

---

sociologisk forskning

nr 1 2008

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wästerfors
Anett Schenk

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finner du på vår hemsida
www.sociologforbundet.se
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2008

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, Lund, ordförande
Mikael Carleheden, Örebro, vice ordförande
Henrik Loodin, Lund, sekreterare
Erik Wesser, Kalmar, kassör
Ordinarie ledamöter: Ildikò Azstalos Morell, Uppsala, Lisa King, Södertörn, Per-Olof Olofsson, Halmstad, Mattias Strand, Umeå, Malin Wreder, Karlstad.
Suppleanter: Roine Johansson, Östersund, Ulla Björnberg, Göteborg

Innehåll

Historia och etnografi.	5
<i>Ulf Drugge</i> Den fattige och förnöjsamme	7
<i>Åke Nilsén</i> Sportdykaren och den ”rätta” manligheten	29
<i>Robert Wenglén och Peter Svensson</i> Den skickligt inkompetente chefen.	43
<i>Liv Finstad</i> Det akademiske selvillitsprosjekt	63
Recensioner.	70
Sociologförbundet har ordet	81

Historia och etnografi

Årets första nummer av *Sociologisk Forskning* inleds med historisk sociologi. I ”Den fattige och förnöjsamme” försöker artikelförfattaren visa vad det betydde att vara fattig förr och hur sådana betydelsefulla beskrivningar kan tolkas sociologiskt. Vid en ekonomisk kris efter exempelvis en brand i det egna hemmet, kände man av det idag så omtalade ”utanförskapet” eller vad man snarare foglig och underdånig i förhållande till samhällsgemenskapen? Utifrån källmaterial från 1800-talets protokollförda fattigvård lutar artikelförfattaren åt det senare men ger också prov på avvikande fall då den fattige varken visade upp underdånighet eller saktmod.

Avvikande fall står även i centrum i vår andra artikel, ”Sportdykaren och den ’rätta’ manligheten”. Genom etnografiskt material analyseras hur en viss sorts manlighet konstrueras i sportdykarvärlden, framför allt genom den noga avmätta relationen till ”buddien”, det vill säga dykarpartnern under vattenytan. Allt för yviga personligheter och beteenden exkluderas medan en självkontrollerad, lojal och disciplinerad dykare lyfts fram som ideal. Artikeln visar bland annat hur analyser av tvåpartsförhållanden eller dyader kan utveckla etnografisk maskulinitetsforskning.

Även den tredje artikeln vilar på etnografiskt material, närmare bestämt observationer från en chefskonferens och den diskurs som odlades där. ”Den skickligt inkompetente chefen” tar sin utgångspunkt i den okritiska och tillmötesgående attityd som nutidens managementjargong kan innehålla, liksom den flora av nästintill intetsägande begrepp som dagens chefer inte sällan använder. Artikelförfattarna menar att denna diskurs utgör en central del i chefsers ”skickliga inkompetens”, det vill säga deras behändigt flexibla hållning till lärande och kunskap.

Som gästkolumnist har vi denna gång nöjet att välkomna professor Liv Finstad vid Universitetet i Oslo som reflekterar över frågan om att skriva ”teoretisk nok”, alltså ”tillräckligt teoretiskt”, men också om akademiskt självförtroende i stort och vikten av att våga sticka ut hakan i forskarvärlden.

Per-Olof Olofsson skriver för Sociologförbundet och han behandlar sociologins kärna, en kärna med oppositionell potential.

Samtidigt som jag hälsar våra läsare och prenumeranter välkomna till ännu ett år med *Sociologisk Forskning* och gör er uppmärksamma på att det på Sociologförbundets hemsida finns ett debattforum som för närvarande debatterar sociologins och Sociologförbundets riktning vill jag passa på att särskilt tacka David Wästerfors, som har haft stor del i bearbetning och utformning av detta nummer.

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

Crisis-biographies, mentality, and poverty: a study of 19th century Sweden

This article deals with records of individuals who received poor relief in a Swedish region in the 19th century. This region developed from being principally agrarian into one of the fastest growing areas in Europe in the 1860's and 1870's. In most cases recipients of poor relief came from the lowest social stratum. Some with a farming background differed in that they were opposed to the type of aid offered. Although national poor laws existed, local self-government was the key factor to consider: various local political cultures developed according to their socio-economic context. Three issues are particularly conspicuous. Firstly, it was fundamental that all citizens fit for work were responsible for earning their own living and were expected to avoid being dependent on handouts. Secondly, local authorities had the overall duty to support the distressed, but in cases of existing next of kin this duty was transferred to them. This often gave rise to conflicts. Thirdly, a significant development took place concerning overall tendencies emanating from issues such as the spreading of risk in cases of accident or serious damage: solutions based on joint responsibility among parishioners were superseded by individual insurance.

Key words

Poverty, poor relief, biography, incapacitated, maintenance obligations, social order, history.

Ulf Drugge är professor i sociologi vid Högskolan i Kalmar. Artikeln anknyter till ett projekt om hur fattiga bemöttes förr, finansierat av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.

Ulf Drugge

Den fattige och förnöjsamme

Krisbiografier och social ordning i svenskt 1800-tal

I denna artikel behandlas sociala problem som uppstod för mer än hundra år sedan. Avsikten är att visa att studier av sociala problem i gången tid både kan ge intressanta inblickar i hur det var att leva och verka förr och att ge perspektiv på nutida förhållanden. Därmed ger artikeln utgångspunkter för diskussioner och analyser om vad som kan skilja men även om vad som kan förena äldre tiders frågor med dagsaktuella, exempelvis i frågor som berör arbetslinjen, det allmännas försörjningsansvar och den enskildes egenansvar.

Artikeln baseras på sociala och ekonomiska krissituationer som enskilda individer råkade hamna i under 1800-talet och som var relaterade till fattigdom. Antingen uppkom och utvecklades kriserna som en följd av att vara fattig eller så gav kriserna upphov till nödsituationer som i sin tur ledde till att drabbade blev fattigvårdsfall. De kriser som berörs kan man givetvis inte få någon direkt uppfattning om genom observation eftersom det rör sig om företeelser i gången tid, utan man får i stället söka sig till historiska dokument av olika slag. Systematiska studier har därför genomförts av dåtida beslut i fattigvårdsfrågor. Dessa beslut har i sin tur satts i relation till de drabbade, unika människor som besluten handlar om och till de livsbanor som dessa människor representerar.

De kriser som gav upphov till fattigdom och nöd för enskilda individer synliggjordes för eftervärlden genom de sociala reaktioner som de gav upphov till och som finns nedtecknade, främst i protokoll rörande den lokala fattigvården. Protokollen har hämtats från två större nordsvenska regioner, Skellefteå- och Sundsvallsregionerna, och innehåller uppgifter om hur den nöd som människor hamnade i åtgärdades genom beslut fattade av 1800-talets lokala fattigvårdsmyndigheter, huvudsakligen de sockenkommunala stämmorna.¹ Dessa uppgifter har kompletterats med inslag hämtade ur svensk kyrkobokföring, dåtidens folkbokföring.² Studien omfattar 80 år, eller mellan åren 1800–1880.

Hur har de studier som artikeln grundar sig på lagts upp? En systematisk excer-

¹ Begreppet *sockenkommun* har bla tillämpats av historikern Alberto Tiscornia. Tiscornia 1992:20.

² För en beskrivning av dessa källor, se Andersson 1996:11ff & Drugge 1997:72ff.

pering har genomförts av samtliga befintliga fattigvårdsprotokoll i de aktuella regionerna. Sökverket INDIKO för digitaliserade kyrkböcker har därefter möjliggjort identifiering av i stort sett samtliga i protokollen angivna, unika personer som blev föremål för sockenkommunernas fattigvård. Sammantaget har såväl INDIKO och kyrkobokföring som protokoll från sockenkommunernas stämmor systematiskt utnyttjats för identifieringarna. När väl detta arbete avklarats har uppgiften bestått i att rekonstruera de livsbanor som enskilda personer uppvisar. Till att börja med har registreringar återfunna i INDIKO utnyttjats, vilka sedan kompletterats med systematiska eftersökningar i befintlig kyrkobokföring.

Analytiska utgångspunkter

Fattigdom och dess verkningar bör förstås i sitt samhälleliga sammanhang. Om detta är nog de flesta forskare överens. Enkla, entydiga definitioner på fattigdom har varit svåra att etablera. Ett rimligt sätt att förhålla sig till fattigdom är i stället att hänvisa till dess normativa karaktär och därmed betrakta fattigdom i relativa termer (Jfr. Hal-leröd 1999:2 & Lister 2004:53ff). I titeln på artikeln förekommer begreppet *krisbiografi*. Med detta begrepp är avsikten att analytiskt kunna särskilja själva krisen från den individ som är drabbad av denna kris. Detta ger nämligen möjligheter till att, i linje med vad som anfördes ovan beträffande fattigdom, relativisera uppfattningar om en kris. Därmed kan man peka på att en kris för den enskilde kunde ha sin egna, individuella historia, medan den reagerande omvärlden ofta drog kategorin nödställda och deras kriser ”över en kam”. Man kan således med detta analytiska grepp uppmärksamma diskrepanser mellan å ena sidan den nödställdes egen bild av sig själv och av den kris som drabbat denne och å den andra omvärldens uppfattningar om denna kris, dvs. mellan den drabbades självbild och omvärldens kategoriseringar och stereotypiseringar. För den enskilde kunde det handla om att bli adekvat bemött som nödställd och som individ, medan en reagerande omvärld förknippade den enskilde med en bestämd social kategori representerad av fattighjonet.

Kriser kan således sägas konstituera sin specifika biografi. Samtidigt bygger artikeln på ett *livsbaneperspektiv*. Svensk kyrkobokföring ger oss idag världsunika möjligheter att med källkritiska utgångspunkter rekonstruera enskilda individers *livsbanor*. Här ställs vi dock inför analytiska problem. Sätten att nedteckna individernas livsbanor, vilka mått man tillämpade, vad man således värdesatte och inte värdesatte, och framför allt, vem som nedtecknade allt detta och med vilka syften, måste problematiseras. Vad vi idag kan utläsa ur historiska dokument utgörs av människors – i vårt fall huvudsakligen överhetens, den lokala elitens – reaktioner på händelser, företeelser och människors handlingar. Allt detta kan antingen ha nedtecknats för att bekräfta en positiv bild som en part ville förmedla, kallt registrerats som en följd av något myndighetsbeslut eller förts fram som något avvikande, negativt och ibland till och med förkastligt, sett med överhetens ögon. Har i enskilda fall någon undersåte fått komma till tals, måste man även då åberopa ett källkritiskt angreppssätt. Av vilka skäl, i vilka sociala sammanhang och av vem nedtecknades detta? Kan man anta att den som för-

de pennan på eget bevåg, genom ett socialt tryck eller som en följd av ”traditionernas ok”³ underlät att skriva ned uttalanden av någon undersåte som kunde väcka anstöt? Detta är frågeställningar man helst skulle vilja ha svar på. Oftast saknas dock empiriskt underlag för att fastställa sådant.

Artikeln behandlar ett ur socialhistoriskt och socialpolitiskt synpunkt viktigt ske- de i svensk nationell, regional och lokal historia. Under tidsperioden 1800-1880 utvecklades exempelvis fattigvården på lokal nivå från att i vid seklets början främst ha skötts av kyrkans församlingar till att åtminstone formellt bli en alltmer sekulär sockenkommunal angelägenhet. Denna utveckling, som religionssociologen Anders Bäckström ser som ett uttryck för social och ekonomisk förändring bort från ”enhets- samhällens tid” då den självägande bondens dominans var betydande, gällde för övrigt även andra områden (Bäckström 1999:15ff). Den ägde rum i en tid kännetecknad av industrialisering, geografisk och social mobilitet samt proletarisering och sekularise- ring på ett mentalt, individuellt och kulturellt plan, processer som samtliga borde vara av stor relevans att belysa sociologiskt. På dessa plan kan man anknyta till två klas- siska sociologiska bidrag som berör övergången från det traditionsbundna bondesam- hället till ett samhälle präglad av modernitet. Detta var för övrigt en övergång som för Sveriges vidkommande, åtminstone i ekonomiska avseenden, dessutom kom att ske tämligen snabbt. Till följd av de sociala förändringar och den därmed uppkom- na mentalitet med nya handlingsdispositioner, som inträdet in i en ny tidsepok (den moderna) gav upphov till, finns anledning att anknyta dels till den engelske rättsfi- losofen Henry Maines begreppspar *status* och *kontrakt* (Schur 1968:32–33), dels till den tyske sociologen Ferdinand Tönnies närliggande begreppspar *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* (Tönnies 2001). Dessa begreppspar får aktualitet eftersom relationer mel- lan individer, enligt Maine och Tönnies, efterhand i allt mindre utsträckning skulle komma att vila på *status* och *Gemeinschaft* och i allt större grad regleras av ”konven- tioner och kontrakt” (Jfr. Isenberg 2001:53).

Den fattige och nödställde

En kvalitativ studie av detta slag är ju begränsad när det gäller att dra generella slut- satsar om presenterade fall. Oavsett detta är det bestående intrycket här likväl som i andra jämförbara studier att det oftast var de redan initialt mindre bemedlade som i första hand kom ifråga för fattigvård. Det rörde sig om båtsmans- eller soldat-, hant- verkar- och inhysesänkor, föräldralösa barn, handikappade samt ensamstående möd- rar med ett eller flera barn. Det var med andra ord människor som redan från bör- jan befann sig i sämre sociala och materiella omständigheter än andra. Dessutom rörde fattigvården sådana som till följd av ålderskrämpor, sjukdomar, bränder, olyck- or, dödsfall och avsaknad av nära anhörig råkade hamna i akuta nödsituationer. De bland dem som i sin fattigdom uppvisade den förnöjsamhet med sin lott och det sakt- mod som förväntades av den tidens lokala överhet, kunde normalt räkna med att rela-

³ Begreppet inspirerat av Gustafsson 1987.

tivt lätt få sin situation nödortfigt åtgärdad och sina önskningar om bistånd tillgodosedda. Andra nödställda, som dristade sig till att uttrycka egna krav eller som agerade självständigt i syfte att med exempelvis tiggeri avhjälpa sin nöd, kunde däremot räkna med att få det relativt sett svårare.

Exempel på den första, saktmodiga varianten utgjorde den sjukliga båtsmansänkan Anna Maria Gensche. Enligt ett sockenstämmoprotokoll från Alnö hade hon "gjort sig känd för en sedig och anständig vandel, äfven som ådagalägger så mycket som hennes sjuklighet tillåter, prof på flit och arbetsamhet", att hon till synes utan diskussioner på stämman skulle "få åtnjuta ett årligt gratial", det vill säga en sorts pension efter sin avlidne make.⁴

Ett motsatt exempel utgjorde inhysesmannen Michael Wänngren, som, enligt ett motsvarande protokoll från en sockenstämma i Njurunda, visserligen erhållit ett intyg som utvisade att han var "arbetsoförmögen", men som trots detta "gå[r] kring husen för erhållande af föda". Wänngren tog således, enligt stämman, saken i egna händer och beviljades därför ingen fattighjälp.⁵

Såväl Gensches som Wänngrens självbilder som krisdrabbade kan mycket väl ha sammanfallit med närsamhällets uppfattningar om de bekymmersamma belägenheter de hamnat i. I motsats till båtsmansänkan Gensche sammanföll uppenbarligen inte Wänngrens sätt att själv handskas med sin nöd med föreskriven moral om att visa saktmod och iaktta undergivenhet gentemot överheten.

Den fattige och närsamhället

En företeelse som knyter an till begreppet livsbana är social mobilitet, det vill säga hur individen under sin livsbana rör sig mellan olika samhällsskikt. Man brukar i detta sammanhang tala om uppåt- och nedåtgående social mobilitet av vilka den senare har aktualitet här. Nedåtgående social mobilitet kunde exempelvis innebära att nödställda, vilka fötts i eller som vuxna blivit ingifta i ett bondehemman, kom att hamna bland sockenkommunens fattighjon. Exempel på detta återfinns bland en liten men inte obetydlig andel fall.

Intressant är nämligen att just den kategori som uppvisar en nedåtgående social mobilitet tycks avvika i ett bestämt avseende. Bland individer, som representerar livsbanan där man tidigare i livet befunnit sig bland de besuttna, återfinns man nödställda som i de sockenkommunala stämmorna uttryckte invändningar mot den behandling och de bemötanden de utsattes för. Invändningarna riktades då antingen mot allmogens sätt att förhålla sig till dem som fattiga och nödställda eller mot de beslut som sockenmännen på stämmorna riktade mot dem. Bland dem förekommer således inte den förnöjsamhet med sin lott, som de av lutheransk ortodoxi präglade företrädarna för den lokala fattigvården förväntade sig av den fattige. Detta kommer främst till uttryck i fall som rör sockengång, det vill säga en åtgärd som innebar att den nödstälde

⁴ Alnö sockenstämmoprotokoll 1823-10-19, §1.

⁵ Njurunda sockenstämmoprotokoll 1851-06-05, § 3.

gick från gård till gård för att få sina mest trängande behov nödtorftigt åtgärdade.⁶ Denna åtgärdsform måste betraktas som den socialt mest långtgående som den nödställde kunde utsättas för under 1800-talet. Beredning och beslut om denna åtgärd blottlade intrikata sociala sammanhang som rör relationerna mellan rik och fattig och mellan olika kategorier bland allmogen som helhet.

Den fattige framförde inte bara sina egna invändningar mot föreslagna åtgärder eller mot allmogens behandling. Denne fick dessutom i stor utsträckning gehör för sin uppfattning på så sätt att stämmorna inte alltid genomdrev beslut man förordat. Detta gällde bondeänkan Greta Danielsdotter från Sköns sockenkommun, som efter makens död 1808 hamnade på obestånd tillsammans med en sjuklig dotter. För att undgå att bli föremål för sockengång uttryckte hon en önskan om att hon och dottern skulle "få (en) stuga /.../ uppförd". Den önskade stugan uppfördes fyra år senare.⁷ Hon framställde önskemål och uttryckte på detta sätt att hon inte ville finna sig i sockenstämmans beslut om sockengång.

Detta gällde några sekler senare även änkan Märtha Brita Birstedt, född i ett bondehemman men gift och änka efter en båtsman. När Sköns sockenstämma beslutade om att hon 1839 vid 60 års ålder såsom "sjuklig och i behov av understöd" skulle vara tvungen att genomföra sockengång, skulle hon, enligt stämmoprotokollet, ha "låt it orda om olämpligheten af s.k. Socknegång och att den heldre borde afskaffas, än befrämjas /.../". Någon sockengång blev inte heller av för hennes del utan hon fick det fattigunderstöd hon önskade.⁸

Ännu ett exempel på förmåga att hävda sin egen rätt gäller några decennier ytterligare torparhustrun Sigrid Larsdotter Frölander från Alnön, född där i ett bondehemman. Hon hade en tid levt åtskild från sin make Olof Gissler. Både hon och maken blev i mitten av 1860 sjukliga och ansågs därför båda vara i behov av understöd. Alnö sockenstämma föreslog att de skulle inackorderas hos samma husbonde, vilket Sigrid vägrade att acceptera. Hon ville inte bo med sin make längre utan begärde i stället att få ett fattigunderstöd så att hon kunde sköta sig själv. Sockenstämman vägrade till att börja med att tilldela henne något understöd utan förordade sockengång. Hon lär, som en reaktion på denna för henne negativa hållning från stämmans sida, ha yttrat att "hon aldrig komme att gå på socknen". Efterhand gav stämman med sig och hon blev för egen del inackorderad på annat ställe än sin make.⁹

Uppenbarligen baserades motståndet hos denna grupp av nödställda på egna värderingar som skilde sig från omvärldens uppfattningar om dem som "krisbärare". De var visserligen nödställda men ville få sina individuella behov tillgodosedda på sätt som, åtminstone tidvis, inte fanns företrädda i de "krisbiografiska schabloner" som de

⁶ För denna företeelse tillämpades under 1800-talet olika begrepp, och detta även bland sockenkommuner som geografiskt angränsade till varandra. Förutom sockengång tillämpades bl.a. begreppen gångled och kringgång. Se bl.a. Skoglund 1992.

⁷ Sköns sockenstämmoprotokoll 1809-05-22, § 1 & 1812-05-24, § 2.

⁸ Sköns sockenstämmoprotokoll 1839-08-25, § 2.

⁹ Alnö sockenstämmoprotokoll 1866-04-15, §2, 1866-04-22, §2, 1872-12-28, 2 & 1873-12-29.

lokala myndigheterna tillämpade.

Gränser, identiteter och kognitiva obalanser

I en DN-artikel refererar Stefan Jonsson till den franske filosofen Etienne Balibar, som hävdar: "[a]tt det finns [sociala] gränser betyder att det finns identiteter". Med *gräns* avser Jonsson, och Balibar, dess sociala såväl som kulturella och geografiska innebörd (Jonsson 2004). Med *identitet* avses här dels drag eller egenskaper som skiljer en individ från andra men framför allt de drag eller egenskaper som andra tillskriver individen ifråga (Jfr. Giddens 2003:556).

Ett fall som kan kopplas till begreppen *gränser* och *identitet* rör bondesonen Olof Johansson, född 1802 i Överkorsta, Sköns socken. Hans far var då bonde fram till dess han elva år senare övertog ett torp. Varför detta byte gjordes, ett byte som ju innebar en nedåtgående social mobilitet, har inte gått att få svar på. Oavsett detta rycktes fadern hastigt ur tiden genom en olycka då Olof var 12 år gammal. Efter att ha vistats i hemmet tillsammans med modern och några syskon de efterföljande tio åren, tjänade Olof Johansson som dräng hos olika bönder i grannskapet¹⁰ fram till dess han första gången omnämns i fattigvårdssammanhang i maj 1837. Av ett sockenstämmoprotokoll framgår att drängen Olof Johansson hade "[r]ättighet att gå på Socken". Från och med februari 1839 följer en serie ärenden vid stämman med Olof Johansson som huvudperson. Han uppträder nämligen där som part i en serie tvister med några hemmansägare. Till att börja med vägrade två hemmansägare att ta emot Olof Johansson under hans sockengång. Efterhand framkommer i protokollet att han var "fallandesjuk", d.v.s. drabbad av epilepsi. I ett motsvarande protokoll från februari 1840 står att läsa att ".../ någre [bönder] icke allenast alldeles vägrat mottaga honom, utan ock bemött honom med otidigheter och hotelser".¹¹ Bönderna ifråga hotades med böter.

Vårt att notera är att Olof Johansson på sockenstämman drev sin sak gentemot de avoga bönderna på egen hand, och dessutom tämligen envetet, vilket vid denna tid måste betecknas som ovanligt för ett sockenhjon. Här uppkommer frågor att besvara som dels tar sin utgångspunkt i Olof Johanssons handikapp, dels i hans sociala bakgrund. Kan det faktum att Olof Johansson var epileptiker ha gjort att vissa bönder inte ville befatta sig med honom? Kan handikappet ha fått till följd att de inte enbart nöjde sig med att förvägra honom rätten att träda in i deras hem, utan att de även öppet gav uttryck för sina avståndstaganden gentemot honom? Hot om böter tycktes inte ha påverkat dessa bönders inställning till Olof Johansson. Detta styrker intrycket av att han inte bara sågs som något vanligt, nödställt sockenhjon. Gav hans eget ursprung som bondeson honom en *identitet* och därmed fördelar han själv kunde falla tillbaka på när det gällde att hävda sina rättigheter vid stämman? Var vissa bönders avståndstaganden gentemot Olof Johansson ett sätt för dem att från deras perspektiv

¹⁰ Sköns kyrkoarkiv, dop C:2:75, hfl AI:1:72, AI:2:143, AI:3:61 & AI:3:106, begr C:2:192.

¹¹ Sköns sockenstämmoprotokoll 1837-05-28(6), 1839-02-24(4) & 1840-02-16(7).

understryka sociala *gränser* för vad som var tillämpligt eller ej? Ansåg de att de sociala gränser som hans bakgrund borde betinga inte överensstämde med dem som kunde förväntas av en handikappad, nödställd person?

En plausibel tolkning skulle kunna vara att bönderna som vände sig emot Olof Johansson inte kunde förlika sig med tanken att han både hade bondebakgrund, hävdade sina egenintressen, och dessutom ett nödställt sockenhjon som låg allmogen till last. Han gick ju som epileptiker inte och bar på något yttre, synligt handikapp och visade inte heller den underdånighet gentemot överheten man kunde förvänta sig av ett sockenhjon. Resonemanget kan ytterligare accentueras med den A-B-X-modell som den amerikanske socialpsykologen Newcomb lanserade i samband med analyser om *interpersonell interaktion*, och speciellt den del av denna modell som behandlar *dissonant imbalans*. Modellen utvecklades i syfte att belysa hur kognitiva obalanser i personers förväntningar, sätt att tänka och interagera tenderade att övergå i att bli balanserade (Jfr. McDavid & Harari 1968:202ff). Å ena sidan var Olov Johanssons sociala bakgrund densamma som hans belackares. Hans bakgrund motsvarade för dem säkerligen vissa bestämda förväntningar som man kunde rikta mot människor i motsvarande sociala ställning, inklusive mot Olof Johansson. Å den andra var hans aktuella sociala situation som epileptiker, fattighjon och därmed som nödställd inte i överensstämmelse med den som belackarna kunde knyta till hans bakgrund som bonde-son. De skilda förväntningarna som uppstod gentemot Olof Johansson blev därmed inkonsistenta för de avoga bönderna, de gick inte att kognitivt förena.

Fallet var långt ifrån avslutat i och med sockenstämman i februari 1840.¹² I själva verket ökade efterhand antalet bönder som vägrade motta honom. Sockenmännens förhoppningar om att få ett slut på misshälligheterna gäckades gång efter annan. Beskyllningarna mellan Olof Johansson och några av bönderna, i första hand bonden Olof Sjöberg, fortsatte. Fallet blev alltmer känsligt för sockenmännen. De upplevde sannolikt den auktoritet som sockenstämman som lokal myndighet borde ha som hotad. De avoga bönderna tycktes ju inte ta någon notis om vädjanden och hot om sanktioner som sockenmännen vid upprepade tillfällen tog till. Sockenmännens uppenbara tillkortakommanden kommer för övrigt i öppen dager i ett protokoll från slutet av januari 1843:

De[n] obehagliga tvist, som på stället föreföll mellan Sjöberg och Olof Johansson hade wäl bordt förtigas och skulle gerna hafwa blifwit förtegad, om den icke warit wanlig äfwen flera gånger förut. Men ehuru Socknestämman ingalunda tillegnar sig någon domsrätt, will det dock synas, som att Sjöberg wore mera felaktig, än Olof Johansson i deras beteenden, heldst den sednare icke allenast wore känd för ganska uppriktig, om ock stundom något häftig, utan ock, på sträng tillsägelse om höflighet och beskedlighet, på andra ställen i församlingen wisat sig sådan, att öfriga wederbörande icke haft eller än hade något att emot honom anmärka.

Olof Johansson påstod neml: att Sjöberg nu sednast för twänne dygn och Olof Jons-

¹² Sköns sockenstämmoprotokoll 1840-04-12(2).

son för ett dygn nekat honom hans rättighet; att Sjöberg hotat att taga silfverkulor och skjuta eller slagta honom, samt skicka köttet till hundturken o.m.d. – Sjöberg påstod, att Olof Johansson ljuger och skall bewisa sin satts; kunnandes dock, uppå flerfaldig tillfrågan ej minna eller erinra sig, att Olle hittills på något sätt mot honom felat; dock torde hända att han, såsom orden föllo, kunde draga sig till erinran framdeles.¹³

Den ”obehagliga tvisten” fortsatte att besvära sockenmännen fram till i april 1844, för att slutligen beröras en sista gång i april 1850. Man kan tycka att fallet fick en gåtfull avslutning i och med att Sjöberg, dock till synes motvilligt, erkände att han inte kunde erinra sig att ”Olle” i något avseende gjort något fel mot honom! Här ligger det nära till hands att återknyta till Newcombs modell. Det som talesmannen för belackarna, Sjöberg, gav uttryck för, med det mått av försonlighet han trots allt uppvisade, kan tolkas så att han till slut fann för gott att inse att Olof Johansson, trots sitt ursprung, faktiskt kunde vara nödställd och som sådan i behov av ”sammhälleliga omsorger” och att denna attitydförändring till slut bringade Sjöbergs egna förväntningar i balans.

Här finns anledning att reflektera vidare. Man kan exempelvis, mot bakgrund av den oenighet som framkom här som i andra stämmoprotokoll, fråga sig vad detta synliggörande berodde på och betyder. Den som i protokollet uttryckte vad stämman och allmoge ansåg, vanligtvis kyrkoherden, kunde mycket väl, som antydde i citatet ovan, ha undvikit att i protokollet nämna något om disharmoni och oenighet bland sockenkommunens befolkning. Den som förde pennan hade dessutom fullt stöd för ett sådant agerande i den tanke som återfinns i bl.a. Hustavlan, som går ut på att man som undersåte inte skall ifrågasätta överheten.¹⁴ Var fallen, som det senast refererade, så pass allmänt kända att man av social hänsyn inte kunde mörklägga att olika viljor förekom, och att en sådan mörkläggning helt enkelt sågs som onödig, meningslös eller t.o.m. som något som kunde förvärpa ett redan disharmoniskt socialt sammanhang? Eller berodde denna omständighet på en ömsesidig identifikation mellan den nödställda och den besuttna sockenmannen, som kan antas i fallet med Olof Johansson, en hållning som annars återfanns bland de besuttna själva? Några entydiga svar på dessa frågor går givetvis inte att få med tanke på det historiska materialets beskaffenhet. Båda antagandena verkar rimliga. I vilket fall som helst tycks en pragmatism och en kompromissvilja bland lokala beslutsfattare ha bildat grundval för en norm för hur man skulle agera i konfliktsituationer. Sammantaget tycks social ordning snarare än både formalism och förändringsvilja, byggd på reflektion om hur samhället var beskaffat, ha präglat den beslutsordning som tillämpades i dessa sammanhang.

¹³ Sköns sockenstämmoprotokoll 1843-01-29(6).

¹⁴ Om Hustavlan, se Pleijel 1970. Hustavlan utgör en del av Luthers Lilla Katekes. Se D:r Martin Luthers Lilla Katekes.

Den fattige och försörjningsansvarige

Förväntningar om att, i ortodox luthersk och därmed i Hustavlans anda, sköta sin och sina närmastes försörjning genom strävsamt arbete är ett genomgående tema i många av fattigvårdsfallen. Detta tema uttrycker den sammanhållande norm som beslutet i fattigvårdsfrågor på det lokala planet grundade sig på. Man skulle dessutom som ung fostras till detta. Ett exempel på det sistnämnda återfinns i Tuna sockenkommun. Anna Regina Malm, vars föräldrar kommit till Tuna sockenkommun från Finland krigsåret 1808, blev tidigt föräldralös. Hennes gudfader, bonden Per Persson, beslutade att under rådande omständigheter ”henne emottaga och uppfostra”. Enligt stämoprotokollet uppstod snart problem i förhållandet mellan Anna Regina och gudfadern. Så här står det där:

Men emedan han (dvs. gudfadern) funnit, att oagtadt all möjelig använd omsorg, att lära henne dels läsa, och dels att deltaga i sådana göromål, som för hennes ålder och krafter kunna vara lämpelige, hon varken med foglighet eller aga kan förmås till någotdera, utan snarare visar sig i alt sitt förhållande vara såsom mindre vetande, så tror han sig icke vara förbunden, att längre ensam draga försorg för ett främmande barn, som visar sig vara så oläragtigt och till alt godt och nyttigt oduglig /.../.¹⁵

Stämman bevekade gudfadern att i fyra ytterligare år bistå Anna Regina, men sedan hon 1825 konfirmerats frånsade han sig ”all vidare omvårdnad” om henne. Anna Regina saknade därmed laga försvar, dvs. någon husbonde som kunde ta på sig att försörja henne. Sockenstämman beslutade i detta läge om att Anna Regina, som ”hvarken med godo eller ondo kan förmås att göra gagn”, som fattighjon skulle vandra ”gård emellan /.../ för att vänjas till ordning och arbetsamhet”,¹⁶ eller för att uttrycka detta i modernare termer, att bibringa henne arbetsträning, dock i former som ingalunda var moderna. Tilläggas bör att Anna Regina decennierna efter konfirmationen ansågs kunna läsa ”med färdighet”, att döma av samtida husförhörslängder.¹⁷ Anna Regina framstår för eftervärlden i själva verket varken som oläragtig eller oduglig utan snarare som begåvad, men att de omständigheter hennes livsbana beskrev och den omvärld som inte förstod henne kom att skada henne socialt och personlighetsmässigt. Detta och liknande beslut grundade sig på en krass inställning till arbetets roll för den enskilde. Denna inställning vilade på föreställningen om att arbetet inte skulle tjäna egna syften, utan att arbetet var att betrakta som ett kall för det allmännas bästa, i första hand för de närmast anhörigas och i andra för sockenkommunen. I själva verket rådde arbetsplikt. Det är frapperande hur väl 1800-talets socialpolitik i dessa avseenden överensstämmer med den protestantiske reformatorn Martin Luthers tänkande med avseende på synen på arbetets betydelse, hur försörjningsansvaret skul-

¹⁵ Tuna sockenstämmoprotokoll 1821-11-11, §2.

¹⁶ Ibid 1825-08-14, §2.

¹⁷ Alnö husförhörslängder AI:10:240, AI:11:244 & AI:12:258.

le fördelas och hur undersåten skulle förhålla sig till överheten.¹⁸ Även om arbetslinjen idag upplevs brinnande aktuell, fanns i själva verket sådana tankegångar omsatta i praktiken långt tillbaka i tiden i detta land, och innan de av centralstaten iscensatta nödhjälpsprogrammen under nödåren 1867–1868.¹⁹

Avsteg från att ta sitt försörjningsansvar förekom i enskilda fall, trots de starka normativa förväntningar som uttrycktes, exempelvis i stämmoprotokollen, om att visa barmhärtighet och ta solidariskt ansvar för sina närmaste och deras försörjning. Detta gällde torparen Isak Hansson som år 1830, vid 59 års ålder, befanns vara ”gammal, mindre vetande” och därför nödställd. Vid en sockenstämma i Alnö fastslogs att han ”[i]cke såsom egentligt nådehjon, utan såsom Christelig Samhälls Broder hos var och en, tre Dygn i sänder, wistas och underhållas”.²⁰ Bakom denna formulering kan man mer än skönja en vädjan från kyrkoherde och sockenmän till allmogen om att visa barmhärtighet med en medmänniska. I vissa fall sökte, trots sådana vädjanden, en yngre generation undgå att ta sitt ansvar för sina äldre, även om den åldrige, orkeslöse och sjuklige befann sig i ett materiellt nödläge och beroende av akut bistånd av andra. Exemplet på detta är inte svåra att finna i fattigvårdens protokoll. Ett belysande sådant gäller skomakaränkan Anna Maria Loo från Sundsvall, som vid 74 års ålder ansökte hos sockenstämman om att få tas in på stadens fattighus. Bakom denna ansökan uppdagades att denna åldriga änka blivit avhyst från sonens och sonhustruns hem. Trots vädjanden om att sonen, lässmeden och fiskaren Henrik Loo, skulle visa sin ”barnapligt” mot sin moder, fortfor han att vägra modern tillträde till sitt hem. En lång och uppsplitande process följde, där såväl rådhusrätt, länets dåtida högsta myndighet, befallningshavande, som kammarrätt anlätades. Sonen fortsatte dock halsstarrigt att neka modern tillträde till sitt hem. Efter nära två år fällde kammarrätten ett utslag som till slut tvingade sonen att öppna hemmet för modern.²¹

En intressekonflikt uppstod således på stämmorna om vem som i praktiken skulle ta sitt försörjningsansvar. En parts försörjningsansvar innebar att en annan part inte behövde ta på sig det. I exemplet ovan gällde frågan om fattigvården eller en tredskande son skulle ta på sig detta ansvar. Här ställdes de sockenkommunala stämmorna inför uppgiften att se till att exempelvis de äldre försörjdes. Samtidigt måste stämmorna ta hänsyn till att fattigkassan inte ansträngdes så att framtida bistånd med fattigbidrag äventyrades.

Det övergripande ansvaret för den lokala fattigvården kom under 1800-talets första del efterhand att övertas av de sockenkommunala stämmorna. Stämmorna kunde dock i sin tur, om nära anhöriga fanns till hands, med hänvisning till gällande förordningar tvinga yngre, nära anhöriga att bidra till de äldres försörjning. Av ett antal

¹⁸ För analyser av protestantisk arbetsetik byggd på Martin Luthers skrifter, se Grenholm 1993 & Kjellberg 1994.

¹⁹ Olofsson 1996:9 & 124. Om nödåren 1867–1868 i ett norrlandsperspektiv, se Nelson 1988.

²⁰ Alnö sockenstämmoprotokoll 1831-03-13, §4.

²¹ Sundsvalls sockenstämmoprotokoll 1838-05-28, § 12, 1838-12-02, § 2, 1839-06-30, § 1, 1840-02-16, § 1, 1840-08-30, § 1 & 1841-03-14, § 3.

fattigvårdsfall framgår att stämmorna dock huvudsakligen utnyttjade förordningarna som hot snarare än att lagföra personer för att tvinga fram beslut om försörjningsansvar. Att utnyttja kammarrätten, som fallet var ovan, utgjorde således i själva verket undantagen. Den redan omtalade kompromissviljan bland sockenmännen och en strävan att upprätthålla social ordning tycks även här ha spelat in för hur besluten fattades i stämmorna.

Den fattige och institutionella ramar

Frågor kring försörjningsansvar för äldre aktualiserar frågan om vilken ställning familjen hade i 1800-talets Sverige. Givet är att kyrkan i teorin såg familjen, och i praktiken hushållet, som en social och kulturell hörnsten i samhället.²² Forskning om familjebildning förr har visat att flergenerationsfamiljen inte var en så vanlig social enhet som man tidigare föreställt sig (Odén 1983b:128f). Detta förhållande gäller således även i det vi vanligen förknippar med ”det gamla svenska bondesamhället” (Oden 1983a:33). Social förändring i form av industrialisering och geografisk mobilitet, som i Sundsvallsregionen bland annat gav upphov till en omfattande inflyttning genom arbetarvandringarna av enskilda individer och familjer i fertil ålder utan initial social förankring (Norberg 1980:9–12), förstärkte kärnfamiljen som den normala familjenheten i den aktuella regionen, samtidigt som familjebildningens roll var viktigare för bönder än för de obesuttna (Kälvemark 1983:21–23).

Att man bosatte sig i ett sågverkssamhälle innebar inte att man kunde räkna med kontinuerliga utkomstmöjligheter just där. Ett antal exempel finns återgivna i stämprotokollen där män, för att finna utkomstmöjligheter på annat håll eller av andra skäl, t.o.m. lämnade sina familjer ”vind för våg” utan att ha försäkrat sig om att de övriga familjemedlemmarna klarade sig materiellt. Detta gällde exempelvis skraddaren Gert Eriksson Klyfvert, vars hustru och en allt större barnaskara upprepade gånger mottog fattigunderstöd, medan Klyfvert själv förde ” /.../ ett supigt och lättjefullt lefverne” i och kring 1870-talets Sundsvall.²³ Klyfvert var långt ifrån ett undantag i dessa avseenden. Ett stort antal fattigvårdsfall av detta slag finns registrerade i stämprotokollen för denna period. Hur omfattande detta problem var går däremot inte att fastställa enbart med ledning av dessa protokoll. Protokollen från 1860- och 1870-talen framställer dock detta som ett stort sockenkommunalt problem. Den upptrappning av åtgärder som vidtogs framför allt i Sundsvall kan dels ses som en följd av den nya fattigvårdsförordning som tillkom 1871, men kan givetvis till en del även betraktas som reaktioner på tilltagande problem som ”försumliga familjeförsörjare” förorsakade sina närmaste och sockenkommunernas fattigvård.

Kan man tala om att olika skikt bland allmogen i någon mening formerade sig som sociala klasser i sociologisk mening? Kan man med andra ord finna sociala grup-

²² Jfr exempelvis Höjer 1965:163 & Odén 1983b om familj och hushåll förr.

²³ Se hela 17 noteringar i Sundsvalls Fattigvårdsstyrelsens protokoll med start 1872-05-07, § 49, och med avslut 1880-08-03, § 55, i och med att Klyfvert med familj avreste från staden.

peringar som agerade som kollektiv utifrån bestämda, gemensamma klassintressen? Innan denna fråga belyses bör man ha i åtanke att den under 1800-talet genomförda fattigvården i hög grad tillvaratog de intressen som bönderna representerade (Aronsson 1992 a a:342–343 & Bäckström a a:17f). Skulle bönderna agera utifrån sina klassintressen gentemot andra grupperingar, gällde det för dem att förvalta de fördelar som förordningar och praxis inom fattigvården tilldelat dem. Finner man, mot bakgrund av detta, att andra grupperingar i någon mening agerar som kollektiv i fattigvårdssammanhang i syfte att tillvarata sina intressen? Finns således tecken i de sockenkommunala protokollen på att de obesuttna formerade sig som klasser gentemot en lokal överhet? Sundsvallsstrejken fick exempelvis inga avtryck i de sockenkommunala stämmoprotokollen. Inte heller i övrigt förekom kollektiva yttringar vid sidan av dem, som bönderna själva som sockenmän, tilldelade de obesuttna. Det kunde gälla när hantverkare och andra obesuttna fick uppdraget av stämman att bland sina egna organisera insamlingar av medel för någon nödställd som en följd av uppkommen brandskada. Så skedde exempelvis som en följd av att ett torp som beboddes av torparänkan Sigrid Johansdotter i Tuna sockenkommun brunnit ned till grunden 1839. När Tuna sockenstämma fann att torpare i sockenkommunen generellt saknade brandstod, fick en nämndeman stämmans uppdrag att bistå torparna i sockenkommunen med att själva starta en brandstodsförening genom att formulera föreningens stadgar.²⁴ Vid denna tid befann sig således de sociala mellanhavandena om materiella ting fortfarande på, vad Maine och Tönnies i förening skulle kunna kalla, en statusmässig grund med *Gemeinschaft*-förtecken. Den sociala kategori man tillhörde bestämde i allra högsta grad vilka verktyg man hade till sitt förfogande när det gällde att åtgärda materiella villkor. De besuttna förde kommandot och några kollektiva aktioner bland obesuttna som byggde på gemensamma klassintressen förekom åtminstone inte i de fattigvårdssammanhang som studerats här.

Man hävdar ibland att det svenska 1800-talssamhället främst präglades av kontinuitet (Engberg 2005:332). Många verksamheter hade medeltida anor och hade sedan gammalt skötts inom ramen för en sockenkommunal gemenskap och kom dessutom att omfatta alla sociala kategorier av människor. En modern era stod emellertid för dörren och en lokalt förankrad verksamhet kom efterhand att ifrågasättas, nämligen brandstoden. Brandstoden var en inrättning som innebar att de skattepliktiga i en sockenkommun efter förmåga överlämnade en begränsad summa pengar att förvaltas av en av sockenkommunen utsedd person i syfte att kunna utnyttjas om någon i framtiden drabbades av brandskada. De som kom att ifrågasätta dessa brandstoder tillhörde den sociala kategori som hade materiellt minst att tjäna på att en sådan sockenkommunal gemenskap bibehölls, de självägande bönderna. Brandstoden genomgick således genomgripande förändringar i en ”modern” riktning vid 1800-talets mitt.²⁵

Att drabbas av brand var en risk som, med tanke på att flertalet hus i denna del av

²⁴ Tuna sockenstämmoprotokoll 1839-10-27, § 2.

²⁵ Se *Västernorrlands Läns Brandstodsförening 1844-1944* 1944 & *Städernas Allmänna Brandstodsbolag 1828-1928* 1928 med beskrivningar av denna företeelse.

landet var byggda i trä, alla måste räkna med oavsett social hemvist. En brand kunde ge upphov till materiella skador med ekonomiska konsekvenser för lång tid framåt. Så blev fallet för före detta båtsmannen August Fredrik Waller Hagerblom från Valknytt, Sköns sockenkommun, som i början av juni 1839 anmälde till sockenstämman att hans torp brunnit ned till grunden. Av efterföljande sockenstämmoprotokoll framgår att han och hans familj efter denna olycka levde i yttersta armod, och hans efterlevande även något år efter båtsmannen Wallers död 1842.²⁶

Ytterligare ett fall skall anföras, denna gång hämtat från Skellefteå sockenkommun. Enligt ett sockenstämmoprotokoll från mars 1845 blev sockenfärgare August Reinhold Reinius ”för 3dje gången /.../ blottställd för eldsvåda och derigenom förlorat mycket”, bland annat ett torkhus. ”Åtskillige socknemän” framhöll därför vid stämman att man ”af ädelmod och medlidsamhet ville lemna något frivilligt understöd till denne färgare”. Sockenmännen hänvisade dessutom till att Reinius hade en stor familj att försörja. Om Reinius kan nämnas att han hade inflyttat till sockenkommunen tjugotalet år innan och att han med hustrun Anna Lisa Brandt hade nio barn vid olyckstillfället i åldrarna 1–16 år. Sockenmännens hänvisning till Reinius’ stora familj var således ingen överdrift. De anförde dessutom att de, eftersom Reinius ”vore af dem känd för arbetsamhet och ordentlighet samt dessutom betungad af stort hushåll”, var villiga att som gåva lämna 100 riksdaler banko för att bygga upp en ny torkstuga efter den nedbrunna.²⁷ Tre år efter den olycksaliga eldsvådan flyttade dock Reinius med sin stora familj till Nordmaling.²⁸ Skälet till denna utflyttning kan ha varit att Reinius fann att den gåva han ”av ädelmod och medlidande” mottog var otillräcklig. Antagligen täckte den endast till en del de förluster som branden förorsakat honom, och hans stora hushåll gjorde det svårt att i fortsättningen, med de knappa resurser han förfogade över, kunna försörja sin familj i Skellefteåregionen med sitt hantverk.

De brandstoder som Waller och Reinius tog del av, dåtidens brandförsäkring, innebar att var och en som drabbades åtminstone fick viss lindring i de materiella bekymren efter en eldsvåda. De var därigenom under 1800-talets första hälft en sockenkommunal angelägenhet som berörde hela allmogen. Den moderna brandförsäkringen innebar emellertid att den som kunde räkna med hjälp blev liktydig med den som hade råd att försäkra sig. *Egenansvar* blev den nya ledstjärnan i detta sammanhang (Ewald 1995). Den som inte hade råd att försäkra sina egendomar men drabbades av eldsvåda, kunde, i det nödläge som då uppstod, endast räkna med nödtorftig hjälp ut ur det uppkomna armodet via sockenkommunens fattigvård. Tidigare sockenkommunala gemenskaper bröts därmed upp i detta viktiga avseende. Regleringar av brandskador försvann från de sockenkommunala stämmornas bord. Parter, som tidigare kunde räkna med sockenkommunalt bistånd i en akut nödsituation, möttes

²⁶ Se bl.a. Sköns sockenstämmoprotokoll 1839-06-12, § 7, 1842-10-09, § 2 & 1847-04-25, § 2.

²⁷ Skellefteå sockenstämmoprotokoll 1845-03-24(2)).

²⁸ Skellefteå kyrkoarkiv, hfl AI:6C:51, AI:9J:226 & flytt 402:27.

hädanefter som fattigvårdstagare och biståndsgivare i sockenstämmorna. Sociala relationer med materiella implikationer, som tidigare vilade på statusmässig grund, kom för den med ekonomiska resurser efterhand att, i enlighet med Maine, utvecklas till kontraktbundna avtal mellan två parter, den enskilde och dennes försäkringsbolag.

Avslutning

En fråga som genomsyrar denna artikel rör vad det *betydde* att vara fattig förr. För att göra jämförelser mellan dåtidens sätt att se på fattigdom med hur man idag uppfattar fattigdom, bör man, utöver rent materiella villkor, kunna sätta sig in i hur både de som klassades som fattiga och de som inte blev klassade på detta sätt faktiskt värderade att vara fattig. Var man exempelvis på 1800-talet marginaliserad i fysisk och social mening, och kände man därmed utanförskap i förhållande till det omgivande samhället? Hur pass beroende kände man sig av andras ynnest, och hur kontrollerad uppfattade man sig vara? Om man utgår ifrån enskilda fall kan man inte besvara sådana frågor entydigt. De flesta uppträdde sannolikt på sätt som förväntades av människor i nöd och yttersta fattigdom. Dessa gav heller inga avtryck i de fattigvårdsprotokoll som diskuterats i denna artikel. Ett begränsat antal andra tycks inte ha uppvisat, och inte heller känt, den förnöjsamhet med sin lott, den underdånighet inför överheten och det saktmod man skulle kunna förvänta sig mot bakgrund av den mentalitet byggd på lutheransk ortodoxi som var förhärskande under 1800-talet och som dåtidens socialpolitik i så hög grad vilade på. De sociala reaktioner som deras uppfattningar om "sina" krisbiografier framkallat har tolkats på detta sätt i artikeln. Med hjälp av dessa avvikande fattigvårdsfall har sociala villkor och omständigheter kunnat blottläggas, som utan dem med all sannolikhet förblivit dolda för en nutida forskare.

För att accentuera sådant som varit speciellt framträdande bland fallen redovisade i denna artikel skall avslutningsvis tre övergripande teman diskuteras, som vart och ett har längre bäring än till en enda tidsperiod.

Arbetslinjen, med krav på att den arbetsföre skall förtjäna sitt levebröd genom eget arbete och undvika att bli bidragsberoende, motsvarar en tanke som återfinns både under 1800-talet och i sentida samhällsdebatt.²⁹ I själva verket kom tanken om att man med sitt arbete skall ansvara för sitt och sina närmaste anhörigas livsvillkor generellt att, som redovisade fall illustrerat, genomsyra 1800-talets fattigvård. Idag ställs alltmer långtgående krav bland politiker och myndighetspersoner på att den arbetslöse själv skall uppvisa aktivitet med syftet att komma in på den öppna arbetsmarknaden. Den s.k. Skärholmsmodellen³⁰ var under 1990-talet ett tidigt exempel på ett sådant inslag. Den 2006 tillsatta alliansregeringen har i sin programförklaring och i

²⁹ Söker man webbplatser i sökmotorn GOOGLE, Sverige, utifrån sökordet *arbetslinjen* uppkommer c:a 113.000 webbplatser (2007-09-03). För översikter av 1990-talets omfattande arbetslinjedebatt, se SOU 1996:34, Björklund et.al. 1998 & Junestav 2004:180–230, 236–237.

³⁰ www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=1298&a=375254&previousRenderType=1 – 84k. Dagens Nyheter. 2005-02-05.

diverse statsrådsuttalanden med emfas hävdad arbetslinjen som en grundbult för sin verksamhet. Olika tider uttrycker visserligen dessa förväntningar på lite olika sätt. Utgångspunkterna, det vill säga att man har ett försörjningsansvar för egen del och för närmast anhöriga, är dock i stort sett desamma.

Man kan, för att övergå till nästa tema, lite polemiskt fråga sig om man i dagens samhälle finner något som liknar 1800-talets sockengång. Om man tar hänsyn till de bisarra uttryck som denna företeelse fick under detta sekel, där handikappade och gamla, kanske senildementa, förväntades underkasta sig denna åtgärdsform genom att vandra runt i sockenkommunen, skulle man otvetydigt svara nej på denna fråga. Ett förhållande som idag trots allt har vissa beröringspunkter med dåtidens sockengång finner man bland annat inom äldre vården. Närmare bestämt gäller detta den brist på övergripande ansvar för äldreomsorg som uppkommit till följd av att olika myndigheter är inkopplade i denna omsorgsverksamhet på olika sätt, i olika sammanhang och sannolikt även med olika föresatser. Detta hänger i sin tur samman med att resurser som står till förfogande när det gäller att ta hand om de äldre varken motsvarar behov som finns eller frikostiga föresatser uttryckta i gällande socialtjänstlag.³¹ En åldring, som råkar hamna ”mellan stolarna”, vare sig det rör sig om kommunernas hemtjänst, någon form av äldreboende, primärvård eller landstingsstyrd vård, och som dessutom inte kan förlita sig på nära anhörigs bistånd, kan idag fara riktigt illa. Massmedialt uppmärksammade exempel, av vilka det från och med april 2005 diskuterade fallet med den 98-åriga Gustaf Holmström i Malmö³² är ett, ger viss grogrund för denna jämförelse.

Att ha ett *egenansvar* har förfäktats i senare decenniers samhällsdebatt. Denna princip är, till skillnad från ovan nämnda företeelser, långt ifrån lika traditionstyngd. Den uppkom snarare till följd av sociala förändringar som på individnivå gav upphov till nya handlingsdispositioner. Det övergripande, sockenkommunalt gemensamma, ansvaret genom brandstoderna baserades på *status* som medborgare, och inordnad i ett sockenkommunalt *Gemeinschaft*. Det fanns, som nämnts, tillhands fram till 1800-talets mitt när någon exempelvis drabbades av eldsvåda. Denna form av kollektivt ansvar kom ju därefter, i linje med ett mer modernt försäkringstänkande, att förbytas mot ett egenansvar knutet till det belopp man i egenskap av enskild aktör ansåg sig kunna avvara. Nu präglades samhällsrelationer av individuellt utformade *kontrakt* mellan försäkringsbolag och enskilda aktörer motsvarande den ”moderna” formen av brandförsäkring och i en mental kontext alltmer kännetecknad av *Gesellschaft*. Att hävda egenansvar som något eftersträvänsvärt har ibland även setts som en underförstådd kritik av den generella välfärdspolitik som i de flesta politiska kretsar för Sveriges del sågs som en grundbult för bedriven socialpolitik fram till för några decennier sedan (Vahlne Westerhäll 2004:635–647).

I och med att de sockenkommunalt relaterade brandstoderna omvandlades till

³¹ Jfr. de inledande paragraferna i senaste socialtjänstlagen. SFS 2001:453.

³² svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=2467&a=375475. Sveriges Radio & Television. 2005-06-30.

länsvisa brandförsäkringsbolag ser vi således embryot till en ny era, framväxten av socialförsäkringar. Därmed kom välfärdsinstitutionerna att anpassas till, vad Ewald benämner, en "försäkringens rationalitet" och, vad han betecknar som, "socialpolitikens födelse":

[H]ädanefter blir rätten "social", lagstiftningen "social", politiken "social"; "samhället" blir sin egen princip och sitt eget syfte, sin egen orsak och sin egen konsekvens, och människan finner inte längre sin frälsning eller identitet förutom då hon erkänner sig som en social varelse, en varelse som görs och tillintetgörs, förfrämligas, begränsas, förtrycks och räddas av "samhället" (Ewald 1995 a a:99).

För svenskt vidkommande anses denna socialpolitiska era inledd med en riksdagsmotion, som liberalen Sven Adolf Hedins lade fram inför 1884 års riksdag. Inspirerad av de arbetarförsäkringar som åren innan hade lanserats i Tyskland av Otto Bismarck, innehöll Hedins motion förslag om försäkringar täckande arbetares yrkesskydd och ålderdom (Englund 1976:26–43 & Edebalk et.al. 1998:50). Skall man peka på ett år då dessa tankar realiserades i form av en statligt organiserad försörjningsverksamhet i och med att de sociala försäkringarna etableras i landet, får man åtminstone förflytta sig till år 1901 (Berge 1995:10). Men detta är, som det brukar heta, en annan historia, det vill säga en historia som går bortom den tidsram och de teman som denna artikel handlat om.

Käll- och litteraturförteckning

I. Otryckta källor

Varbergs landsarkiv

Vårdsbergs socken och landskommun

Sockenstämmoprotokoll 1800–1862.

Skellefteå kommuns arkiv

Skellefteå socken och landskommun

Kommunalstämmoprotokoll 1868–1880.

Kommunalnämndsprotokoll 1875–1880.

Byske landskommun

Kommunalstämmoprotokoll 1875–1880.

Kommunalnämnd. Fattigliggare 1875–1880.

Sundsvalls kommuns arkiv

Alnö Landskommun

Kommunalstämmoprotokoll 1863–1880.

Fattigvårdsstyrelseprotokoll 1872–1880.

Njurunda landskommun

Kommunalnämndsprotokoll 1863–1880.

Sköns landskommun

Kommunalstämmaprotokoll 1863–1880.

Kommunalnämndsprotokoll 1863–1880.

Sundsvalls stad

Fattigvårdsstyrelsens protokoll 1866–1880.

Fattigvårdsstyrelsen. Kassabok 1863–1871.

Tuna landskommun

Fattigvårdsstyrelseprotokoll 1847–1880.

Kommunalstämmaprotokoll 1863–1880.

Timrå kommuns arkiv

Kommunalstämmaprotokoll 1863–1880.

Kommunalstämmaprotokoll. Extra stämmor. 1863–1871.

Debiterings- och uppbördslängd 1876–1880.

Demografiska databasen, Umeå Universitet

Ej publicerade excerperingar:

Skellefteå landsförsamling. Sockenstämmaprotokoll 1830–1834, 1839–1849, 1855–1868. Renskrift av Daniel Stenlund, Excerperingscentralen i Jörn. 1980.

Datoriserad kyrkobokföring och källbeskrivningar:

Avser bl.a. sökningar utifrån INDIKO i följande församlingar: Alnö, Attmar, Byske, Hässjö, Indal, Ljustorp, Njurunda, Selånger, Skellefteå, Skön, Sundsvall, Sättna, Timrå, Tuna.

Forskningsarkivet, Umeå universitet

Avser arkivhandlingar konverterade till microfiche:

Militära arkiv:

Västernorrland. Generalmönstringsrullor 1825–1841.

Fängelsearkiv:

Fängelistor för Västernorrlands län 1870–1880.

Sockenarkiv:

Alnö sockenstämmaprotokoll 1804–1862.

Njurunda sockenstämmaprotokoll 1825–1862.

Skellefteå sockenstämmaprotokoll 1834–1838 & 1850–1854.

Sköns sockenstämmoprotokoll 1804–1862.
Sundsvalls stads sockenstämmoprotokoll 1804–1862.
Timrå sockenstämmoprotokoll 1804–1862.
Tuna sockenstämmoprotokoll 1804–1862.

Kyrkoarkiv:

Avser husförhålls-, dop-, vigsel-, flyttnings- och begravningslängder samt komminionlängder spridda år i följande församlingar: Alnö, Attmar, Byske, Hässjö, Indal, Ljustorp, Njurunda, Selånger, Skellefteå, Skön, Sundsvall, Sättna, Timrå, Tuna.

II. Tryckta källor

Statens Offentliga Utredningar (SOU).
SOU 1996:34. Aktiv arbetsmarknadspolitik. Stockholm.
Svensk Författningssamling (SFS).
SFS 2001:453.

III. Bearbetningar

Andersson, K-G. (1996) "Folkbokföringen – historia och reform", s. 11–69 i *Arv och anor. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1996*. Stockholm: Riksarkivet.

Aronsson, P. (1992) *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680–1850*. Lund: Bibliotheca Historica Lundensis 72.

Berge, A. (1995) *Medborgarrätt och egenansvar. De sociala försäkringarna i Sverige 1901–1935*. Lund: Arkiv förlag.

Björklund, A., Edebalk, P-G., Ohlsson, R. & Söderström, L. (1998) *Välfärdspolitik i kristid – håller arbetslinjen?* Stockholm: SNS Förlag.

Bäckström, A. (1999) *När tros- och värderingsbilder förändras. En analys av nattvårds- och husförhållsedens utveckling i Sundsvallsregionen 1805–1890*. Stockholm: Verbum.

D:r Martin Luthers Lilla Katekes med kort utveckling. (1936) Stockholm: Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.

Drugge, U. (1997) Historiska källor av sociologiskt intresse – några exempel, s. 72–96 i Drugge, U. & Johansson, M. (red) *Historisk sociologi*. Lund: Studentlitteratur.

Edebalk, P. G., Ståhlberg, A-C. & Wadensjö, E. (1998) *Socialförsäkringarna*. Stockholm: SNS Förlag.

Engberg, E. (2005) *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*. Umeå: Reports 25, Demographic Data Base, Umeå University.

Englund, K. (1976) *Arbetsförsäkringsfrågan i svensk politik 1884–1901*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Ewald, F. (1995) "Försäkring och risk", s. 92–102 i Hultqvist, K. & Petersson, K. (red) *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: HLS Förlag.

Giddens, A. (2003) *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur.

- Grenholm, C-H. (1993) *Protestant Work Ethics. A Study of Work Ethical Theories in Contemporary Protestant Theology*. Uppsala: Förenade Ord.
- Gustafsson, R. Å. (1987) *Traditionernas ok. Den svenska hälso- och sjukvårdens organisering i historie-sociologiskt perspektiv*. Stockholm: Esselte Studium.
- Halleröd, B. (1999) *Fattigdom i Sverige*. Stockholm: Rapport från arbetsgruppen för ekonomisk trygghet till Nationella folkhälsokommittén.
- Höjer, K. J. (1965) *Den svenska socialpolitiken. En översikt*. Stockholm: Norstedts.
- Isenberg, B. (2001) *Överflöd och ofullbordan. Esså om det moderna*. Lund: Coyote Förlag.
- Jonsson, S. (2004) Allt fler fastnar på Europas gårdsgårdar. *Dagens Nyheter*, 2004-05-12.
- Junestav, M. (2004) *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Kjellberg, S. (1994) *Finländsk arbetsetik och Luthers kallelselära. En jämförande analys av finländska arbetsetiska teorier från 1980-talet och Martin Luthers kallelselära*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Kälvemark (Ohlander), A-S. (1983) ”Kommer familjen att överleva? Historiska aspekter på äktenskap och familj i det svenska samhället”, s. 13–29 i Norman, H. (red) *Den utsatta familjen. Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren*. Stockholm: LTs förlag.
- Lister, R. (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity.
- McDavid, J. W. & Harari, H. (1968) *Social Psychology. Individuals, Groups, Societies*. New York: Harper & Row.
- Nelson, M. C. (1988) *Bitter Bread. The Famine in Norrbotten 1867–1868*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Norberg, A. (1980) *Sågarnas ö. Alnö och industrialiseringen 1860–1910*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Odén, B. (1983a) ”Demografi. En introduktion”, s. 27–39 i Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. (red) *Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Del 2: Probleminventeringar*. Stockholm: LiberFörlag.
- Odén, B. (1983b) ”Åldrandet, familjen och de sociala relationerna. En introduktion”, s. 125–136 i Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. (red), *Äldre i samhället – förr, nu och i framtiden. Del 2: Probleminventeringar*. Stockholm: LiberFörlag.
- Olofsson, J. (1996) *Arbetslöshetsfrågan I historisk belysning. En diskussion om arbetslöshet och social politik i Sverige 1830–1920*. Lund: Lund University Press.
- Pleijel, H. (1970) *Hustavlans värld: Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum.
- Schur, E. M. (1968) *Law and Society. A Sociological View*. New York: Random House.
- Skoglund, A. M. (1992) *Fattigvården på den svenska landsbygden år 1829*. Stockholm: Rapport i Socialt arbete nr 58. Stockholms universitet – Socialhögskolan.
- Städernas Allmänna Brandstodsbolag 1828–1928. Minnesskrift*. (1928) Stockholm: Styrelsen för Städernas Allmänna Brandstodsbolag.

- Tiscornia, A. (1992) *Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800–1880*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Tönnies, F. (2001) *Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vahlne Westerhäll, L. (2004) *Den starka statens fall? En rättsvetenskaplig studie av svensk social trygghet 1950–2000*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Västernorrlands Läns Brandstodsförening 1844–1944. *Minnesskrift*. (1944) Uppsala: Almqvist & Wiksell.

ABSTRACT

The Scuba Diver and “Proper” Masculinity

Based on ethnographic fieldwork on scuba diving, this article explores the social homogeneity characterizing this specific sport activity regarding questions on how deviance is treated within a group and on what grounds. The consequences of the dangerous context on the Dyad (one is always diving together with a “Buddy”) in which the activity is performed, is analysed with the help of Georg Simmel (1950) and Erving Goffman (1967). The loyalty of the diving partner (the Buddy) towards the “right attitude” which governs the activity may be turned against the scuba diver who does not adapt. The Buddy is transformed from a friend into an opponent, who, by spreading anecdotes or rumours, questions the character of the scuba diver, which eventually may exclude him or her from the activity. The article discusses how the “right attitude” in scuba diving is related to the so-called predominant masculine identity (Connell 1995) in a Swedish context.

Key words

social exclusion; scuba diving; risk activity; masculinity, dyad.

Åke Nilsén är universitetslektor i sociologi vid Högskolan i Halmstad och även knuten till Idrottsvetenskapligt centrum vid Lunds universitet (ICLU).

Åke Nilsén

Sportdykaren och den ”rätta” manligheten

Inför mina inledande kontakter med sportdykare föreställde jag mig att risker i högsta grad stod i fokus för utövarna, både som samtalsämne och som grund för en informell hierarki. Men då jag för första gången följde med på en dykutflykt (i Röda Havet 1999) påminde de mig mer om en grupp ornitologer än om tuffa, risktagande äventyrare; de försökte komma i direktkontakt med så många exotiska vattendjur som möjligt. Den potentiellt farliga och för mänskliga varelser fientliga miljön som dessa direktkontakter gjordes i var – tvärt emot mina förväntningar – inte föremål för samtal inom denna grupp, som om det rådde en gemensam och tyst överenskommelse om att inte beröra risker.

En iakttagelse jag har gjort vid mina studier av äventyrssporter och riskaktiviteter är att utövarna utgör en tämligen homogen grupp.¹ Homogeniteten avser inte ålder, kön, klass eller liknande utan snarare attityd och förhållningsätt. För flera andra forskare från olika discipliner verkar denna situationella homogenitet bilda en mer eller mindre reflekterad utgångspunkt för studier av aktiviteten och utövarna: forskningsuppgiften består i att finna den gemensamma nämnaren hos utövarna. Ett exempel finns inom medicinsk forskning, där blodprov avslöjar halten av ett enzym vilket anses bestämma ”riskbenägenheten”.² Ett annat exempel är en kombination av biologisk och psykologisk forskning som isolerar det så kallade ”höga stimulansbehovet” som den gemensamma nämnaren (Breivik 2004). Ytterligare exempel finns inom pedagogisk forskning där barns och ungdomars erfarenheter av att hantera utmaningar i utomhusmiljö anses bilda grund för en strävan efter ”flow” i äventyrssporter (Arnegård 2006).

Gemensamt för dessa studier är en förklaringsmodell där egenskaper hos utövarna som är oberoende av aktiviteten antas utgöra förutsättningen för utövandet. Utifrån ett sociologiskt perspektiv är denna förklaringsmodell, som förlägger orsaken till homogeniteten utanför själva aktiviteten³, inte tillräcklig utan det blir angeläget att för-

¹ Det förekommer en mängd olika benämningar på det slags aktiviteter som jag avser, nämligen fritidsaktiviteter med, för aktivitetens skull, nödvändiga inslag av risktagande, se Breivik (2004), för en kortare diskussion.

² Se ett referat av Lars Orelands forskning under rubriken: ”Äventyrssökande olycksfåglar kan avslöjas med blodprov” i informationsbrochuren *Fjällsäker* 1999:4, se även Oreland & Callingham eds. (1987) för vidare forskning kring enzymet *mono-amino-oxidas*.

³ Förklaringsmodellen faller dessutom offer för Karl Poppers klassiska argument mot den logiska positivismen, att en hypotesbekräftande forskningsstrategi tenderar att skapa ett slags ”tunnelseende” hos forskaren: man ser det man vill se.

stå en eventuell homogenitet som *en följd av en social process*: den enskilde utövaren anpassar sig till de normer som utvecklas av gruppen genom aktiviteten. Om homogeniteten antas uppstå genom aktiviteten så måste det rimligen finnas moment kring utövandet som resulterar i en exkludering av motsatsen: det heterogena eller avvikande. Det blir då möjligt att även problematisera exakt vad en social homogenitet grundas på. Hur utspelar sig exkludering i äventyrssporter och på vilka grunder? Syftet med denna artikel är att ge en bild av det sociala sammanhang sportdykning utövas i för att nå en förståelse för hur vissa gemensamma normer utmanas och vidmakthållas i en social gemenskap samt hur det avvikande definieras.

Det finns en mängd studier av en exkluderingsproblematik i relation till olika områden i samhället: bostadsmarknaden (Molina 1997, Stigendal 2003), det politiska deltagandet (Johansson 2002), arbetsmarknaden (Neergaard 2002), fritiden (Ålund 1997) och idrotten (Fundberg 2003). Edgren-Schori (2000:18) menar att social exkludering eller utestängning som begrepp benämner en process *och* ett tillstånd som definierar individer eller grupper som inte släpps in på olika betydande samhällsarenor. De flesta studier fokuserar strukturella orsaker till exkludering utan att närmare gå in på hur denna process ter sig i praktiken. Fokus i denna artikel, däremot, ligger på att studera social exkludering som process.

Fritidssfären i ett modernt samhälle kännetecknas (till skillnad från arbetet) av frivillighet. Den står på ett tydligt sätt i centrum för individens självförverkligande (Roos 2000). I flera sammanhang uttrycks dessutom förväntningar på fritidssfären i form av att vara en integrationsarena; ”idrotten blir en länk mellan olika grupper i samhället”.⁴ Det finns något motsägelsefullt i att fritidssfären å ena sidan uppfattas som en arena för individens självförverkligande (vilket betyder att den bidrar till en ökad individualisering) och å andra sidan skapar förutsättningar för en ökad integration av samhället (det vill säga att den bidrar till en starkare gemenskap). Denna artikel problematiserar antagandet om att fritidsaktiviteter bidrar till en ökad integration genom att fokusera de processer som exkluderar deltagare samt de grunder på vilka en sådan exkludering sker.

Artikeln är baserad på etnografiskt fältarbete⁵ i sportdykarvärlden och består av intervjuer och observationer gjorda i södra Sverige, främst under sommaren 2005. De flesta av sportdykarna bor i en universitetsstad utan att samtliga för den skull har en akademisk examen. Alla namn är fingerade. Sportdykning är inte en helt och hållet homosocial aktivitet; i Sverige är uppskattningsvis 25 procent kvinnor⁶ (jag återkommer längre fram till hur aktiviteten är könad).

Artikeln går inledningsvis in på utövandet av sportdykning baserat på intervjuer och observationer. Därefter analyseras den speciella parrelation (”buddien”) som

⁴ Citat från Riksidrottsförbundets hemsida: <http://www.rf.se/t3.asp?p=75954>, se även Kihlström & Roos (2000).

⁵ En fördjupning kring den etnografiska metodens principer och praktiker kan med fördel göras i Hammersly & Atkinsons (1995) bok *Ethnography*.

⁶ Medlemsstatistik 31/12 2005 av Gustaf Ekström från Svenska Sportdykarförbundet, mejlkorrespondens, 2006-06-29.

kännetecknar detta utövande utifrån Simmel (1950) och Goffman (1967). Slutligen relateras den ”rätta attityden” (som sammanfattar de efterfrågade kvaliteterna hos en sportdykare) till en dominerande manlig identitet med hjälp av Connells (1995) begrepp hegemonisk maskulinitet.

”Buddien” och utövandet av sportdykning

I de flesta idrottsaktiviteter utgör utövandet grunden för den hierarki som etableras mellan deltagarna.⁷ Samtidigt som utövandet kan vara föremål för uppskattning så kan det även bedömas som dåligt eller rent av olämpligt. Vad som utmärker sportdykning är att utövandet sker i det fördolda, under vattenytan, bortom övriga deltagares kritiska blickar.⁸ Det enda vittnet till utövandet blir dykkamraten, buddien.⁹

Liksom i många andra aktiviteter och arbeten i riskfyllda miljöer, till exempel inom brandkåren och militären, agerar man alltid i par. Denna regel omfattas och förmedlas av alla dykorganisationer som verkar på sportdykningsmarknaden.¹⁰ Det innebär att man bildar ett par innan dyket och följer varandra under dyket tills man är säkert ombord eller iland igen. Buddien skall finnas till som en hjälp vid en riskabel situation – det handlar om en ömsesidig relation. Den viktigaste resursen buddien för med sig är luft i tuben, om den egna utrustningen av någon anledning slutar fungera och lufttillförseln skulle strypas. Men buddien är av kött och blod, vilket betyder att han eller hon även tar med sig beteenden och handlingar. Den medelålders nybörjaren Rita minns en upplevelse från sin första dykkurs där hon parades ihop med en tolvårig pojke: ”Då får man ta den personens stress på sig, på sin egen!” (fäldtagboken 2005-09-10). Buddien kan bli en börda eller resurs under dykningen, vilket gör valet av buddie till ett viktigt moment i strävan efter en fulländad dykupplevelse.

Att bilda par är en svår uppgift. Många sportdykare har en eller flera stadiga dykpartners, endera en pojk- eller flickvän eller en vän som anses dela samma intressenivå. Men dykklubbar och dykcenters erbjuder utflykter för alla med efterfrågat certifikat. Detta är en möjlighet för den ensamma dykaren att finna en tillfällig buddie; utflyktens dykledare parar ihop de ensamma dykarna. Detta betyder att du kan komma att dyka med en total främling. På grund av de uppenbara begränsningarna i kommunikationsmöjligheter när väl dyket har börjat måste så gott som all information om din nyblivne dykkamrat insamlas på väg till dyket. Detta informationssamlande, som hela dyksällskapet är engagerat i, är det underliggande syftet för all kommunikation inför dyket. En erfaren dykinstruktör berättar att han alltid studerar de andra dykarna och gör ”smygintervjuer” på väg till dykplatsen. ”Finns det någon person här som

⁷ Se Nilsén (2007:a) för en mer ingående jämförelse mellan äventyrssporter och traditionell idrott.

⁸ Denna omständighet gör att andra moment i aktiviteten, som t.ex. handhavandet av den tekniska utrustningen, blir indikatorer på utövandet, se Nilsén 2007:b.

⁹ Jag får tacka Annika Jonsson för fackgranskningen av följande avsnitt.

¹⁰ Viktigt att veta är att man måste ha ett dykcertifikat från en auktoriserad utbildningsorganisation för att kunna hyra lufttuber.

kanske egentligen inte skulle göra det här dyket”, frågar han sig själv, ”som man skall hålla ett extra öga på?” (John 2005-10-06).

Tidigt kommuniceras viktig information mellan sportdykare. Nivån på certifikatet är viktigt men ännu viktigare är hur många dyk man har gjort. Denna hierarki beror på aktivitetens natur, där erfarenhet är den mest efterfrågade tillgången. Möjligheten att snabbt nå ett avancerat certifikat genom de kommersiella utbildningsprogrammen ger dessa ett lägre värde i relation till konkret erfarenhet. Men det räcker inte att skaffa sig en formell uppfattning om den person som du kanske kommer att anförtro ditt liv. Din kommande buddies personlighet och karaktär är viktig att göra sig en bild av i syfte att förbereda sig inför vad dyket kan tänkas ge. En ung (20 år) dykinstruktör ger mig nycklarna till en framgångsrik presentation av sig själv:

När man träffar andra dykare första gången så försöker man alltid ge ett seriöst intryck av sig själv. Det gör ju alla! (...) Man skall ju vara en rolig person, intressant och så där, men man skall fortfarande ha gott säkerhetstänkande, det är bra om man har bra utbildning. (Olle 2005-09-28)

Att vara avslappnad och underhållande är ett sätt att hantera stundens allvar. Men det går en fin gräns mellan att vara underhållande och att uppfattas som ofokuserad och oseriös. Detta betraktas som ett tecken på nervositet. Om man å andra sidan är alltför fokuserad och sammanbiten kan man dra till sig uppmärksamhet av samma orsak. Dyker man med en buddie som inte motsvarar förväntningarna kan hela upplevelsen äventyras:

Då vill man ju bara trycka tillbaka, då tänker man ju bara på det hela tiden när man dyker. (...) Man är som ett bihang och har inget kul av det själv (Olle 2005-09-28).

Dyket kan till och med ta slut innan det knappt ens har börjat om buddien gör ett allvarligt misstag och måste göra en fri uppstigning (det vill säga släppa vikt bältet för att snabbast möjligt stiga till ytan).

Formandet av Buddien

Om du inte har en kompis att dyka med utan behöver hitta en ny buddie varje gång du vill dyka är du beroende av formandet av buddien. Detta formande sker i dykskolor, på utflykter och i andra sociala sammanhang. Buddien formas till viss del av dykskolan under kursen för det första certifikatet. Ett antal tekniska moment skall klaras av men det räcker inte. John, en erfaren dykinstruktör och ägare av en dykskola, har en bestämd uppfattning om vad han *inte* efterfrågar:

Dykning handlar om attityd också. Återigen, det är inte bara att man skall kunna sitta och tömma masken nere på botten, utan det är så mycket kring säkerheten, säkerhetstänkande runtomkring. Så man kan faktiskt säga till en del: 'Sorry, du uppfyller inte

målen för att kunna dyka säkert. Du måste ändra på din attityd! Du får gärna hänga med på en kurs till och testa va...’ Oftast då, där uppstår en clinch och då vill de inte fortsätta för de blir så jävla förbannade. (John 2005-10-06)

Att visa upp ”fel attityd” under utbildningsmomenten kan hindra dig från att nå ett certifikat. Utbildningsledaren kan mycket väl stänga av kursdeltagare eller låta dem vänta med det avslutande provet till en ny kursomgång, i hopp om att de skall ändra sin attityd.

I standardiserade instruktionsfilmer från en dykorganisation förekommer ett antal klipp med en lätt överviktig, medelålders, vit man i en rolig hatt, blommig skjorta och shorts, ett klipp som ackompanjeras av en lustig melodi. Han är oförsiktig med utrustningen och innehar en uppsjö av de egenskaper som inte efterfrågas i dyksammanhang: han tar chanser, visar irrationell ilska, irritation och klumpighet. I en filmad dyksituation simmar han iväg från sin buddie utan kontakt och navigerar fel. Han är självisk och visar tecken på att vara ostrukturerad och saknar distans till situationen. Observera att det inte är kvaliteter som vattenskräck, svårigheter att andas under vatten eller rädsla för djupet som visas upp. Det är snarare kvaliteter som visar vilken attityd man har till aktiviteten; det är attityden som står i fokus. Formandet av buddiens attityd framstår som huvudsyftet under utbildningen, förutom att lära ut den tekniska hanteringen av utrustningen och kunskap om den egna kroppen. Denna utformning är till viss del baserad på några standardiserade regler (som förmedlas genom den världsomspännande dykorganisationens instruktionsfilm) men till viss del också ett resultat av den lokala kulturen.

Fred, som är dykinstruktör med erfarenhet från flera olika organisationer, har olika sätt att ta reda på en okänd dykares status:

Folk som berättar om än det ena, än det andra. Det är med såna man skall dra örönen åt sig lite grann. Det betyder inte att de är dåliga dykare, men man brukar kolla dem särskilt. (...) Det finns en praxis bland dykinstruktörer: ju nyare och häftigare utrustning, desto mer måste man ha koll på dem. (...) Om man har betalat en massa pengar för en utrustning som inte matchar ens certifikat, då vill man säga något med sin utrustning som inte går att säga med ens erfarenhet. Jättevarning på det! (...) En del berättar gärna hur djupt de har dykt. (...) Den allmänna attityden till livet och sina medmänniskor avslöjar ganska mycket. (Fred 2005-10-06)

Det är viktigt att uppträda på ett sätt som motsvarar ens erfarenhet, såväl av livet under ytan som ovan den. Att vara erfaren är en garanti för en anpassning till reglerna och normerna som präglar aktiviteten. Att vara alltför pratsam definieras som dåligt av två anledningar: att prata alltför mycket om ovidkommande saker tolkas som tecken på nervositet och att prata alltför mycket om egna dykerfarenheter tolkas endera som att man har behov av att hävda sig eller dåligt självförtroende.

Ett medelålders par som deltog i en nybörjarkurs kan illustrera några av de oönskade attityderna. De hade inga som helst problem med de tekniska momenten; de

var orädda inför dykningen, det kalla vattnet och den nya situationen. De var lugna och kapabla att genomföra alla utbildningsmomenten. ”Fysiskt var de mycket duktiga, men mentalt...” (Ann 2005-10-07). De tycktes sakna disciplin och ville göra saker på eget vis. De tröttnade på att vänta på sin tur. Plötsligt hade de simmat iväg, eller satt på botten och jonglerade med stenar, eller gjorde ”småbus”. ”De hade problem med att anpassa sig till reglerna. (...) De ville inte inrätta sig helt och sitta still när det behövdes och så vidare” (Ann 2005-10-07). De fick sitt certifikat när kursen var slut men hade en egen stil, vilket visserligen var oproblematiskt så länge de dök som ett eget par, men bristen på disciplin var nära att diskvalificera dem.

Ann minns en annan sportdykare som hade lyckats ta certifikat någon annanstans. Hon var tvungen att prata allvar med honom enskilt:

Ann: 'Du borde tänka på ditt sätt att dyka på, du kommer att ha svårt att hitta buddies att dyka med.' (...)

Åke: Vad gjorde han?

Ann: Han simmade ifrån gruppen och dök väldigt... så där spralligt och fåktade och hade sig. Pillade på allt, ja ... betedde sig konstigt. Han var lite märklig som person. Man kan ha sina personligheter, självklart, men det handlar om hur man är i vattnet, under ytan. (...) För det första tog hans luft slut mycket snabbare än alla andras, och det är ju en risk i sig. (Ann 2005-10-07)

Att dyka med en ”dålig” attityd omfattar även den stil du utvecklar. Om du rör dig mycket utan ett klart och uttalat syfte så konsumerar du mer luft eftersom du anstränger dig mera. Parsystemet innebär bland annat att luftkonsumtionen helst skall synkroniseras dykarna emellan:

Men många kollar kanske snett på nån om dom säger till under vattnet att 'nej, jag har bara 60 bar kvar nu!' Och den andra killen har inte ens börjat använda sin luft i princip. Det händer ju faktiskt ganska ofta att man har väldigt olika luftförbrukning, och det förstör ju rätt mycket för parkamraten som inte kan dyka då. (Olle 2005-09-28)

Eftersom dykning inte är en visuell aktivitet från land finns det få sätt att avgöra en bra prestation. Därför blir luftkonsumtionen en indikator för vilken stil man har men även beträffande den mentala kapaciteten. Om man blir stressad, andas man fortare och luftförrådet tar snabbare slut. Hur mycket luft som återstår efter dyket kommuniceras mer eller mindre alltid till dykledare och gruppen – och mest luft kvar ger hög status. Flera anekdoter berättas inför gruppen om sportdykares luftkonsumtion med ett tydligt moraliskt budskap.

Ann: Ni kan i alla fall aldrig slå Tom, som gjorde av med en femton liters flaska på 20 minuter. Efter en 'advanced' kurs! Jag vet inte om han dyker fortfarande, så ni kanske inte stöter på honom... (Fältdagboken 2005-06-12).

Denna anekdot berör luftkonsumtionen men den ger även en varning om den aktuella dykaren: Han kommer att förstöra ditt dyk på grund av sin höga luftkonsumtion, om du skulle bli parad ihop med honom. Det är givetvis socialt viktigt att inte bli föremål för denna typ av anekdot. Ditt rykte som sportdykare och dina chanser att bli accepterad och hitta en buddie beror av hur du betar dig och anpassar dig till den ”rätta attityden”. Du måste vara rädd om ditt rykte och hålla din karaktär bortom alla misstankar.

Buddien skall inte ha en livlig stil, vara lekfull, självisk, prata mycket eller skryta om sina bedrifter. Detta är några av buddiens önskade egenskaper. Vilka är då de önskade kvaliteterna och egenskaperna? Detta ämne är mycket svårare att närma sig, i alla fall genom intervjuer. De uttalade kvaliteterna och egenskaperna är lika mycket del av en idealiserad självbild som grundade i en erfarenhet. Sportdykarna nämner säkerhetstänkande som det viktigaste förhållningssättet men detta förhållningssätt kan ta olika skepnader i olika sammanhang. För Fred kommer detta förhållningssätt bäst till uttryck när man gör säkerhetskontroll tillsammans med sin buddie: hur angeläget buddien arbetar sig igenom momenten, om man frågar hur obekant utrustning fungerar, om man har en bra koll på tabellerna och den allmänna hanteringen av utrustningen. Trots att den övervägande delen av det empiriska material som denna artikel baseras på kretsar kring den negativa bilden av buddien (den negativa definitionen) är det möjligt att slå fast ett par egenskaper av positiv karaktär. Buddien skall ha självkontroll, vara balanserad och prata om relevanta saker på ett avslappnat och underhållande sätt. Kunskap om utrustningen måste vara solid och lojaliteten mot par-kamraten odiskutabel. Den ”rätta attityden” är möjligt att sammanfatta i ett par ord: självkontrollerad, balanserad, teknisk och lojal.

Dykarvärldens dyader

Den instiftade regeln från dykorganisationerna att dyka i par har implikationer som överskrider de uttryckligt avsedda: att garantera säkerheten. I de fall då parbildningen grundas på en relation utanför aktiviteten, som i fallet med det isländska paret, har dessa implikationer mindre betydelse. Då parbildningen är tillfällig är de av desto större betydelse och får konsekvenser för utövandet. En nödvändig anpassning till den ”rätta attityden” är följden av den tillfälliga parbildningen. Parbildningen får alltså olika innehåll beroende på graden av historia tillsammans. Detta är i och för sig inget märkvärdigt; det speciella med parbildningen inom sportdykning (och andra riskaktiviteter) är det potentiellt livshotande sammanhang aktiviteten utövas i. I en krissituation kan frågan om liv eller död helt avgöras av buddiens insats. Hur går det att förstå skillnaden i parbildningens innehåll utifrån detta sammanhang? Varför blir en anpassning till den ”rätta attityden” så viktig vid tillfällig parbildning?

Parformationen är en av de mest analyserade sociala relationer i det intellektuella fältet mellan samhällsvetenskap och filosofi. Martin Buber (1990), Alfred Schutz (2002), Emmanuel Lévinas (1969) och Francesco Alberoni (1987) har alla analyserat parrelationen. Georg Simmel (1950) har skrivit om dyaden med fokus på skillnaden

gentemot triaden. Dyaden är för sin existens beroende av bägge medlemmarna och dess betydelse och mening överskrider inte medlemmarnas förståelse. Triaden står för något annat: här kan två medlemmar utveckla en gemensam mening som skiljer sig från den tredjes. I Simmels förståelse av dyaden finns en ökad grad av individualitet i jämförelse med triaden, där olika allianser tenderar att begränsa den enskilde medlemmens inflytande. Samtidigt är kontrollen av medlemmens handlingsutrymme större i dyaden eftersom dess existens som sagt är beroende av den ständiga närvaron av de två.

Vid en tillämpning på sportdykarparet är det uppenbart att dyadens fördel jämfört med andra sociala former ligger i meningskonstruktionen i olika situationer. Den snabba gemensamma situationsdefinitionen (vilken kan vara skillnaden mellan liv och död) är en viktig egenskap hos dyaden. Individualitetsgraden beror helt på vem man parat ihop sig med. Om det sker med en vän är graden hög men då man parats ihop med en okänd buddie, (alltså vid tillfällig parbildning) måste man anpassa sig till det ideala sättet att dyka, den "rätta attityden". Då ökar kontrollen över handlingsutrymmet, vilket kanske är dykparets viktigaste syfte. Man skulle kunna säga att buddien då blir en representant för den "rätta attityden", vilket på sätt och vis omformar dyaden till en triad. Relationen består inte längre av två parter; den tredje parten är den normativa (och symboliskt närvarande) dimensionen som buddien för med sig in i dyksammanhanget; Simmels dyad splittras upp. För att bättre förstå hur denna sociala kontroll fungerar är det nödvändigt att ta del av Erving Goffmans syn på handling.

Goffman och ödesdigra handlingar

Goffman (1967:194) gör en skillnad mellan mer eller mindre normala situationer och situationer av en särskild sort: (...) *action is to be found wherever the individual knowingly takes consequential chances perceived as avoidable*. Dessa särskilda situationer kan i många fall hanteras i ensamhet men då andra människor är närvarande tillkommer en ny dimension av stor betydelse för individen. Att ta chanser i en social situation betyder att man har vittnen till handlingen. Vittnet involveras inte enbart som åskådare till handlingen, utan även som bedömare av skeendet och dess resultat. Bedömningen av en persons karaktär blir oundviklig och central: (...) *qualities of character – in the aspect considered here – emerge only during fateful events, or at least events subjectively considered to be fateful* (ibid 1967:218). Personens rykte står här på spel. Naturligtvis påverkar dessa omständigheter personen. Han eller hon måste både hantera situationen och vittnet.

Utifrån detta perspektiv blir det förstaeligt varför skapandet av par inom sportdykning är viktigt av andra anledningar än endast säkerhetsmässiga. Buddien blir vittne till partners handlingar under ytan där sikten oftast är mindre god. Den svikna buddien, som har fått sitt dyk förstört av en illojal partner som simmade i förväg eller förbrukade sin luft för snabbt, kan tänkas förstöra partners rykte genom en anekdot. Sportdykarens karaktär kommer att ifrågasättas, vilket kanske diskvalificerar honom

eller henne för fortsatta dyk, och därigenom exkluderar personen ifråga från aktiviteten. Buddien blir bärare av de viktiga idealen om hur man skall bete sig under ytan, vilken den "rätta attityden" är i relation till dykning. Därför måste buddien stöpas mer eller mindre i en och samma form. Han eller hon är det enda vittnet under ytan och därför den som kan upprätthålla idén om en "rätt attityd".

Buddien är ett resultat av en socialiseringsprocess – delvis under överinseende av dykorganisationen, delvis som en följd av den lokala kulturen. Den "rätta attityden", som är det innehållsliga resultatet av socialiseringsprocessen, kan relateras till några strukturella drag kopplade till aktiviteten och tolkade i den lokala kontexten. Dessa strukturella drag utgör grunden för den exkludering som med nödvändighet sker i skapandet av den homogenitet som utmärker aktiviteten. Den "rätta attityden" är långt ifrån neutral utan förankrad i ett kulturmönster.

Den lokala kontexten

Historiskt är sportdykning, liksom andra riskaktiviteter, en homosocial aktivitet med stark maskulin prägel. En del aktuell forskning förklarar dagens intresse för *extreme sports* bland män som ett försvar för en hotad position i samhället (Kusz 2003). Hotet anses främst komma från kvinnor som alltmer utvidgar sitt handlingsutrymme.¹¹ Studier av äventyrssporter med utövare av bägge könen visar på att kvinnor accepteras och respekteras på samma villkor som männen under förutsättning att de deltar i aktiviteten; som passiva åskådare kategoriseras de efter andra, feminina kriterier (Bäckström 2005). Christensen (2001) menar att de kvinnor som aktivt ingick i snowboardgemenskapen fick sin sociala position etablerad utifrån personlighet snarare än kön. Det går att tala om en avfeminisering som präglar de kvinnor som utövar denna slags aktiviteter. En kvinnlig dykinstruktör berättar för mig vad gäller teknisk dykning:

Det handlar mer om utrustning, faktiskt, liksom att man kommer där med värsta... Jag vet nån tjej som håller på med det där, hon har ju då snaggat hår och är cool som fan och bara wow! Dubbelpaket, gummidräkt, speciella svarta fenor, allting svart liksom. (Ann 2005-10-07)

De traditionella feminina uttrycken har här ersatts med ideal som snarast verkar hämtade från en påfallande maskulin värld: militärens. De kvinnor som deltar accepteras men bara under förutsättning att de anpassar sig till den dominerande manliga normen. Om det utifrån mitt material går att urskilja en uppdelning mellan könen i något moment kring aktiviteten så gäller det tekniska prylar: männen betraktar dessa som sitt revir.¹² Under vilan mellan dyken på en dykutflykt kommenterar Rita några

¹¹ I den vita amerikanska kontexten, som Kusz studerar, kommer hotet även från svarta män.

¹² Förhållandet mellan teknik och maskulinitet i sportdykningens värld utvecklar jag mer i Nilsén (2007:b).

killars diskussion om utrustningsdetaljer som ”prylsport!” (fältdagboken 2005-09-10). Det är möjligt att urskilja tendenser till en könsuppdelning i aktiviteten, antagligen som ett resultat av en allt jämnare könsfördelning som pågått under en viss tid, men ännu har det inte fått något större genomslag. Dessa tendenser kan inte heller spåras i de attityder som präglar aktiviteten.

Som jag skrev tidigare kan den ”rätta attityden” summeras som självkontrollerad, balanserad, teknisk och lojal. Av dessa är endast den sistnämnda (lojaliteten) direkt orienterad mot parkamraten – men den är även orienterad mot regelsystemet. Övriga är främst relaterade till den egna prestationen. Några omsorgsattityder med traditionellt feminina drag efterfrågas inte.

Den ”rätta attityden” kan närmast relateras till de ideal som präglar den manliga identiteten i en svensk kontext. Att ha självkontroll och vara balanserad är ideal som omfattar de flesta manliga identiteter och kan lättast förstås i kontrast till egenskaper som identifieras som feminina. Men vissa sammanhang präglas starkare av dessa ideal än andra, närmare bestämt sammanhang där självkontroll och starkt fokus utgör förutsättningen för den disciplineringsprocess som män genomgår (Johansson 1998). Den praktiskt lagde och tekniskt intresserade mannen anknyter till ett ”folkligt mekarideal” (Rosengren 2000) och en traditionell arbetsdelning mellan könen i villahemmet, där kvinnan sköter ”insidan” och mannen ”utsidan” (Mellström 1999:29). Lojalitet gentemot den andre eller gentemot olika regelsystem är kanske inte ett specifikt manligt förhållningssätt utan snarare något som utmärker den svenska kulturella kontexten i stort. Den lojale svenske undersåten är en återkommande karaktäristik på svenskhet.¹³ I många anekdoter kring sportdykning återkommer motivet med den illojala parkamraten med annan kulturell bakgrund som försvinner iväg på en egen rutt under dyket. Historier förekommer också med exempel på ensamma dykare, av annan nationalitet, som inte vill inordna sig efter säkerhetsreglerna och som omkommer som en följd av detta. Genom dessa anekdoter konstrueras ”den andre” som avvikare, samtidigt som den ”rätta” normen markeras.

Connell (1995) ger med sitt begrepp *hegemonisk maskulinitet* en möjlighet att analysera den ”rätta attityden” i relation till andra, konkurrerande attityder. Den hegemoniska maskuliniteten dominerar ett sammanhang men existerar parallellt med underordnade former, både maskuliniteter och femininiteter. Den ideala manligheten, såsom den konstrueras i en lokal kontext, bär upp den hegemoniska maskuliniteten. De förhållningssätt som utmärker den ideala manligheten i en svensk kontext är på flera sätt synonyma med den ”rätta attityden”. I ett sportdykningssammanhang som domineras av den ”rätta attityden” betyder det att maskuliniteter och femininiteter som inte överensstämmer med denna attityd hamnar i en underordnad position och riskerar att bedömas som felaktiga. En del av dessa maskuliniteter (och femininiteter) har sitt ursprung i andra kulturella kontexter eller tillhör kanske en underordnad variant i den svenska kulturella kontexten. Om man inte anpassar sig till den ”rätta attityden”

¹³ Åke Daun (1998:157) kopplar denna lojalitet till en praktisk rationalitet som kommer till uttryck i en tillit till myndigheters agerande.

i en dyksituation så kan dessa underordnade maskuliniteter och femininiteter bli föremål för kritik eller anekdoter. Sportdykarens karaktär ifrågasätts och kan resultera i en exkludering från aktiviteten.

Avslutning

Buddien bär med sig en tudelad lojalitet ner i havsdjupet: dels en förhandlingsbar lojalitet gentemot dykpartnern, dels en obetvingad lojalitet gentemot den ”rätta attityden”. I de fall dykpartnern avviker från den ”rätta attityden” kan lojaliteten mycket väl väga över till att bevaka den ”rätta attityden” och därför förvandlas till illojalitet gentemot dykpartnern. Buddiens lojalitet gentemot den ”rätta attityden” kan med en gång göra honom eller henne till en motståndare och bli en faktor som bidrar till att ens karaktär ifrågasätts. Parkamraten kan förvandlas till en Brutus, en förtrogen vän som plötsligt vänder sig mot en och så att säga riktar attacken på det mest känsliga området: karaktären.

Den homogenitet som präglar en fritidsaktivitet som sportdykning är ett resultat av en anpassning av deltagarna till de normer som dominerar aktiviteten. En vägran till anpassning kan resultera i exkludering. Mot bakgrund av hur fritidssfären uppfattas – med förväntningar både kring att den bidrar till en ökad integration av samhället och att den samtidigt anses vara en arena för individens självförverkligande – överväger den senare tendensen, enligt min studie. En eventuell ökad integration bygger på en anpassning till den dominerande normen snarare än ett möte mellan olikheter, vilket är en dålig förutsättning för framgångsrik integration. Som arena för individens självförverkligande, det vill säga ökad individualisering, tar den sig ett speciellt uttryck. Den individualisering som kommer till uttryck inom sportdykning är en *normativ* individualisering.¹⁴ Det viktigaste uttrycket för den normativa individualiseringen är övervakandet av en bestämd norm – den ”rätta attityden”. Detta gör sportdykning till maskulin både till form och till innehåll. Med form avses *hur* buddien utförs (denne övervakar normen), med innehåll avses *vad* buddien gör (med ”rätt attityd”).

Från detta perspektiv är buddien en synnerligen traditionell typ: mannen som övervakar den norm han själv gynnas av.

---

¹⁴ Lindquist (1994) diskuterar möjligheten av en *moralisk* individualisering som en medelväg mellan en uppsplittrande individualisering och en kollektiv samhällsmoral, vilken han menar kan utgöra en grund för samhällets integration. Schulze (1993) driver en tes kring vardagslivets estetisering som en företeelse parallellt med en ökad individualisering, denna kunde nämnas som en *estetisk* individualisering (även om det inte är Schulzes eget begrepp). Detta sammantaget visar på ett intresse för att analysera individualiseringen som en företeelse med flera ingångar och uttryck, vilket är min intention med begreppet *normativ* individualisering (jag får tacka Per-Olof Olofsson för hans frikostiga kommentarer).

Referenser

- Alberoni, Francesco (1987) *Vänskap*. Göteborg: Korpen.
- Arnegård, Johan (2006) *Upplevelse och lärande i äventyrsport och skola*. Stockholm: HLS förlag.
- Breivik, Gunnar (2004) *Ekstremспорт – et senmoderne fenomen?* www.idrottsforum.org.
- Buber, Martin (1990) *Jag och Du*. Ludvika: Dualis.
- Bäckström, Åsa (2005) *Spår: Om brädspörtkultur, informella lärprocesser och identitet*. Stockholm: HLS förlag.
- Christensen, Olav (2001) *Absolutt snowboard: Kampen mot kjedsomheten*. Oslo: Gyldendal.
- Connell, Robert (1995) *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Daun, Åke (1998) *Svensk mentalitet*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Edgren-Schori, Monica (2000) *Social exclusion, en kunskapsöversikt och begreppsanalys*. Stockholm: Rapport i socialt arbete 98, Stockholms universitet.
- Fjällsäker 1999*. Naturvårdsverket: Stockholm.
- Fundberg, Jesper (2003) *Etnisk mångfald och integration – visar idrotten vägen?* www.rf.se.
- Goffman, Erving (1967) *Interactional ritual*. New York: Pantheon.
- Hammersly, Martyn & Atkinson, Paul (1995) *Ethnography*. London: Routledge.
- Johansson, Morgan (2002) *Exkludering av invandrare i stadspölitiken*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Johansson, Thomas (1998) *Den skulpterade kroppen*. Stockholm: Carlssons.
- Kihlström, Anita & Roos, Hans-Edvard (2000) "Fritid och fritidsarbete i det senmoderna samhället" i Berggren, L. (red) *Fritidskulturer*. Lund: Studentlitteratur.
- Kusz, Kyle (2003) "BMX, extreme sports and the white male backlash" i Reinhart & Sydnor (Eds.) *To the extreme: Alternative sport inside and out*. Albany: State University of New York Press.
- Lévinas, Emmanuel (1969) *Totality and infinity: an essay on exteriority*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lindquist, Per (1994) "Moralisk individualisering – om samhällsmoral och ungdomsforskning" i Miegel & Johansson *Mardrömmar och önskedrömmar*. Stockholm/Ste-hag: Symposion.
- Mellström, Ulf (1999) *Män och deras maskiner*. Nora: Nya Doxa.
- Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering*. Uppsala: Geografiska regionsstudier nr 32.
- Neergaard, Anders (2002) "Arbetsmarknadens mönster" i Lindberg & Dahlstedt (red) *Det slutna folkhemmet*. Stockholm: Agora.
- Nilsén, Åke (2007:a) "Äventyrsport – om upplevelse och prestation i nya sammanhang, exemplen klättring och sportdykning" i Nilsén & Wikdahl (red) *Idrott i förändring*. Lund: ICLU skriftserie 1, Lunds universitet.
- Nilsén, Åke (2007:b) "The Second Skin. Technology and masculinity in the context of scuba diving". Konferenspaper presenterat på ESA 2007. Under publicering.
- Oreland, Lars & Callingham, Brian A. eds. (1987) "Monoamine Oxidase Enzymes".

- Journal of Neural Transmission Supplementum* 23. Wien, Springer-Verlag.
Riksidrottsförbundets hemsida: <http://www.rf.se/t3.asp?p=75954>.
- Roos, Hans-Edvard (2000) "Fritidens kunskapsområde" i Berggren, L. (red) *Fritidskulturer* Lund: Studentlitteratur.
- Rosengren, Annette (2000) *Hot rod-byggare och andra bilentusiaster*. Stockholm: Carlsson.
- Schulze, Gerard (1993) *Die Erlebnisgesellschaft*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Schutz, Alfred (2002) *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Simmel, Georg (1950) *The sociology of George Simmel*. Kurt H Wolff (ed), Glencoe, Ill.
- Stigendal, Mikael (2003) *Sociala värden i olika sociala världar*. Lund: Studentlitteratur SOU 2006:52, 53, 59, 60.
- Ålund, Aleksandra (1997) *Multikultungdom*. Lund: Studentlitteratur.

ABSTRACT**The skilled incompetent manager**

Based on a critical interpretation of a leadership seminar we illustrate how the performance of the managers involved skilled incompetence. It expresses itself through a non-critical attitude, easily-made solutions and pseudo-communication, which together fuel a kind of knowledge flexibility. This uncritical, somewhat shallow and pragmatic attitude towards knowledge (e.g. management concepts), ought not to be understood as just dysfunctional, but also as a more or less unaware but adjusted competence, that in some situations works as a social lubricant in bureaucratic organizations.

Key words:

skilled incompetence, trained incapacity, management learning.

Robert Wenglén är lektor vid företagsekonomiska institutionen i Lund med ett primärt forskningsintresse i mellancheferers ledarskap, lärande och identitetsarbete.

Peter Svensson är lektor vid företagsekonomiska institutionen i Lund med ett primärt forskningsintresse i marknadsföringsarbete och språkets roll i organisationer.

Robert Wenglén och Peter Svensson

Den skickligt inkompetente chefen

Denna artikel handlar om en specifik aspekt av chefers kompetens, nämligen den som Argyris (1986; 1990; 1999) har benämnt skicklig inkompetens. Detta oxymoron, i betydelsen meningsfull sammansättning av två motstridiga begrepp, använder Argyris för att förklara tillsynes kontraproduktiva beteenden som reproduceras utan att ifrågasättas. Skicklig inkompetens påminner alltså om intränad oförmåga (Veblen 1914; Burke 1954), det vill säga när människor via olika socialiseringsprocesser har utvecklat en viss kulturell tolkningsram vilken både möjliggör och begränsar deras kompetensutveckling.

Skicklig inkompetens, som baseras på skickligt utförda teorier-i-handling, är enligt Argyris (1999) vanligt förekommande i organisationer, inte minst bland chefer. Att studera chefer och deras kompetens är betydelsefullt för att förstå dagens samhälle, bland annat mot bakgrund av att chefer ofta framställs som de som har stort inflytande att förändra organisationer och företag (Learmonth 1997; Grey 1996). Om man ska tro till exempel offentliga utredningar, affärstidningar och chefsutbildningsinstitutioner, är behovet av skickliga chefer som kan utöva management och ledarskap stort, inte bara för enskilda företag och organisationer, utan även för samhällsutvecklingen. Böcker om management och ledarskap säljer också bra, i flygplatsernas boklädor såväl som på universitet runt omkring i världen. En uppsjö av chefs- och ledarskapskurser erbjuds också för att möta detta behov – och marknaden bara växer, både i USA (Long 2004) och i Sverige (Nilsson 2005).

Det är delvis här, inom ramen för öppna formella chefsutbildningar, som chefskompetensen förväntas formas. Andra ställen är inom organisationer genom lärande i praktiken, socialisering och interna utvecklingsinsatser, samt olika former av självstudier (Yukl 2002). Vidare erbjuds ledarskaps- och chefskurser inom ramen för vissa grundutbildningar inom universitet och högskolor.

Flera tidigare studier av chefsutbildningar har visat att dessa, vid närmare granskning, inte i första hand upplevs resultera i en fördjupad förståelse av olika organisatoriska aspekter så som strategi, ledarskap, styrning och kontroll, struktur, makt, politik och motivation. En förklaring är att cheferna upplever att mycket av den kunskap som förmedlas har låg relevans, då de har svårt för att översätta den till sin egen arbetsvardag (Björkegren 1986). Det har också framförts att det primära utbytet av chefsutbildningar är att cheferna inser att andra chefer brottas med liknande problem som dem själva (Dalton 1959), att de fått med sig en vokabulär, samtidigt som de kan bättra på självförtroendet och nå en viss legitimitet bland företagsledare (Sturdy et al. 2006) samt att chefsutbildningen fungerade som en arena för identitetsarbete,

det vill säga i första hand gav utrymme och material för självreflektion (Andersson 2005). Mintzberg (2004; 2005) menar till och med att chefsutbildningar mest är av ondo, exempelvis att deltagare i MBA-utbildningar lär sig vanföreställningar, såsom att chefsarbete i huvudsak handlar om beslutsfattande baserat på analys; att chefer utvecklar strategier för andra att exekvera; och att man efter några år på skolbänken skulle vara redo för en chefsposition. Chefer tycks dessutom själva göra sig lustiga över olika chefsutbildningar (Watson & Harris 1999).

Varför deltar då chefer i olika former av seminarier och utbildningar? Tidigare forskning har, enligt Long (2004), visat att organisationer investerar i chefsutbildningar för att deltagarna ska tillägna sig ny kunskap och modeller med relevans för chefsarbetet, samt att få möjlighet att interagera med "lärare" såväl som andra deltagare. Hans egen forskning pekar på att deltagarnas egna skäl är 1) personliga, till exempel för att skynda på karriären, 2) organisatoriska, till exempel att deltagande ska vara till hjälp i arbetet med att nå uppsatta organisatoriska mål, 3) för att överordnad, kollegor eller vänner anser att deltagande i chefsutbildningar är viktigt, samt 4) tämligen egoistiska skäl som behov av ett "break".

I denna artikel bygger vi vidare på ovanstående studier. Med utgångspunkt i en studie av ett specifikt lärandetillfälle, i detta fall en endagskonferens för chefer på det vid tillfället för studien moderiktiga teman "empowerment", illustrerar vi hur det tycks äga rum påfallande lite lärande i en traditionell kognitiv och konstruktivistisk mening (Säljö 2000), det vill säga lärande i form av en förändrad mental förståelse för ett visst fenomen (i detta fall empowerment) vilken sedan ligger till grund för ett förändrat beteende (se även Blackler 1995; Kolb 1984; Piaget 1971; Sandberg 2000; Senge 1990). Den underliggande frågan är således: Varför visade cheferna ett så ringa intresse av att nyttja det lärandetillfälle som erbjöds för att öka sin förståelse av organisatoriska fenomen och få perspektiv på sina egna erfarenheter?

Vår tentativa förklaring är att cheferna, mer eller mindre omedvetet engagerar sig i en uppvisning (och träning) i "skicklig inkompetens" (Argyris 1986; 1990; 1999). Denna består av en okritisk attityd, lättvindiga lösningar och pseudokommunikation, vilka tillsammans utgör grogrund för kunskapsflexibilitet. Med utgångspunkt i detta begrepp argumenterar vi, till skillnad från Argyris, för att skicklig inkompetens inte enkom bör förstås som dysfunktionellt i och för organisationer. Detta kan bland annat förklaras av arbetets komplexitet med ständiga intressekonflikter (Watson 2001), vilket medför att vad chefer beslutar, säger och gör sällan går hand i hand (Brunsson 2003), samt att chefer ständigt har att handskas med krav på underordning och moralisk flexibilitet (Dalton 1959; Jackall 1988).

Artikeln är disponerad som följer. I nästa avsnitt behandlas hinder för lärande och det för denna artikel mest centrala begreppet – skicklig inkompetens. I nästföljande avsnitt presenteras studiens teoretiska utgångspunkter och metodologiska överväganden. I artikelns fjärde del illustrerar vi hur den skickliga inkompetensen kom till uttryck under endagskonferensen. Artikeln avslutas med en reflektion kring hur skicklig inkompetens kan utgöra en viktig resurs för en chef som arbetar i en miljö där kunskapsflexibilitet har blivit ett krav.

Hinder för lärande och skicklig inkompetens

Lärande kan definieras som den process som leder fram till ny kunskap (Kolb 1984) och har studerats både som ett individuellt och ett organisatoriskt fenomen. De dominerande skolbildningarna är de beteendeorienterade och de kognitivt orienterade perspektiven på lärande, men på senare tid har ett sociokulturellt, praktikbaserat, perspektiv på lärande vunnit terräng (se till exempel Lave & Wenger 1991; Säljö 2000). Enligt denna skola är lärande inte i första hand en fråga om att lära sig om praktiken, utan snarare en fråga om att bli en praktiker – lärande som ett praktiskt engagemang i en viss kontext. Denna syn på lärande har mycket gemensamt med socialisation; lärande förknippas med en rörelse mot ökad social legitimitet (medlemskap) i en viss social gemenskap, som till exempel en viss organisation.

Tidigare forskning har även adresserat hinder för lärande. Exempel på detta är ofullständiga ”lärcykler” (se ex. Kolb 1986; March & Olsen 1976); ”närsynthet” (Levinthal & March 1993); svårigheter att härleda entydiga orsaker till ett visst utfall (se till exempel Bandura 1977; March & Olsen 1976); hämmande kultur och bristande ledarskap (Berthoin Antal et al 1991); att man inte alltid får uppleva konsekvenserna av sina handlingar (Senge 1990); brist på tillgång till lärandesituationer (Lave & Wenger, 1991); kognitiva begränsningar, det vill säga när individer (och organisationer) påvisar en oförmåga att ifrågasätta grundantaganden eller styrande principer och därmed inte förmår att uppnå ”double loop learning” (Argyris & Schön 1974) eller generativt lärande (Senge 2004); oförmåga till avlärande (Hedberg 1981; Nyström & Starbuck 1984); samt försvar av självkänsla (Brown & Starkey 2000). Litteraturen erbjuder helt enkelt en uppsjö av anledningar till varför individer och organisationer inte lär (i den utsträckning de skulle kunna).

Ett annat men tangerande spår är de studier som har redogjort för bristande eller utebliven progression, det vill säga situationer där ett lärande *har* ägt rum men att detta inte nödvändigtvis har lett till något bättre. Exempelvis har Levitt & March (1988) skrivit om vidskepligt lärande (till exempel när man tror sig ha lärt sig något men i själva verket har missförstått eller dragit felaktiga slutsatser) såväl som kompetensfällor (till exempel när lärandet medför att man ”investerar fast sig” i obsolet kunskap).

En annan form av hinder för lärande är skicklig inkompetens (Argyris 1986; 1990; 1999). Enligt Argyris är skicklig inkompetens en form av vanemässig försvarsmekanism för att undvika konflikter. Samtidigt betonar han att det är frågan om ett medvetet och skickligt utövande. Begreppet beskrivs i termer av att chefer ofta samtalar med andra chefer, kollegor och medarbetare (även när de ska försöka övertyga dem om något) på ett sätt som skickligt undviker att mottagaren blir upprörd. De praktiserar en skicklighet i vad Jackall (1988) kallar språklig fingerfärdighet. Samtidigt leder detta beteende inte sällan till att underliggande intellektuella och emotionella problem ”sidsteppas”. Med andra ord, menar Argyris (1986; 1990; 1999), kan beteendet anses skickligt eftersom cheferna dels handlar i enlighet med vad de tänkt och dels gör det på ett skickligt sätt. Samtidigt är beteendet i grunden inkompetent då det inte tar fatt i underliggande problem och inte sällan leder till oönskade (sido-) effekter.

Skicklig inkompetens innefattar att det kontraproduktiva beteendet är naturligt och rutinmässigt snarare än manipulativt och politiskt, det vill säga att motiven är rena och att var och en gör så gott den kan, i Argyris termologi. Beteendet är spontant, automatiskt och inte repeterat (förberett) och har sitt främsta skäl i att chefer försöker undvika att uppröra andra. Denna form av "försvarsmekanism" ska dock i första hand förstås som ett organisatoriskt (institutionaliserat) fenomen, det vill säga att personer med olika personligheter tenderar att påvisa samma beteende och det kvarstår även om personer kommer och går (Argyris 1986: 1999).

Argyris menar att skicklig inkompetens är en form av teorier-i-handling (Argyris & Schön 1974), alltså teorier (mentala modeller; orientering och värderingar) som implicit framgår av människors handlingar. Dessa kan stämma mer eller mindre väl överens med de teorier som de själva säger sig vägledas av, vad Argyris & Schön (1974) benämner deras uttalade teorier. Teorier-i-handling kan innefatta både explicit och tyst kunskap (se Polyani 1966), men då många av våra handlingar innefattar en större mängd, komplext relaterade del-handlingar tenderar våra teorier-i-handling i huvudsak att baseras på tyst kunskap (Argyris 1999).

Hur kommer man då till rätta med skicklig inkompetens? Enligt Argyris behöver chefer sakta ned sina tankeprocesser och reflektera för att skapa förutsättningar för "double-loop learning", en form av lärande som inbegriper att man förändrar sina grundläggande antaganden. Dessutom krävs det mod att diskutera det som man upplever att andra gör fel, eftersom "this violates the undiscussability rules embedded in the organizational defensive routines" (Argyris 1999:142).

Är då inte skicklig inkompetens att betrakta som en icke-meningsfull själv motsägelser? Argyris svar är nej då han menar att källan till de inkompetenta resultaten är skicklighet och att den inkompetens som är svårast att upptäcka och åtgärda är nära förbunden med skicklighet (Argyris 1999). Begreppet får, vill vi mena, en viss mening när man försöker beskriva den kompetens som exempelvis alkoholisten påvisar när han eller hon på ett skickligt sätt gör det svårt för andra att upptäcka eller påvisa missbruket.

Den skickliga inkompetensen är dock oftast mer omedveten, varför Argyris (1999: 30) även använder begreppet "skilled unawareness". Skicklig inkompetens knyter således an till intränad oförmåga. Med detta begrepp åsyftar Veblen (1914) att näringslivsmänniskor, genom sin utbildning och träning i arbetet, lär sig att vanemässigt tänka och handla på ett sätt som enkom uppmärksammar pekuniära intressen, vilket medför att de blir "blinda" för andra intressen. Burke (1954) tar avstamp i intränad oförmåga (för att diskutera orientering, det vill säga övergripande strukturer genom vilka vi betraktar och tolkar vår verklighet) och illustrerar begreppet med att kycklingar, som är tränade i att komma för att äta när de hör en klocka, lider av intränad oförmåga när samma signal används för att kalla på dem för straff. Något förenklat innebär intränad oförmåga alltså att ett sätt att se också är ett sätt att *inte* se, varför begreppet inte är att jämföra med någon medveten försvarsmekanism.

Sammanfattningsvis ansluter vi oss till tidigare studier kring hinder för lärande. Vi gör det dock med en annan vinkel. Tidigare studier har primärt förstått olika beteen-

den som misslyckade lärandeförsök; hade det inte varit för att lärcykeln blev avbruten, för att människor var konflikträdda eller för att personer engagerade sig i att försvara sin självkänsla skulle lärande kunnat ske. Även om lärandetillfället i fokus för denna studie även lånar sig till sådana tolkningar vill vi snarare belysa och argumentera för att uppvisningen (och träningen) i skicklig inkompetens *inte bara bör förstås som ett misslyckande*. Dessa vanemässiga beteenden (inklusive sätt att uttrycka sig) är även väl anpassade, till vissa delar produktiva, beteenden i byråkratiska organisationer.

Teoretiska utgångspunkter och metod

Vi är i denna text inspirerade av en socialkonstruktionistisk förståelse av den sociala världen. Utgångspunkten är således att världen uppstår, fortlever och återskapas i social interaktion, genom symbolanvändning, till exempel talat och skrivet språk. Språkanvändning betraktas då inte som en entydig avbildning av en utomspråklig verklighet, utan som den sociala praktik i och genom vilken denna verklighet skapas och återskapas. I vardagliga interaktioner skapas och återskapas alltså ett slags common sense-kunskap om hur världen ska förstås och tilldelas mening (Boden 1990; 1994; Potter & Wetherell 1987). Vardagssituationer blir då viktiga arenor för (re)produktion av sociala världar. Genom att studera sådana kan samhället studeras när och där det produceras (Boden 1990). Mikro- och vardagssituationer kan då ses som "a privileged domain of everyday existence" (Atkinson 1988: 452).

Mer specifikt är artikeln inspirerad av idén om "situationellt fokus" (Alvesson och Deetz 2000), vilket innebär att vi tillmäter en i tid och rum avgränsad social händelse stor betydelse samt utsätter denna för relativt intensiva tolkningsansträngningar. Att fokusera avgränsade situationer innebär att:

A particular situation – a meeting, a job interview, a spontaneous encounter, an event, a decision process, a problem or a task delimited in time and space – rather than stable behaviour patterns, attitudes or traits is the focus of the study. (Alvesson & Deetz, 2000: 201)

Koncentrerade och avgränsade situationer av denna typ, till exempel informationsmöten (Alvesson 1996), företagsmiddagar (Rosen 1988), julfester (Rosen, 1985) och planeringsmöten (Kärreman & Alvesson 2001), kan utgöra speciellt signifikanta och symboliskt laddade sociala situationer.

Den i tid och rum avgränsade situation som artikeln utgår från är en endagskonferens där en konsultfirma har bjudit in befintliga och potentiella kunder för att mötas och lära sig mer om fenomenet empowerment. Konferensen sammanförde 28 personer; 18 chefer, sju från konsultfirman och tre från universitetet (författarna samt en kollega). Av de åtta kvinnorna arbetade huvuddelen på konsultfirman. Cheferna representerade flera namnkunniga svenska företag, bland annat från bil-, förpacknings-, skogs-, flyg- och livsmedelsbranschen men även chefer från sjukvården.

Chefskonferensen hade benämnts "Empowerment fullt ut – vilka blir konsekven-

serna?”. Empowerment innebär inom företagsvärlden att omfördela ansvar såväl som handlingsfrihet från ledningsnivå till enskilda avdelningar, team eller individer inom organisationen. Vi blev inbjudna till konferensen och såg detta som ett intressant tillfälle för datainsamling. Troligen var vi inbjudna för att öka attraktionskraften/legitimiteten och tanken var inte att vi skulle spela någon särskilt framträdande roll i stil med att hålla något föredrag eller prestera längre kommentarer. Vår roll på konferensen var som deltagande observatörer, det vill säga vi deltog aktivt i diskussionerna och övningarna och bidrog båda med observationer, nedteckningar och hågkomster från dagen i syfte att åstadkomma en rik beskrivning av konferensen.

Konsultfirman i fråga, som också betalade för arrangemanget, erbjöd bland annat utbildningar om kundorienterade affärsprocesser, ledarskap, lärande organisationer, personlig effektivitet, projektledning, coaching, teambuilding och kreativitet. Vi kan alltså förutsätta att representanterna för konsultfirman hade en underliggande agenda för dagen som handlade om att marknadsföra sig själva, sina konsulttjänster och sina kurser. Endagskonferensen är således inte att betrakta som en urtypisk lärandesituation. Den var gratis vilket möjligen kan skapa en annorlunda utbytesdynamik än vad som vore fallet för en avgiftsbelagd kurs. Att var fjärde närvarande kom från konsultfirman och att de lite då och då smög in motiv för att gå firmans kurser skapade troligen vissa hinder för lärande. Sin atypiskhet till trots – eller möjligen på grund av just denna – menar vi att denna endagskonferens både kan ses som ett tillfälle där det fanns potential till lärande för de deltagande och ett tillfälle som kunde erbjuda intressanta insikter i hur chefers lärande kan se ut. Man bör dock av ovan nämnda skäl undvika att betrakta detta material som representativt för chefers lärande i allmänhet eller för den delen chefsutbildningar i allmänhet. Chefers lärandeprocesser överskrider exempelvis rimligen den specifika situation vi har valt att fokusera (se till exempel Wenglén 2005). Detta innebär emellertid inte att vi inte kan lära oss *någonting alls* om chefers lärande genom att begränsa vårt empiriska nedslag till en endagskonferens. Dock bör vi vara återhållsamma med våra generaliseringsanspråk och öppna för avvikelser och variationer i andra typer av situationer. Våra generaliseringsanspråk i denna studie är således låga och fler studier behövs för att kunna formulera en något mer allmänt hållen teori om denna typ av lärandetillfällen.

Det är viktigt att poängtera att beskrivningar av situationer aldrig är förutsättningslösa eller neutrala. Författarnas förförståelse och konventioner kring hur man producerar sådana här texter inom organisationsstudier och samhällsvetenskap sätter sin prägel på denna text. Författarskap – även inom vetenskapen – handlar om representation snarare än avbildning (Bourdieu 1996; Denzin 2000; Watson 2000). En viss selektivitet i vad som har inkluderats (och exkluderats) och användandet av ett visst språkbruk (och inte ett annat) är ofrånkomliga inslag i allt skrivande.

Vid tidpunkten för vår observation var vi mer eller mindre öppna inför vad vi skulle kunna få uppleva på konferensen. Annorlunda uttryckt visste vi inte när vi anlände till konferensen vad vi skulle använda observationen till. Den var inte en del av ett på förhand definierat och formulerat projekt. Samtidigt var vi utrustade med (eller färgade av) både metateoretiskt och teoretiskt bagage i termer av socialkonstruktionism,

diskursanalys, kulturteori, men även av en gnagande skepsis till en del moderiktiga fenomen som kunskapssamhället, kunskapsintensiva företag och kunskapsindustrin. Denna skepsis innebar givetvis en begränsning av vår öppenhet men kanske även en förutsättning för att kunna observera hur klargörandeprocesserna lyste med sin frånvaro. Annorlunda uttryckt: för att observera frånvaron av (kognitivt) lärande krävs dels en förväntad närvaro av (kognitivt) lärande, dels tillräcklig skepsis för att se och höra frånvaron av detta lärande. Riskerna kan annars vara att frånvaro omtolkas till tyst eller implicit närvaro.

Vi finner det även viktigt att här nämna att det faktum, att vi i denna artikel beskriver vårt projekt som en *illustration* av skicklig inkompetens, inte innebär att detta var den ursprungliga utgångspunkten för vår observation av konferensen. Det kan här vara betydelsefullt att skilja mellan å ena sidan empiriskt fältarbete och analys, å andra sidan den i artikelform slutliga representationen av empiri och analys. Observationen av konferensen genererade flera teman varav frånvaron av kognitivt lärande var ett. Artikeln är således ett konstruerat argument baserat på ett (av flera) empiriska fynd, som sedan tolkades som en närvaro av skicklig inkompetens (se till exempel Rosen 1991).

Låt oss nu förflytta oss till en frostig januaridag för några år sedan och den förestående chefskonferensen. Denna ägde rum på ett slott, vackert beläget vid en sjö, som tillsammans skapade en smått högtidlig inramning. Konferensen började vid niotiden och pågick hela dagen. Efter en inledning av konsultfirman bestod programmet av al-lehanda övningar i både stor- och smågrupp.

Träning och uppvisning i skicklig inkompetens

Vi låter tre teman strukturera våra tolkningar av hur skicklig inkompetens kom till uttryck under konferensen: (i) en okritisk och tillmötesgående attityd, (ii) lättvindiga lösningar samt (iii) utövande av pseudokommunikation. Dessa kom att bygga upp en bild eller föreställning av kunskap eller kompetens som helt eller delvis skilde sig från de explicita anspråk som konferensarrangörerna hade deklarerat (att lära sig mer om det specifika fenomenet empowerment).

En okritisk och tillmötesgående attityd

Under dagen reproducerades en föreställning om bejakande och tillmötesgående. Negativ kritik och ifrågasättande skulle enligt seminarieledarna undvikas. Attityden skulle vara ”ja, och...” snarare än ”nej, men...”. Redan från början slog en medarbetare i konsultfirman, Beatrice, an en ton av optimism och dialog:

Idag ska det alltså handla om empowerment, det här konstiga ordet som vi inte riktigt vet vad det betyder men som vi känner är så viktigt... Kanske beror det på att vi inte träffats tidigare... Kanske kommer det att bli löst här idag? För att få reda på detta har vi bjudit in en stormnavigator, Malin, som ska röra om lite för oss. Hur det kommer att bli vet vi inte, men det ska bli spännande.

Tanken var således att personliga möten mellan chefer, konsulter och forskare kan skapa nya och fruktbara insikter kring gemensamma intressen. Samtidigt fanns en tanke om att en sådan process behöver ledas av en för ändamålet specialutbildad expert, exempelvis av en så kallad stormnavigator, som väl på scen sa:

Ok, jag heter Malin och är stormnavigator. Skolan är en ledarskapsskola kan man säga som fokuserar på kreativitet och inspiration... Jag är generalist, jag kan mycket och är expert på främst processledning i grupper med fokus på kreativitet och förändringsprocesser... För mig är kreativitet väldigt viktigt. Den behövs för förändring och utveckling... Vi är alla kreativa och kreativitet föder liv. Titta ut! Därute finns kreativitet och innovation hela tiden... Det finns några principer jag har. För det första: delaktighet och ägarskap motiverar människan. Två: kreativitet finns hos alla, inom oss, och den kan tränas upp... Man ska möta människor där de är. Mötet mellan människor är, tror jag, fruktbart... (Det är viktigt) att vi skapar en prestigelös och trygg stämning. Det är nämligen vetenskapligt bevisat att hjärnan inte kan tänka kritiskt och kreativt på samma gång. Ni är här för att ni är de ni är och resultatet idag beror på en enda sak. Oss!

Därefter ”värmdes” vi upp och ”tränades” i ”kreativitet”. Vi ombads att säga det första vi kom att tänka på när vi hörde ordet ”tankesmedja”. ”Förändring” sa någon. Malin pekade på en annan man. ”Yes”, utropade han. Associationskedjan fortsatte: ”Holland”, ”genuint”, ”ost”, ”tyst”, ”ljudligt”, ”sång”. När någon i gruppen tvekade och tänkte efter istället för att svara direkt hoppade Malin snabbt vidare till nästa person och sa ”För långsamt”. Efter en stund gjordes samma övning om utifrån ordet ”smedja”. Till slut avbröt Malin. ”Ja, det här var då en liten lek för att våga kasta loss. Man ska inte behöva tänka. Ibland kan det vara bra att inte ha ett mål. Ramarna hjälper *och* begränsar en.” Därefter följde ytterligare två liknande ”kreativitetsövningar”.

Under ovanstående episod varierade entusiasmen bland deltagarna men alla deltog lydigt. Malin inte bara förmedlade spelreglerna för hur den sociala interaktionen under dagen skulle gå till utan la sig också vinn vid att träna in beteendet. Här gällde det att mötas och att vara spontan. Kritik som en motpol till kreativitet framställdes som ”vetenskapligt bevisat” och att kritik inte skulle uttryckas följdes också upp vid ett flertal tillfällen under mötet. Hon bröt vid ett flertal tillfällen in i gruppdiskussionerna och sa ”Nej, nej. Tänk på ja-och-attityden. Ingen negativ kritik” (vilket kan ses som en kritik i sig).

Efter en kort paus var det dags för uppgiften. Malin bad oss att sätta oss bekvämt och blunda. Hon började sedan läsa:

Året är 2010 och det är i Blå hallen. Stämningen är väldigt högtidlig och ni vet att det ska delas ut ett stort pris för årets ”ledarskap i organisationer med självgående individer”. Konferencieren ska presentera vinnaren och när applåderna bryter ut inser du att det var ditt namn som lästes upp. Som i trans går du upp på scenen och tar emot priset från konferencieren som kysser dig på kinden. Nu ska du hålla tal och alla undrar hur

du gjorde, hur du lyckades med bedriften på bara fem år.

Vi fick därefter i uppgift att inom grupperna diskutera oss fram till en förklaring till bedriften utifrån specifika teman: "leva med förändringar", "vision", "få och träna självgående individer", "lönsamhet" och "hantera makt och kontrollbehov".

Intressant nog accepterade cheferna även uppgiften utan några invändningar. De ställde inte några frågor för att förtydliga den smått illusoriska uppgiften som skulle ligga till grund för ett eventuellt lärande under dagen. Detta är till vissa delar anmärkningsvärt då uppgiften saknar ett problem. Vi förväntades diskutera, utifrån vissa givna teman, hur vi hade lyckats skapa (och leda) en organisation med "självgående individer". Något skäl till varför just denna typ av ledningsstruktur skulle vara önskvärd framfördes inte. Det ställdes inte heller några frågor kring varför de teman som valts ut är speciellt lämpliga att diskutera i anknytning till "ledarskap i organisationer med självgående individer". Vidare fördes inte något inledande resonemang, från någon part, om i vilka kontexter som en dylik organisation skulle vara lämplig. Det tycktes snarast som om en lösning skulle produceras (för vilken var och en sedan kunde söka ett problem).

Sammanfattningsvis kännetecknades den inledande delen (men också senare del) av dagen av en okritisk och tillmötesgående attityd bland deltagande chefer. Möjliggen berodde denna delvis på den exklusiva inramningen. Om man inbjuds till något fint är man vanligen artig och mer benägen att vara responsiv till vad som ska ske. Vi vill dock mena att denna artighet också har kopplingar till ett vanemässigt konfliktundvikande beteende, själva grunden till skicklig inkompetens enligt Argyris (1986; 1990; 1999), där man undviker klargörandeprocesser genom att på olika sätt marginalisera ifrågasättandet.

Lättvindiga lösningar

En andra delkomponent i den skickliga inkompetens som kom till uttryck är den mängd lättvindiga lösningar som producerades. Ett exempel från gruppdiskussionerna är när Hasse, som representerar konsultfirman och som verkade vara intresserad av att sälja kurser i mental träning, gav uttryck för följande:

Omvärlden är föränderlig och vi utsätts hela tiden för motstridiga krav. Det är bara att vänja sig vid det och lära sig hantera det. Därför kan mental träning vara bra... 90 procent mental träning och 10 procent jobb så blir det bra... Alla idrottsmän behöver mental träning... Kommer ni ihåg Bannister, löparen på den engelska milen? Han var den första att komma under den magiska gränsen. Alla trodde att denna gräns var den mänskliga gränsen, men inom fem veckor efter Bannisters rekord hade 50 löpare kommit under gränsen. Bannister hade gjort det möjligt att tänka på ett nytt sätt, en ny vision.

Hasses påstående tog alltså avstamp i motstridiga krav och ständiga förändringar för att på något lite grumligt sätt övergå till betydelsen av mental träning och implicit be-

tydelsen av att "tänka bort" gränser. Utsagan ledde till en hel del nickande och bifall men också apati från andra.

De lättvindiga lösningarna blev kanske än mer påtagliga under några av dagens grupppresentationer. Exempelvis poängterade den grupp som hade diskuterat "hur leva med förändringar" först vikten av trygghet för att kunna hantera ständiga förändringar i omvärlden. Sedan föreslog de vad de kallade "80/20", vilket åsyftar idén att inte låta chefer (och medarbetare) arbeta mer än 80 procent av arbetsveckan i en organisation. Resterande 20 procent skulle spenderas i en helt annan typ av verksamhet, exempelvis samhällstjänst. Detta mottogs med förtjusning bland delar av publiken som applåderade entusiastiskt. "Vad duktiga ni var", utropade dessutom en representant från Konsultfirman.

En annan grupp, som hade "hur få och träna självgående individer" som huvudtema, talade i huvudsak om "individuell mognad" och om att "införa ett människokortkort." Vad som menades med detta framkom inte. Den grupp som diskuterade "hur hantera makt- och kontrollbehov", nämnde "enighet kring vision och mål", "ny ledning", "mänsklig mognad" (man förtydligar: "känner man sig själv förstår man andra"), "trygghet", "mental träning", "ta vara på 55+", "commitment nedåt och förändring uppåt", "tvärfunktionella team", "ny kultur (karaktäriserad av öppenhet, tillit, egenansvar, informationsflöde) som ska in i affärsplanen", samt slutligen "aktivt få in nya impulser". Det föreslogs alltså en mängd åtgärder. Hur de olika förslagen hängde samman lämnades utan förklaring. Vissa förslag framstår som tveksamma, såsom hur makt- och kontrollbehov skulle kunna hanteras genom att ta vara på personer äldre än 55 år. Vissa förslag verkar något förenklade så som att en ny ledning bör tillsättas (deras argument var att om det finns dylika problem bör ledningen bytas ut).

En grupp framstod som mer konventionell i sina lösningar. Kanske berodde det på att de hade diskuterat ett ämne som de troligtvis var tämligen familjära med, nämligen "lönsamhet". De betonade vikten av att göra en distinktion mellan "inre" och "yttre" lönsamhet, där den yttre motsvarar traditionella mått och den inre mått på medarbetarnas "entreprenörsanda", "motivation", "lust" och "kompetens" samt deras vilja att engagera sig i "ständiga förbättringar". De konkluderade med att slå fast att dessa båda formerna av lönsamhet bör mätas och kontrolleras. Här tycktes någon eller några vara väl förtrogna med en för tidpunkten populär styrmodell; det balanserade styrkortet utvecklat av Kaplan & Norton (1992).

Sammanfattningsvis kan förslagen till lösningar delvis liknas vid en osammanhängande hagelskur av åtgärder. Möjligen är det vad man kan förvänta sig när man bannlyser ifrågasättandet såväl som vad man vill åstadkomma i övningar av denna karaktär. Samtidigt är det anmärkningsvärt, menar vi, att så många aktivt deltog i att ge och ta lättvindiga lösningarna (det oklara). Detta menar vi bör förstås som en form av intränad oförmåga (Veblen 1914; Burke 1954). Cheferna är sannolikt så vana vid "brainstorming-liknande" diskussioner att de inte opponerar sig mot, eller kanske inte ens reagerar på, bristen på realism, tydlighet och hur det ena förslaget hänger samman med det andra.

Pseudokommunikation

Ett tredje del i den skickliga inkompetens som kom till uttryck under dagen var att de närvarande ofta tycktes tala förbi varandra. Det framstod som om det pågick dialoger och diskussioner men det intryck som vuxit fram i takt med att vi har tolkat materialet är att det snarare pågick ett slags pseudokommunikation. Under mötet nämndes till exempel en mängd ledningsbegrepp, utan något egentligt förtydligande av vad man menade med begreppen. Enskilda uttalanden byggde sällan på varandra utan verkade formuleras parallellt, mer eller mindre oavhängigt av varandra. Det vi här benämner pseudokommunikation kom således till uttryck på två sätt. För det första diskuterades för dagen relevanta management-begrepp på ett vis som tillät otydlighet och brist på precision. På detta vis möjliggjordes en diskussion där deltagarnas ståndpunkter aldrig bröts. Det som på ytan antog formen av kommunikation saknade en av kommunikationens väsentliga egenskaper: responsivitet och dialog. För det andra innebar bristen på responser, diskussionens parallellitet, att erfarenhetsutbyte var ringa. Det som till formen kanske liknade kommunikation bör således här betraktas som en pseudovariant.

Vi har här valt att illustrera pseudokommunikationen via ett utdrag från de avslutande konklusionerna, dels för att syftet med denna del var att sy ihop säcken snarare än att "brainstorma", dels för att vi forskare nu kände oss fria att inte längre följa ja-och-regeln utan bidrog med några avvikande inlägg. Ytterligare ett skäl är att dessa inlägg, som vi ser det, ledde till att pseudokommunikationen temporärt reducerades.

Malin ber oss att än en gång formera oss i en stor ring. Alla utom hon sätter sig ned. "Vad är då trygghet? Det tycker jag är en intressant fråga", inleder hon med koppling till vad som framkommit under grupppresentationerna. Frågan leder till en rad inlägg från olika personer: "Att kunna påverka", "Att ha ett jobb över huvud taget", "Men det handlar även om tillit till dem man jobbar med", samt "även tillit till ledningen". En av oss (forskare) tar till orda och säger att trygghet i en organisation är en utopi och att "det finns inga trygga chefer" (mot den utsagda bakgrunden att de flesta upplever sig arbeta i ett socialt korsdrag). Inlägget bemöts först inte, men några inlägg senare tar en högre personalchef upp tråden: "Är det egentligen möjligt att uppnå trygghet? Är det inte att ställa lite väl höga krav på organisationen?"

Ämnet tycks engagera många och flera personer börjar nu tala i mun på varandra, varpå Malin höjer rösten och söker styra upp diskussionen genom att introducera ett nytt tema. "Coaching då, är det bra?" Det är bra, intygas det från flera håll varpå vår kollega frågar: "Vad menar ni med coaching?" "Att hjälpa någon att ställa de frågor man behöver ställa för att komma vidare, att handleda personen in i tryggheten", föreslår en man i ringen (tillika VD för konsultföretaget). Han framhåller också att det handlar om att hjälpa någon med problem, problem som är svåra att förstå och att hantera känslomässigt; att underlätta och att komma vidare. "Det handlar alltså om ett slags emotionell och kognitiv handledning?", undrar vår kollega. En kvinna tar då ordet och säger att för henne handlar coaching om att sätta mål i diskussioner med underlydande, mål ifråga om vad som skall uppnås. Vår kollega säger att coaching då

tycks närmast handla om "arbetsplanering i samråd".

Malin formulerar då en ny fråga. "En fråga man kan ställa sig tycker jag är: vad är egentligen en bra ledare?". Frågan leder till följande kommentarer: "Det viktigaste är att vara en mogen och vuxen människa", "Att förstå människor. Det är vad det handlar om. Man behöver inte kunna så många saker. Det viktigaste är att vara mänsklig, lyhörd och kunna se emotionellt hur människor mår", samt "egentligen kan man vara hur som helst. Det är en tydlig personlighet som är viktig". "Ingen tvetydighet?", skju-ter Malin in. "Nej, klarhet", svarar den som sist hade ordet. En man tar sedan ordet. "Vad som krävs är en oerhört stor självkänedom och att vara ödmjuk inför detta. Det gäller också att vara nyfiken på människor. Att ha ett patos för detta."

Malin ber oss sedan att i plenum redogöra för vilka förväntningar vi hade haft med dagen och huruvida dessa hade infriats. De flesta uttrycker en tillfredsställelse med dagen, men att man inte har lärt sig något man inte kände till sedan tidigare. En person säger till exempel: "Mina förväntningar inför idag var att få lite nya insikter. Men de infriades väl inte. Det var inte särskilt mycket nytt som diskuterades här idag". En annan chef är något mer positiv och lyfter fram att nya frågor hade vuxit fram under dagen: "Mina förväntningar på dagen var att få svar på alla mina frågor. De har inte infriats tyvärr. Däremot har jag fått många fler frågor att ta hem och fundera på". Några andra inlägg fångar dock vår uppmärksamhet, bland annat: "Jag har lärt mig att vara lite mer noggrann med de begrepp jag använder mig av" och "jag har börjat fundera kring om allt gott går hand i hand".

I detta utdrag från dagens avslutande konklusioner kan man notera hur alla mer eller mindre håller sig till ämnena, det vill säga trygghet, coaching och ledarskap. Man kan också notera hur ett kritiskt inlägg såväl som önskemål om klagörande mottas förhållandevis väl. Det är dock fortfarande svårt att utröna hur de olika påståendena hänger samman, inte minst när ledarskap är på tal. De flesta är slarviga med att underbygga sina argument, inklusive vi själva. I princip skapas föga utrymme för att undvika reproduktion av skicklig inkompetens. För detta krävs enligt Argyris (1999), och som vi tidigare nämnt, att man skapar utrymme för "double-loop learning" genom att sakta ned tankeprocesserna (reflektion) samt genom mod att ifrågasätta andra.

Anmärkningsvärt är dock, menar vi, de två sista utsagorna om betydelsen av att vara noggrann med begreppen respektive inte ta för givet att "allt gott går hand i hand". Dessa båda lärandeutsagor har sitt ursprung från kommentarer av vår kollega och indikerar hur tillsynes enkla och självklara frågor och kommentarer upplevs som tankeväckande. Dessutom kan Malins inlägg om "ingen tvetydighet då?" också härledas till en ifrågasättande kommentar från vår kollega, som just byggdes kring begreppet tvetydighet. En i våra ögon rimlig tolkning av detta är att vår kollega avvek från de regler som hade satts upp för diskussionen tidigare under dagen, men också mot de utsagda regler som Argyris (1999) menar finns inbäddade i organisatoriska försvarsmekanismer och som cheferna troligtvis var väl förtrogna med.

Vi kan alltså se hur den okritiska attityden, lättvindiga lösningar och pseudokommunikation hänger samman och understödjer varandra. Mot denna bakgrund är det

kanske inte anmärkningsvärt att utbytet av mötet inte fullt ut levde upp till det officiella syftet – att mötet mellan de deltagande skulle medföra en fördjupad förståelse av empowerment. Men vi kan också se, vilket även Argyris (1999) visar, hur tämligen små medel kan reducera reproduktionen av skicklig inkompetens.

Vad kan vi nu lära oss av ovanstående? Varför agerade cheferna på detta vis? Vad talar för att lära sig ett sådant (skickligt inkompetent) beteende?

Diskussion: Behovet av kunskapsflexibilitet

Ett bestående intryck från vår sida är, som tidigare nämnts, att utbytet i termer av en fördjupad förståelse för temat för dagen var tämligen begränsat. Det finns en rad möjliga förklaringar till detta. En är att samtliga deltagare även hade andra intressen på sin agenda som kanske prioriterades eller avledde uppmärksamheten. Konsulterna ville ge ett gott intryck, både inför varandra och sin VD och inför de potentiella kunderna. De deltagande cheferna kanske främst var där för att skapa sig ett beslutsunderlag kring huruvida de skulle anlita firman eller ej. Där fanns troligen även andra mer vardagliga intressen så som att få komma iväg från arbetet en dag, en möjlighet att lära känna andra personer i liknande ställning, och så vidare. Själva var vi ju där primärt för att samla data, sekundärt för att knyta kontakter. Ovanstående utesluter dock inte ett intresse av att även fördjupa sig kring dagens tema. Vi finner det således troligt att samtliga närvarande, i varierande utsträckning, hade ett intresse i att skapa sig en fördjupad förståelse av empowerment. Dessutom borde temat för dagen kunna stimulera till intressanta erfarenhetsutbyten, men få exempel hämtades från deltagarnas vardag.

Vi menar att det ringa kognitiva lärandet beror på att deltagarna mer eller mindre omedvetet uppvisade en intränad skicklig inkompetens. Kriterierna (se Argyris 1999) är uppfyllda; det fanns både en avsikt (den explicita utgångspunkten för konferensdagen var att vi skulle lära oss något om empowerment) och ett oavsikligt resultat. Vad gäller det tredje kriteriet – att beteendet är återkommande – vill vi mena att beteendet var återkommande i de olika grupperna. Beaktar man dessutom tidigare studier av chefsutbildningar, såväl som Argyris (1999) generaliseringsanspråk, finns det skäl att misstänka att outnyttjande av lärandetillfälle, i termer av att man endast i ringa omfattning engagerar sig i fokuserade klagörandeprocesser (kognitivt lärande), är vanligt förekommande bland chefer.

Visserligen bör vi vara försiktiga med att överföra våra akademiska intressen på chefer. Bara för att vi intresserar oss för och ställer krav på begreppsreda och stringenta klagörandeprocesser behöver inte detta nödvändigtvis vara lika viktigt för chefer. Vidare bör vi beakta att den okritiska hållningen fick stöd av att dagens spelregler, där en tämligen snäv föreställning om kreativitet konstruerades som exkluderade kritiskt tänkande. Det är kanske inte heller rimligt att förvänta sig att de deltagande cheferna skulle presentera annat än tämligen lättvindiga (ofärdiga) lösningar; det saknades kanske både tid och motivation för det. Förutsättningarna för att det skulle växa fram genomtänkta lösningar underlättades inte heller av att diskussionerna hoppade från

ämne till ämne. Sällan saktade dialogen och tankeprocesserna ned och gav möjlighet till reflektion. Att antaganden och konsekvenser av de resonemang som fördes sällan begrundades kanske dock inte ska beskyllas de deltagande cheferna. Troligen bör seminarieledaren ta en del av skulden för pseudokommunikationen. Samtidigt vill vi mena att den okritiska hållningen, de lättvindiga lösningarna och pseudokommunikationen också kan härledas till och är centrala delar i chefernas skickliga inkompetens. Notera dock att vi här talar om en teorier-i-handling, alltså vad som implicit framgår av chefernas handlingar i ett visst sammanhang, och inte vad de skulle framföra i ett sammanhang där de känner att de kan vara mer frispråkiga eller där de får mer tid och hjälp till reflektion (jfr. Argyris 1999).

Till skillnad från Argyris (1999) är emellertid vårt förslag att detta beteende inte enkom bör förstås som inkompetent, utan innefattar även en funktion för chefer i dagens (i brist på en bättre beteckning) postindustriella samhälle. Detta är i flera avseenden ett paradoxalt samhälle. Samtidigt som lyxkonsumtion och julhandel slår nya rekord år efter år, dominerar produktionsapparaten av symbol- och tjänsteproduktion. Stora delar av den materiella produktionen är utkontrakterad till låglöneländer medan i-länder ägnar sig åt kunskap, idéer, varumärkesbyggande och symboliska värden (se till exempel Baudrillard 1988). Det är också ett samhälle där kraven på flexibilitet och på att vara snabbfotad har blivit mer markanta. Detta är en samhällsutveckling som har beskrivits av flera forskare (Alvesson 2006; Baudrillard 1988; Jackall 1988; Sennett 2000). Vi ansluter oss till denna samhällsdiagnos av västvärlden och menar att lärandetillfället i fokus säger något signifikant om den roll chefer spelar i den samtida versionen av det kapitalistiska samhället.

Med andra ord reproduceras under dagen en mer allmän chefskompetens som kanske är nog så viktig som fördjupade insikter i empowerment. Att vara bejakande, glidande och vag beträffande konklusioner är kompetenser som dagens chefer i vissa situationer har stor nytta av. Alvesson (2006) beskriver hur modernt arbetsliv, inte minst för chefer, kännetecknas av en brist på substans och en betoning på symbolisk legitimitet. Att styra intryck (impression management) snarare än att leverera konkreta resultat (i termer av "nytta", "produktion", "effektivitet" etc.), har blivit en viktig kompetens för att klara sig i arbetet (somliga skulle kanske till och med kalla det för "social kompetens"). Denna trend kommer enligt Alvesson till uttryck i:

...ett ökat intresse för att förmedla bilder och föreställningar som ger ett sken av något positivt; framsteg, politiskt rätta värderingar, allmän rationalitet och anpassningsförmåga. Viktigt är att göra något så att det hela ser bra ut. Dessa bilder är frikopplade, alternativt löst kopplade, till vad som egentligen pågår på ett mer substantiellt plan. (Alvesson 2006: 29)

Denna trend innefattar en förmåga att känna av och på ett ytligt och retoriskt plan anpassa sig till moden av olika slag, till exempel beträffande organiseringsprinciper och ledningsidéer – som exempelvis "empowerment" – (Alvesson 2006: 141 ff.). Företagsledning handlar således till stor del om att signalera tillhörighet med för tiden

populära diskurser och slogans, exempelvis mångfald, jämställdhet och företagsetik (Ibid: 148 ff.). Detta är en aspekt av vad vi här benämner kunskapsflexibilitet.

I en affärsvärld där moden skiftar snabbt och kraven på flexibilitet och lyhörddhet anses vara stora (Sennett 2000), kan alltså djuprotade och välgrundade insikter i själva verket visa sig vara det ok som bromsar chefen i sitt arbete. Att odla en djupare förståelse för ett fenomen och ägna sig åt en självkritisk granskning av grundvalarna och argumenten för sina ståndpunkter innebär inte bara en fördjupad insikt utan kan även – om ens föreställningar överlever en sådan prövning – resultera i en starkare personlig förankring av denna kunskap. Kunskapen och argumenten blir därmed väsentliga byggstenar av ”personen” (Nussbaum 1997: 29). För att kunna anpassa sig till krav från överordnade och kunder samt vara kapabel att navigera förhållandevis smidigt på en symbolisk marknad av modebegrepp är en frikoppling från denna typ av insikter möjligen en förutsättning. Tvivel och grubblerier, likaså kritik och negativa attityder, bromsar framfarten och möjligheterna att hålla sig ajour. På liknande sätt som det kan vara viktigt för ett modelejon att, för att inte fastna i kölvattnet, inte fästa sig vid en viss stil eller färg, så blir en viktig chefskompetens här att vara kunskapsflexibel, det vill säga att inte vara alltför djupt personligt förankrad i en viss kunskapsyn eller för den delen uppslukad av tvivel, utan snarare vara lyhörd för växlingar i idéklimatet inom managementdiskursen. En liknande situation beskrivs väl av Jackall (1988) där en alltför stark förankring i moraliska principer motverkar de krav på flexibilitet som ställs på chefer. Vi menar att vår observation antyder att en sådan flexibilitet inte bara handlar om moraliska utgångspunkter utan även om ”kunskap”. Frånvaron av en fördjupad förståelse av olika organisatoriska fenomen, och närvaron av kunskapsflexibilitet, kan därmed ses som en viktig byggsten i många chefers teorier-i-handling. Denna kunskapsflexibilitet kan ha inslag av intränad oförmåga; arbetslivserfarenheterna har omedvetet medfört att många chefer marginaliserar betydelsen av kritiskt tänkande och noggrannhet i begreppsanvändningen. Vissa chefer har dock lärt sig den hårda vägen vad en kritisk attityd och en icke-flexibel moralisk (och kunskapsmässig) hållning kan få för konsekvenser i byråkratiska organisationer (se ex. Jackall 1988). Många chefer är på så vis instrumentellt skickligt inkompetenta, delvis i syfte att försvara sig (jfr, Argyris 1986; 1990; 1999), men också för att anpassa sig till behovet av en pragmatisk, synnerligen situationsanpassad, hållning för att få ”jobbet gjort” (Dalton 1959; Jackall 1988; Watson 2001).

Avslutande reflektioner: Den skickligt inkompetente chefen som den skicklige chefen?

Denna artikel tog sin utgångspunkt i frågan varför de deltagande cheferna vid ett tillsynes väl förspänt lärandetillfälle gjorde så få och tveksamma försök till lärande i termer av att involvera sig i klagörande och meningsskapande dialoger. Vår tentativa förklaring är att detta beror på att de, mer eller mindre omedvetet, uppvisade en skicklig inkompetens. Vi har argumenterat för att denna bygger på en okritisk attityd, lättvändiga lösningar och pseudokommunikation, vilka tillsammans lägger grunden

till en kunskapsflexibilitet. Den skickliga inkompetensen har inslag av och är delvis baserad på en intränad, i huvudsak omedveten, oförmåga (Burke 1935; Veblen 1914), alltså någon form av kulturell blindhet. Den har också inslag av och är delvis baserad på någon form av självförsvar (Brown & Starkey 2000; Argyris 1986; 1990; 1999). Den är att jämföra med teorier-i-handling (Argyris & Schön 1974) och är i huvudsak en tyst kunskap (Polanyi 1966). De chefer som praktiserar denna kunskapsflexibilitet behöver således varken kunna redogöra för eller vara speciellt medvetna om att de i praktiken tycks handla i enlighet med den.

Begreppsmässigt har Argyris (1999) argumenterat för att skicklig inkompetens är ödesdigert för organisationer:

When organizational worlds become dominated by (skilled incompetence, förf. anm.), human beings become cynical about changing the self-fuelling counterproductive process. Not surprisingly, they learn to distance themselves from taking responsibility, loosing, and suppressing negative feelings, especially those associated with embarrassment or threat. (1999:58)

Det finns flera skäl för att anta att Argyris har en poäng i detta avseende. Den skickliga inkompetensen kan i sin okritiska och lösa hållning till kunskap mycket väl leda till en osäker och oförutsägbar arbetsmiljö. Även konsekvenserna för det omgivande samhället kan vara ytterst destruktiva. Den skickligt inkompetenta hållningen kan uppmuntra till kortsiktighet och opportunistisk med ekonomisk, politisk och miljömässig instabilitet och osäkerhet som följd. Detta till trots vill vi avsluta denna artikel med en reflektion kring huruvida denna skickliga inkompetensens dysfunktionalitet är så entydig.

Vi har pekat på vissa övergripande samhällsförändringar som talar för att man som chef kan se värde i att utveckla en mer flexibel hållning till kunskap, men det finns även mindre tidsbundna skäl. Både Dalton (1959) och Jackall (1988) visar och argumenterar för att en förmåga till att anpassa sig till överordnads agenda, att lära sig att hålla tillbaka kritik, att framstå som positiv och okritiskt bejakande, att akta sig för att framställa andra som omoraliska, är alla viktiga aspekter för att bli en uppskattad lagspelare, vilket på sikt kan medföra en framgångsrik karriär. Brunsson (2003) har argumenterat för att den konfliktfyllda kontext som kännetecknar organisationer leder till organisatoriskt hyckleri, till exempel i form av att man som chef bör hålla isär vad man beslutar, säger och gör, samt att detta hyckleri har ett funktionellt värde i organisationer. Det är nämligen ett, av flera sätt, att hantera intressekonflikter (i arbetet mot vad man upplever som gott). Organisatoriskt hyckleri bör alltså, menar Brunsson (2003), inte ett ensidigt förstås som omoraliskt. Notera i detta sammanhang att det, enligt Argyris (1999), är ett empiriskt faktum att få människor rutinmässigt kan agera i linje med sina uttalade värderingar och förmågor, något de dessutom oftast är omedvetna om. Argyris (1999) stämmer alltså in i tankegångarna om förekomsten av omedvetet hyckleri, även om han kallar det något annat. Vidare: i en värld där allt fler organisationer verkar under stark konkurrens med höga krav på kostnadseffektivitet

och kvalitet blir också kraven på standardisering högre. I en sådan situation begränsas utrymmet för den självständiga och kritiska hållningen och större värde tillskrivs förmågan att kunna underordna sig ett sätt att tänka och handla.

Det är kanske i detta sammanhang man bör förstå den roll som mellanchefer fyller i organisationer i att översätta budskap från ledningen till medarbetarna och vice versa (Sims 2003), budskap som dessutom många gånger innefattar tvetydiga budskap (Argyris 1999) eller budskap de själva inte alltid tror på (Sims 2003). Mellanchefer lär sig med andra ord att leva med pseudokommunikation och de informella kraven på en okritisk hållning. Lättvindiga lösningar blir här snarast en effekt av den komplexitet och den tidspress som de flesta chefer lever med. Här finns ringa tid och anledning till att söka optimal beslutsrationalitet (Brunsson 1982), snarare pågår en ständig "trial-and-error"-process där "tillräckligt bra" förslag på lösningar ständigt provas.

Med andra ord kan kunskapsflexibiliteten på ytan framstå som inkompetent och improduktiv i och för organisationer, men den har också en viss legitimitet. I en organisatorisk kontext fylld av intressekonflikter kan kunskapsflexibiliteten, i vissa situationer, fylla en funktion och *blir* då en betydelsefull chefskompetens. Att lära sig att bli en bra praktiker eller chef snarare än att lära sig om praktiken (jfr. Lave & Wenger 1991), kan således innefatta att som chef lära sig att vara skickligt inkompetent.

Referenser

- Alvesson, M. (2006) Tomhetens triumf: Om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel. Stockholm: Atlas (i samarbete med Liber).
- Alvesson, M. & Deetz, S. (2000) Doing Critical Management Research. London: Sage.
- Andersson, T. (2005) Managers' identity work: experiences from introspective management training. Göteborg: BAS.
- Argyris, C. (1986) "Skilled incompetence", Harvard Business Review 64 (5):74–80.
- Argyris, C. (1990) Overcoming organizational defenses: Facilitating organizational learning. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Argyris, C. (1999) On organizational learning. 2: uppl. Oxford: Blackwell.
- Argyris, C. & Schön, D. A. (1974) Theory in Practice: Increasing professional effectiveness. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bandura, A. (1977) Social Learning Theory. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Baudrillard, J. (1988) Selected Writings. Stanford: Stanford University Press.
- Berthoin Antal, A., Lenhardt, U. & Rosenbrock, R. (2001) "Barriers to organizational learning", s 865–885 i Dierkes, M., Berthoin Antal, A., Child, J. & Nonaka, I. (red). Handbook of organizational learning & knowledge. Oxford: Oxford university press.
- Björkegren, D. (1986) Företagsledarutbildning – en fallstudie. Stockholm: EFI.
- Blackler, F. (1995) "Knowledge, knowledge work and organizations: An overview and interpretation", Organizations Studies 16 (6):1021–1046.
- Boden, D. (1990) "The World as It Happens: Ethnomethodology and Conversation

- Analysis", s 185-211 i G. Ritzer (Ed.), *Frontiers of Social Theory: The New Syntheses*. New York: Columbia University Press.
- Boden, D. (1994) *The Business of Talk: Organizations in Action*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1996) "Understanding", *Theory, Culture and Society* 13 (2):17-37.
- Brunsson, N. (1982) "The irrationality of action and action rationality: Decisions, ideologies and organizational actions", *Journal of Management Studies* 19 (1):29-45.
- Brunsson, N. (2003) "Organized hypocrisy", s 201-222 i Czarniawska & Sevón (red), *The Northern lights*. Malmö: Liber.
- Burke, K. (1954) *Permanence and Change: An anatomy of purpose*. 2:a upplagan. Los Altos, California: Hermes.
- Dalton, M. (1959) *Men who manage*. New York: Wiley.
- Denzin, N. K. (2000) "Aesthetics and the Practices of Qualitative Inquiry", *Qualitative Inquiry* 6 (2):256-265.
- Grey, C. (1996) "Towards a Critique of Managerialism: The Contribution of Simone Weil", *Journal of Management Studies* 33: 591-611.
- Hedberg, B. (1981) "How organizations learn and unlearn", s 3-27 i Nystrom, P. C. & Starbuck, W.H. (red) *Handbook of organizational design*. New York: Oxford University Press.
- Jackall, R. (1988) *Moral Mazes*. New York: Oxford University Press.
- Kaplan, R. & Norton, D. (1992) "The Balanced Scorecard – measures that drive performance", *Harvard Business Review* Jan-Feb: 71-79.
- Kolb, D. A. (1984) *Experiential learning*. New Jersey: Prentice Hall.
- Kärreman, D. & Alvesson, M. (2001) "Making newspapers. Conversational identity at work", *Organization Studies* 22 (1):59-89.
- Lave, J. & Wenger, E. (1991) *Situated learning – Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge university press.
- Learmonth, M. (1997) "Managerialism and Public Attitudes towards UK NHS Managers", *Journal of Management in Medicine* 11 (4):214-221.
- Levinthal, D. A. & March, J. G. (1993) "The myopia of learning", *Strategic Management Journal* 14:95-112.
- Levitt, B. & March, J. G. (1988) "Organizational Learning", *Annual Review of Sociology* 14: 319-40.
- Long, S. F. (2004) "Really... why do executives attend education programmes?", *Journal of Management Development* 23 (8):701-714.
- March, J. G. & Olsen, J. P. (1976) *Ambiguity and Choice in Organizations*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Mintzberg, H. (2004) "The MBA Menace", *Fast Company* 83:31-32.
- Mintzberg, H. (2005) *Managers not MBAs: A hard look at the soft practice of managing and management development*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Nilsson, P. (2005) *Ledarutveckling i arbetslivet: Kontexter, aktörer samt (o)likheter*

- mellan utbildningskulturer. Avhandling, Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet.
- Nussbaum, M. C. (1997) *Cultivating Humanity: A Classical Defence of Reform in Liberal Education*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Nyström, P. C. & Starbuck, W. H. (1984) "To avoid organizational crisis, unlearn", *Organizational Dynamics* 12 (1):53–65.
- Piaget, J. (1971) *Intelligensens psykologi*. Stockholm: Natur och kultur.
- Polanyi, M. (1966) *The tacit dimension*. Cloucester, Mass.: Peter Smith.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987) *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London: Sage.
- Rosen, M. (1985) "Breakfirst at Spiro's: Dramaturgy and Dominance", *Journal of Management* 11 (2):31–48
- Rosen, M. (1988) "You asked for it: Christmas at the Bosses' Expenses", *Journal of Management Studies* 25 (5):463–480.
- Rosen, M. (1991) "Coming to terms with the field: Understanding and doing organizational ethnography", *Journal of Management Studies* 28 (1):1–25.
- Sandberg, J. (2000) "Understanding Human Competence at Work: An interpretative approach", *Academy of Management Journal* 43 (1):9–25.
- Senge, P. M. (1990) *The fifth discipline*. London: Century Business.
- Senge, P. M. (2004) "The leader's new work: building learning organizations", s 462–486 i Starkey, K., Tempest, S. & McKinley, A. (red) *How organizations learn*. London: Thomson Learning.
- Sennett, R. (2000) *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Sims, D. (2003) "Between the millstones: A narrative account of the vulnerability of middle managers' storying" *Human Relations* 56 (10):1195–1211.
- Sturdy, A., Brocklehurst, M., Winstanley, D. & Littlejohns, M. (2006) "Management as a (Self) Confidence Trick: Management ideas, education and identity work", *Organization* 13 (6):841–860.
- Säljö, R. (2000) *Lärande i praktiken – ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Veblen, T. (1914) *The instinct of workmanship and the state of the industrial arts*. New York: Macmillian.
- Watson, T. J. (2000) "Ethnographic Fiction Science: Making Sense of Managerial Work and Organizational Research Processes with Caroline and Terry", *Organization* 7 (3):489–510.
- Watson, T. J. (2001) *In search of management – Culture, chaos & control in managerial work. 2:a upplagan*. London: Thomson Learning.
- Watson, T. J. & Harris, P. (1999) *The emergent manager*. London: Sage.
- Wenglén, R. (2005) *Från dum till klok? En studie av chefers lärande*. Lund: Lund Business Press.
- Yukl, G. (2002) *Leadership in Organizations*. Upper Saddle River, N. J.: Prentice-Hall.

Liv Finstad är professor i kriminologi vid Institutt for kriminologi og rettsosiologi, Universitetet i Oslo, där hon också tjänstgjort som prefekt under perioden 2001 till 2007. Finstads publikationer innefattar en mängd böcker och artiklar inom ämnesområdena kriminologi och rättssociologi.

Liv Finstad

Det akademiske selvtillitsprosjekt

Jeg var så heldig å få være gjesteprofessor ved Lunds Universitet noen uker i 2007 med spesiell oppgave å veilede og oppmuntre samfunnsvitenskapelige doktorander. Det er smart å flytte på seg – man blir bl.a. kjent med forskjeller og likheter i ulike akademiske miljøer.

Særlig på ett punkt fikk jeg inspirasjon til å fundere over at academia er seg selv lik på tvers av landegrenser: Det hersker en ikke ubetydelig usikkerhet rundt spørsmålet ”hva er det egentlig å skrive teoretisk?” ”Et vanlig, men ofte taust spørsmål, for mange doktorander og andre yngre forskere, er dette: ”Er jeg teoretisk – nok?” Ja, det trenger ikke være noen aldersbegrensing for å stille et slikt underdanig spørsmål.

I dette innlegget tar jeg opp hva jeg ser på som forutsetninger for å bidra til teoretisk utvikling. Noe handler om hva man tenker at teori og teoretisering er. Noe handler om hvordan man konkret kan gå til verks for å teoretisere om eget empirisk materiale. Og noe handler om hvordan man kan bygge arbeidsmiljøer som fremmer muligheten for å gjøre god vitenskap.

Det teoretiske prestasjonskrav

Det antakelig viktigste opplevde prestasjonskrav i academia er å være teoretisk, og anvende egen empiri til å utvikle sosiologisk og annen teori til å frambringe nye erkjennelser om samfunnsmessige betydningsfulle fenomener og mekanismer. Mens jeg leste pensum som student på 1970-tallet, hadde jeg skjellsettende opplevelser om hvordan verden måtte henge sammen: Thomas' teorem (”If men define situations as real, they are real in their consequences”) gjorde meg evig fascinert av symbolsk interaksjonisme som en teoretisk forklaringsmodell på mange av livets forhold. Howard Becker bidro med stemplingsperspektivet i beskrivelsen av hvordan man blir en marihuanarøyker, og hvordan avvikerkarrierer og kriminalitetsmerkelappen skapes i samspill med andres stempling. Nils Christie (1975) skrev seg tidlig inn i min kriminologiske teorikasse med modellen om tette og løse samfunn, og hvordan nærhet og avstand får betydning for hva som sees som kriminalitet og håndteres som det, slik Kjersti Ericsson (1974) også la seg på plass i verktøykassen med boken om sinnssykevesenets historie i Norge, der sammenknytningen av hjelp og kontroll ble formulert som iboende og tidløse kjennetegn ved hjelpeapparater, selv om apparatenes former og innhold skifter.

Slik oppdaget jeg eksempler på sosiologisk teori, men jeg husker ikke studietid og

årene deretter som spesielt opptatt av å beskrive, helt konkret, hva det er å teoretisere og hvordan man selv gjør det i praksis. Heller ikke det akademiske voksenalv har vært særlig preget av metadiskusjoner innenfor et forskerfellesskap om hva det innebærer å utvikle teori; forskning har i stor grad vært "privat eiendom". Enten fikk man til det til eller ikke.

Derfor noen knagger jeg selv har sans for: Jeg har sans for Bourdieus syn på teori, slik det oppsummeres av Prieur og Sestoft i boken *Bourdieu – en introduktion* (2006). Bourdieu var motstander av "teoretisk teori" og talsmann for at sosiologiens gjenstandsfelt skulle være den sosiale verden i sin konkrete framtreddelsesform (s. 119). Teoribygningen springer ut av møter med erfaring slik det særlig innhentes gjennom systematisk, empirisk forskning. Den teoretiske diskusjonen er ikke et mål i seg selv. "Teori uten empirisk forskning er tom, empirisk forskning uten teori er blind", oppsummerer Prieur og Sestoft (s. 212). Deres budskap er at Bourdieu derfor er en teoretiker som passer godt for samfunnsvitere som arbeider empirisk. Hos Bourdieu blir teori en integrert del av forskerens modus operandi, og teori blir heller et praktisk enn et teoretisk spørsmål. Gitt premisset at teori skal være med i alle stadier av forskningsprosessen, får teori flere betydninger i Bourdieus vitenskapsbilde. Teori er den teoretiske tradisjonen man skriver seg inn i ("det teoretiske rom en forsker plasserer seg i bevisst eller ubevisst", s. 213). Teori er også det teoretiske begrepsapparat man bruker i forskningen og som man må fylle med konkret empiri for at det skal få sin presise betydning. Teori handler dessuten om resultater som er formulert på en teoretisk måte; det å formulere et empirisk materiale i begrepenes teoretiske språk, kaller Bourdieu for en teoretisk modell.

Referert på denne måten blir Bourdieu en betydningsfull bidragsyter til det akademiske selvtilittsprosjektet. Når man bedømmer sine arbeider etter bourdieuske kriterier på teoretisk kompetanse, er det ofte enklere å se hva man selv faktisk har bidratt med – ikke bare ved å frambringe ny empiri, men også teoretisk. Selv har jeg alltid vært en empirisk forankret forsker med flere lange feltarbeider bak meg, bl.a. om politi og sosialt arbeid. Og ofte er det den nye empirien i mine prosjekter som har vakt interesse i og utenfor academia, og ikke mine teoretiske bidrag. Jeg registrerer at med hensyn til *Politiblikket* (2000), som bygger på et langt feltarbeid i politiet, er det mer nærliggende for mange f.eks. å trekke fram prosentfordelinger mellom henholdsvis publikumsbestilt og politiinitiert politiarbeid enn at jeg på grunnlag av mitt empiriske materiale formulerte en teori om politilogikk og politikontrollen konsekvenser: Politiets stopp og sjekk på grunnlag av typologisk mistanke reproducerer en kriminell underklasse.

Vi er avhengige av andre akademikerens positive "stemplingsprosess" for å at egne teoretiske bidrag synliggjøres: *Det blir ingen teori hvis det ikke defineres ("stemples") som det*. Jeg er tilbøyelig til å parafrasere Beckers beskrivelse av avvikerprosessen; her vil eksemplet være "hvordan bli en akademiker" og ikke en marihuanarøyker. Det neste nivået i å få sitt teoretiske bidrag synlig, er at arbeidet ikke bare refereres til med en enkel referanse, men også brukes aktivt av andre. Og den teoretiske elitedivisjonen befolkes av dem som har utviklet teori på ett empirisk felt, men som så brukes og gjen-

brukes på helt andre empiriske felter. Hvorfor har f.eks. Goffmans teori om den totale institusjon blitt så grunnleggende ikke bare for institusjonsstudier, men for studier av mangfoldige maktfulle møter mellom klienter og systemer generelt? Teorien om de totale institusjoner er en kraftfull inspirasjonskilde ikke bare ”i seg selv”, for Goffman var offensiv når det gjaldt å framheve teoriens anvendelighet (selv om han bare hadde empirisk materiale fra et psykiatrisk sykehus) for å forstå så vidt forskjellige sosiale systemer som nonneklostre, fengsler og militærvesenet. Goffman var ikke særlig beskjeden. Også på denne måten kan Goffman være en rollemodell: Går det tregt med å få anerkjent egen forskning som teoretisk bidrag, må man selv hjelpe til.

Særlig er dette en nyttig øvelse for doktorander og forskere som er i ferd med å skape seg en akademisk karriere. Vær tydelig på hva som er eget bidrag, både teoretisk og som kunnskap om et felt. Siden mange mennesker har den prisverdige egenskapen at de er nokså beskjedne på egne vegne, er det ganske vanskelig å slå seg på brystet å si: Det er *dette* jeg har funnet ut av, *dette* er mitt teoretiske bidrag. Det er også vanskelig fordi vi lever med avdøde og nålevende giganter som er anerkjent som spesielt toneangivende. Utfordringen blir å utvikle egen vitenskapelige stemme under tradisjonstunge omstendigheter. Dette er ganske krevende, og særlig hvis man forbinder det å skrive teoretisk med å skrive mye og detaljert om andres teoretiseringer selv om man har et eget empirisk materiale som trenger å luftes, endevendes og forstås. Et klassisk problem for doktoravhandlinger og andre større arbeider, er at arbeidet risikerer å falle i to deler: Først kommer det teoretiske perspektivet, teorien(e); et kapittel som handler om ”alle de andre”. Så kommer ens egen empiri. Og deretter, når ens eget teorikapittel skal skrives, er det ikke uvanlig at de to verdenene snakker for dårlig sammen, slik at det ikke kommer godt nok fram at man faktisk har bidratt med noe nytt også teoretisk. Eget prosjekt risikerer drukningsdøden selv om man framstår som ”teoretisk”. Siden det ofte er enklere å se andres teoretiske bidrag enn sine egne, er jeg derfor opptatt av det vitenskapelige synliggjøringsprosjektet: Skriv og snakk om hva som er ditt bidrag sammenliknet med hva andre har gjort. Min erfaring er at vitenskapelige tekster sjelden oppfattes som noe nytt eller originalt hvis ikke forfatteren hjelper leseren med å se det. Synliggjøring av egen forfatterstemme er et viktig element i det akademiske selvtillitsprosjekt.

Hvordan gjøre det?

Akademia er mer produkt- enn prosessorientert. (Det er ikke selvsagt at man bryr seg så mye om produktene heller, for ofte har man nok med sitt eget). Det finnes ingen enkel kokebok som kan legges til grunn i akademisk vektøkende virksomhet – for i academia handler det om å være tung og ikke lett. Selv har jeg bl.a. funnet inspirasjon hos Mats Alvesson og Dan Kärreman (2005) som skriver om hvordan man kan bruke empirisk materiale som kritisk samtalepartner i teoriutvikling. Uten å monopolisere saken, tilbyr de en metodologi – inspirert av Johan Asplund – for teoriutvikling der det empiriske materialet ikke skal mobiliseres som en dommer, men som en samtalepartner som problematiserer tilgjengelige forståelser og gjennom dette legger

opp til (ny) teoretisk innsikt.

Deres nøkkel handler særlig om å utnytte ”sammenbrudd”, dvs. det som handler om det uforutsette, uventede, det direkte uforståelige. Et slikt sammenbrudd kan utvikles til et kreativt mysterium, som i neste omgang kan angripes og forstås – kanskje løses – gjennom nye ideer, begreper og raffinert vitenskapelig argumentasjon. Et empirisk materiale er i utgangspunktet sammensmeltet med heller enn atskilt fra teori; et vitenskapssyn som forankres i erkjennelsen av at vi som forskere har en forforståelse og er aktivt involvert i feltet og i de empiriske (som samtidig er de teoretiske) konstruksjonsprosessene. Teoretisk utvikling, mener de, fremmes og inspireres av en selektiv interesse for det som *ikke* fungerer i en eksisterende teori. Subjektivitet eller forforstått teori bør dyrkes og mobiliseres refleksivt og selvkritisk for å finne interessante forskningsspørsmål. Når man tenker ”dette er interessant”, så er man på sporet. Men hvis dette skal være vitenskapelig interessant, må det gjøres mer generelt og løftet til et høyere abstraksjonsnivå. Teoriutviklende samfunnsforskning er etter deres mening kjennetegnet av at man har forskningstemaer som kan undersøkes empirisk og kan brukes til å inspirere tenkning og skape påstander og/eller motpåstander, å utfordre konvensjonelle tankeganger på et område ved å peke på paradokser og/eller mangler og at det er et intensivt samspill mellom empirisk materiale og teori. Modeller og vokabularer kan også brukes ”negativt” når de viser seg utilstrekkelige for å forstå fenomenet man skal redegjøre for; det gjør problematisering mulig. Alvessons og Kärremans poeng er ikke å ”temme”, kontrollere og strukturere studieobjektet i forhold til det som ofte omtales som ”forskningsfronten” – de oppfordrer til å la seg utfordre, forvirre, overraske – dette er adjektiver som er sentrale for å beskrive forskningsprosessens energi; en energi som kan utløse original teoretisering.

Dette krever for det første at man har en fleksibel teoretisk ramme, slik at man tilrettelegger for at man kan ”lese” tale- og handlingsmateriale på mange mulige måter. En slik eklektisk tilnærming forutsetter at man er bredt teoretisk orientert, noe som innebærer at man ikke bare bør lese målrettet, men åpne for inspirasjon fra helt andre felter. For å konkretisere denne oppfordringen: Janne Flygheds teori om normalisering av det eksepsjonelle (2000) – en teoretisk modell han utvikler for å analysere sentrale utviklingstrekk ved dagens politi der politiet får anledning til å ta i bruk nye tvangsmidler overfor de uvanlig grove lovbruddene, men hvor trusselbildene og tvangsmidlene etter hvert normaliseres slik at de kan tas i bruk overfor mindre alvorlige hendelser – kan sikkert også gi inspirasjon i arbeidet på helt andre felter enn politifeltet.

Siden forskere ofte har dårlig tid fordi prosjektiden er begrenset, er det nødvendig å finne en pragmatisk balansegang mellom en strengt avgrenset problemstilling og å møte feltet med et åpent sinn – undersøkelsen må ha en retning. ”Kunsten består i å balansere mellom denne retningen og en åpenhet for det uventede” (s. 127). Det uventede er det overraskende som ikke umiddelbart lar seg temme av den foretrukne teoretiske ramme eller et valgt vokabular. Alvesson og Kärremann understreker imidlertid at man må sørge for at overraskelsen kommer i en sammenheng som forskeren har god forståelse for. Det er dessuten de færreste mysterier som viser seg å være ekte

mysterier; det hender et tilsynelatende mysterium forsvinner når man konsulterer litteraturen eller innhenter mer empirisk materiale. Det er heller ikke bare et spørsmål om å være teoretisk (nok), men også interessant (nok): ”Den kvalifiserte overraskelsen, som antyder at den etablerte viten er utilstrekkelig eller misvisende og som får noe til å framstå som et mysterium, markerer de egentlig interessante forskningsspørsmål som utfordrer til utvikling av noe nytt” (s. 137).

I tillegg til påminnelsen om at man må stille seg åpen for overraskelser, er det min erfaring at mange – meg selv ikke unntatt – ofte har brukt litteratur for å bekrefte snarere enn å avkrefte eller utvikle teoretiske resonnementer, og ofte uten å kontekstualisere annen litteratur i forhold til sin tid. Ofte behandles annen forskning mest som dokumentarisk stoff, i stedet for også å spørre på hvilket empirisk og teoretisk grunnlag begreper og teorier er utviklet. Å gå konkret til verks på denne måten, kan bidra til å finne lovende ”mysterier” i eget materiale.

Fra prestasjonskultur til mestringskultur i akademien

Jeg opplever det slik: I akademias selvforståelse kjennetegnes arbeidsmiljøet av likestilte og åpne kollegafellesskap uansett den enkeltes akademiske fartstid, kjønn, alder og forskningstemaer. Min erfaring er imidlertid at mange har problemer med å se våre interne hierarkier. Særlig finnes det en implisitt ”flinkhetsnorm” der kolleger rangeres i forhold hvem som blir ansett som mer eller mindre teoretisk. Av og til kommer ønsket om å leve opp til dette ”flinkhetsidealet” til syne i ”show-off”-tendenser skriftlig og muntlig. Mange opplever dette som ubehagelig, og holder seg i bakgrunnen for ikke å risikere faglig kritikk eller å bli oppfattet som ”lett”. Slike implisitte hierarkier oppfordrer til å gjøre det som er trygt, ikke det som er dristig.

Det er i seg selv intet galt i at andre eller en selv har forventninger om å prestere godt; tvert i mot: Akademikere skal prestere god og relevant forskning. Spørsmålet er imidlertid om prestasjonsforventningene utløser kreativitet og energi eller om åpne og implisitte trekk ved arbeidsmiljøet virker lammende og hemmende.

Akademikere er ikke den eneste yrkesgruppen som forventes å prestere på høyt nivå. Etter mitt syn er det interessante paralleller mellom eliteidrett og akademien: Prestasjonene har *stor synlighet*. For akademikere er kanskje den interne synligheten oftest størst; det varierer hvor mye forskning som finner veien ut av akademien. Det er stor vekt på *resultater*, selv om resultatene i akademien er mer langsiktige enn i eliteidrettene der det konkurreres hele tiden. Prestasjonene har konsekvenser i form av *penger, ære, status*. Også akademikere trenger noen som satser økonomisk for at man skal kunne fortsette med forskning. Prestasjonene blir *aktivt bedømt*, selv om bedømmelsene er klart mer skjønsmessige i akademien enn i eliteidretten der man gjerne har universelle kriterier for hva som er raskest, lengst, høyest, sterkest. Dessuten finnes det ikke entydige og universelle standarder for hva som er god forskning, selv om det også for forskere er noen åpenbare tegn på når man faller ned fra bommen eller lager selvmål; dette handler om ”akademiske feil” som f.eks. kan vise seg i at man har håndtert forskningsetikken kritikkverdige eller ikke kjenner til de mest sentrale begreper/teorier og

bøker på eget forskningsfelt. Den viktigste forskjellen mellom eliteidrett og forskning er antakeligvis at man i idretten legger til grunn at ”resultatene taler for seg”. Men li-kevel mener jeg at de strukturelle likhetene er såpass interessante at det er fruktbart å skjele til hvordan prestasjonsangst og –stress håndteres i eliteidretten. Prestasjonsangst er nemlig en negativ følelse som er positiv for noen få, men som er hemmende for de fleste.

Frank Abrahamsen har skrevet doktorgrad om dette – *Stress in Elite Sport: A Motivational Perspective* (2007). Utgangspunktet er at mange eliteutøvere opplever stress i idretten, og av og til fører det til sterk prestasjonsangst som virker hemmende på egen utvikling. Abrahamsen har bl.a. fulgt 10 håndballag i eliteserien gjennom en hel sesong; 5 damelag og 5 herrelag. Kvinnelige og mannlige eliteutøvere hadde nokså lik prestasjonsorientering og syn på motivasjonsklimaet. Men kvinnelige utøvere hadde mer prestasjonsangst enn de mannlige utøverne. Kvinnene hadde også konsentrasjonsproblemer i større grad. En hovedkonklusjon er at treningsmiljøet i laget har svært mye å si for resultatene. Legger treneren opp til en *prestasjonskultur*, blir det mer konkurranse mellom utøverne. Legger treneren opp til en *mestringskultur*, er det viktigste fokus på om den enkelte utøver har framgang i løpet av sesongen i forhold til sitt eget utgangspunkt. Et treningsmiljø som kjennetegnes av en mestringskultur reduserer prestasjonsangsten særlig for kvinner, men også menn profitterte på mestringskulturen. Og når den enkelte har framgang, skapes det bedre forutsetninger for at også laget samlet sett får framgang. Abrahamsens resultater antyder at kvinner påvirkes mer negativt enn menn av å være i en prestasjonskultur med klar intern konkurranse. En sterk prestasjonskultur fører til at selvtilliten synker, at prestasjonsangsten øker og at resultatene blir dårligere. Selvtillit er – ikke overraskende – en suksessfaktor.

Et hovedpoeng i avhandlingen er at treneren betyr mye for hvordan en utøver snakker dette. Det er en gammel erkjennelse i idrettsforskningen (og i annen motivasjons- og mestringsforskning) at støtte fra trener og lagkamerater er en buffer mot for mye stress. Men slik støtte mister buffereffekten dersom det legges for mye vekt på konkurranse innad i laget; da er det risiko for at selvtilliten svekkes, noe som fører til dårligere resultater. Det er sikkert mange treneres vekt på betydningen av at den enkelte skal fokusere på egen utvikling og framgang, som har ført til at mange utøvere – når journalister spør dem om hvordan de kan fortsette å prestere godt – snakker om at ”jeg skal fokusere på arbeidsoppgavene mine”.

Slik vil parallellen til akademia lyde: Veiledere og meddoktorander betyr mye for hvordan den enkelte håndterer akademisk stress. Siden det er så mange ”trenere”, dvs. veiledere og andre foresatte i akademia, er det sannsynligvis hemmende for den enkelte som skal prestere noe dersom veiledere konkurrerer for mye med hverandre gjennom det som kan observeres som ”show off”-tendenser, der det ikke bare handler om å vise fram gode vitenskapelige resonnementer, men som har en instrumentell intensjon (ubevisst eller bevisst) av å skape eller befeste et internt faglig hierarki. Det er ofte en ulykke når forskere blir drevet inn i en ”flinkhetslogikk”.

Resonnementene ovenfor illustrerer betydningen av at vi internt i akademia kommuniserer mye mer eksplisitt om hemmende og fremmede faktorer i arbeidsmil-

jøet og ikke bare om våre substansielle forskningstemaer. Seniorer har en svært betydningsfull rolle i å være ydmyke og lyttende i forhold til hva unge kolleger erfarer, tenker og forhåpentligvis forteller. Særlig seniorer har et ansvar for å skape romslige arbeidsmiljøer der man kan bale også med teori og teoretiseringer uten å oppleve kvelende prestasjonsangst. For hva kan det være i strukturer og kulturer som gjør at en del mennesker opplever mye stress og akademisk angst som virker negativt og ikke forløsende?

Jeg ser på teoriutvikling som et relasjonelt prosjekt. Det handler om relasjonen mellom forskeren og det empiriske materialet, mellom forskeren, det empiriske materialet og tilgjengelig forskning og teoretisering på feltet *og relasjoner mellom forskere innad i forskermiljøet*. Hvis man ser på teoriutvikling som et relasjonelt prosjekt på denne måten, innebærer det at teoriutvikling også er knyttet til posisjon, makt og status. Det finnes mer eller mindre gode akademiske arbeidsmiljøer. Gitt en slik erkjennelse er det innlysende hvor viktig det er å være kritiske sosiologer også på egen arbeidsplass og – i beste bourdieuske tradisjon – objektivere væremåter, normer og forventninger i akademia.

Referanser

- Abrahamsen, Frank (2007): *Stress in Elite Sport: A Motivational Perspective*. Oslo: Norges idrettshøgskole.
- Alvesson, Mats og Dan Kärreman (2005): "At arbeide med mysterier og sammenbrudd: Empirisk materiale som kritisk samtalepartner i teoriutvikling". I: Margareta Järvinen og Nanna Mik-Meyer (red). *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzel forlag.
- Becker, Howard (1963): *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. London: Free press of Glencoe.
- Christie, Nils (1975): *Hvor tett et samfunn?* København: Ejler.
- Ericsson, Kjersti (1974): *Den tvetydige omsorgen. Sinnssykevesenets utvikling – et sosialpolitisk eksempel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Finstad, Liv: *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag.
- Flyghed, Janne (2000): *Brottsbekämpfung – mellan effektivitet och integritet: kriminologiska perspektiv på polismetoder och personlig integritet*. Lund: Studentlitteratur.
- Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske. Den totale institution sosialt set*. København: Paludan.
- Prieur, Annick og Carsten Sestoft (2006): *Bourdieu – en introduktion*. København: Hans Reitzel forlag.
- Thomas, William I. og Dorothy Swain Thomas (1928): *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf.

Recensioner

Fuat Deniz minnesfond

Fuat Deniz attackerades den 11 december 2007 på Örebro universitet och avled dagen efter av sina skador. Deniz kom från en liten by i östra Turkiet till Sverige med sin familj som 9-åring. Hans föräldrar var i stort sett analfabeter. Han utbildade sig till sociolog på dåvarande Örebro Högskola och disputerade vid Uppsala universitet 1999 på avhandlingen *En minoritets odysse: Det assyriska exemplet* (Örebro Studies 21 1999).Handledare var Tom Burns. Redan i sin C/D-uppsats hade Deniz tillsammans med Antonios Perdikaris skrivit *Ett liv mellan två världar – en studie av hur assyriska ungdomar som andra generationens invandrare i Sverige upplever och hanterar sin livssituation* (publicerades 2000 på Örebro universitet). Denna titel är mycket talande. Deniz själv stod mellan två världar; den assyriska och det nya hemlandets. Han stod – liksom de assyriska ungdomar han studerade – i ”korstryck mellan majoritets- respektive minoritetskulturens värde- och normsystem” (ibid.). Erfarenheten av detta korstryck bildade den röda tråden i all hans forskning.

När Deniz efter sin forskarutbildning fick en postdoc-tjänst – och senare en lektorstjänst – bytte han dock delvis spår. Han studerade politiska vänsteraktivister och kulturradikala livsstilar och hade hunnit samla in ett omfattande material. Denna studie blev halvfärdig. Den röda tråden från hans tidigare forskning är dock lätt att identifiera. Även här handlade det om uppbrott och värdeförändring. Den sista artikel som Deniz själv hann publicera var ”Individualisering av social interaktion” i Carleheden/Lidskog/Roman (red) *Social interaktion* (Liber 2007). I denna teoretiska studie anknyter han till den sociologiska diskussionen om individualiseringens ambivalenta konsekvenser. Individualisering är utan tvekan en avgörande dimension av det korstryck som Deniz skrev om redan i sin C/D-uppsats. Vid tidpunkten för attacken var han i färd med att tillsammans med Rolf Lidskog skriva en lärobok om multikulturalism.

Fuat Deniz personifierade dagens multikulturella villkor. Han levde i, var öppen för och lät sig berikas av olika kulturer, samtidigt som han inte lät sig styras av givna normer och värderingar. Detta var även för honom en mycket svår konst, men för oss som kände honom kommer han att förbli en förebild. Inte minst var han en förebild för många assyrier. Han föreläste i skolor och många har vittnat om hans betydelse för unga assyriers personliga utveckling. Utbildningens vikt för invandrade ungdomar var något som Deniz utifrån sin egen erfarenhet alltid betonade. För att stödja sådana ungdomar och på så sätt försöka att i någon mån arbeta vidare i Deniz anda har *Fuat Deniz minnesfond* upprättats (bidrag kan sättas in på bankgironummer 241-8770).

Mikael Carleheden

Tom Burns, Nora Machado, Zenia Hellgren & Göran Brodin (red.) (2007) *Makt, kultur och kontroll över invandrades livsvillkor. Multi-dimensionella perspektiv på strukturell diskriminering i Sverige*. Acta Universitatis Upsaliensis.

Med bidrag från ett 20-tal forskare är antologin ett imponerande verk på 540 sidor. Det är i många stycken intressant och lärorik läsning. Här utreds etniskt baserad ojämlikhet i samhället som förstås utifrån en ansats om *strukturell diskriminering* som skapar och reproducerar ojämlikhet mellan människor med invandrad bakgrund och födda svenskar. Fokus ligger på institutionella förhållanden och kulturella föreställningar som på ömsesidigt förstärkande sätt fungerar som mekanismer som diskriminerar och exkluderar individer med utländsk bakgrund från inträde till och inflytande över olika samhällsarenor, de utestängs på det viset från möjligheter, privilegier och positioner. Följden av denna utslutning är ett etniskt delat samhälle i vilken individer med utländsk bakgrund är marginaliserade och i de fall de är inkluderade är underordnade svenskfödda.

Man slås av det allvar som antologins författare avhandlar sina ämnen. Här finns inte bara olika ämnen som avhandlas utifrån olika disciplinära tillhörigheter med olika teoretiska angreppssätt och metoder, här finns det också en skara av veteraner och yngre forskare representerade. Bidragen genomsyras av en gemensam grundsyn: majoritetssamhället, dess institutioner, kulturella formationer, eliter och tjänstemän är i kraft av sin svenskhet överordnade invandrare; i kraft av sin styrkeposition reproducerar och skapar de etnisk ojämlikhet i samhället, medvetet eller omedvetet. Engagemanget för att utreda orsakerna till och upphävandet av denna ojämlikhet är framträdande och formuleras explicit i relation till Gunnar Myrdals position: vi kan skapa ett mer jämlikt samhälle på basis av seriöst bedriven forskning.

Antologins första del behandlar hur stereotyper om (utomeuropeiska) invandrare som annorlunda, främmande, omoderna, mm skapas och reproduceras i filmer, biomedicinsk forskning, barn-/ungdomsböcker, det politiska samtalet osv. Det argumenteras för att sådana föreställningar och kategoriseringar genom deras massspridning i samhället har stor betydelse i formationen av den allmänna opinionen om invandrare.

I antologins andra del framhålls att för att förstå diskrimineringens orsaker är det mer fruktbart att studera institutionernas verksamhetslogik och kulturella föreställningar samverkande med dessa. Fokusering på aktörer, eller individuella handlingar uppfattas som en reduktionistisk ansats för att förstå hur diskriminering och exkludering skapas och fungerar. I detta perspektiv sätts fokus på tjänstemän som i kraft av sin position inom sin organisation fattar beslut som missgynnar individer med utländsk bakgrund. Central i den strukturella ansatsen är att tjänstemännens de facto diskriminering kan vara icke avsedd genom att de som tjänstemän är inskolade i, har förpliktelser och skyldigheter att arbeta utifrån organisationens struktur, regelverk, rutiner och handlingsstrategier. Detta preciseras i relationen till den individuella tjänstemannen som kan vara fördomsfri men ändå agera diskriminerande.

I antologins tredje del utforskas olika aspekter av den politiska arenan med fokus på antidiskrimineringslagar, främlingsfientlighet och kritiska stämningar kring invandring inom de politiskt etablerade partierna. Här betonas en markant diskursiv förändring och politik i riktning mot rasifiering av svensk politik, etnonationalism och främlingsfientlighet bland etablerade partier. Men det råder inte totalt mörker i det svenska samhället. Sverige uppfattas som kluvet, i samma bild framträder två gestalter: ”ett öppet och mångkulturellt samhälle som principiellt står för tolerans och förståelse, och ett som präglas av häpnadsväckande xenofobiska underströmmar” (s.536). I detta sammanhang lyfts invandrare som aktörer (till skillnad från offer) fram och de olika former av mobilisering som existerar i det civila samhället.

Det har förmodligen inte undgått någon samhällsvetare att debatten om det mångkulturella samhällets problematik har expanderat och intensifierats avsevärt under det senaste decenniet. I själva verket har forskare i flera decennier undersökt förhållanden som rör ojämlikhet på etniska/rasistiska grunder. Med en smula självkritik kan man undra vilken nytta vetenskapen gör; löser mer forskning den ojämlikhet och processer av exkludering som alltjämt försiggår, eller är snarare problemet att vetenskapen i sig inte är en tillräcklig verkningsfull kraft och inte kan förmå mycket om den inte sätts i rörelse av politiska krafter? Likaså är det med idéer om sådant som frihet och jämlikhet, de kan bara bli verksamma när de blir handlingsmotiverande, när de förkroppsligas i människors handlingar och institutioner och verkställs genom kollektivt handlande. Frågan är om det i Sverige finns en tillräckligt stark politisk rörelse som omsätter de vetenskapliga insikterna i handling. Om det är korrekt att vetenskap behöver omsättas i politisk handling för att bli verkningsfull är Myrdals credo tämligen idealistiskt; genom sin tro på rationalism och social ingenjörskonst föreställer han sig att grundläggande orättvisor kan korrigeras i en anda av rationell överläggning. Även antologin genomsyras av övertron på vetenskapen genom tron på kunskap som befriare.

Det är synd att endast ett bidrag i antologin behandlar logiken i den nya ekonomin, i form av nedmontering av välfärdstaten och medborgarnas sociala rättigheter, harmonisering av EU-ländernas politik i linje med nyliberalismens paradig i vilken välfärd reduceras till tillgång till arbete. I övrigt lämnas frågor om ekonomiska strukturer antingen utforskade eller så ges de sekundär betydelse. Medan ojämlikhet grundad på icke ekonomiska förhållanden utforskas, utelämnas egenarten och logiken i de motsättningar och den ojämlikhet som skapas inom och till följd av ekonomin.

Ansatsen med strukturell diskriminering som används i antologin har artikulerats allt tydligare bland svenska forskare inom etnicitetsfältet under 2000-talet. Ansatsen flyttar fokus från etniska/kulturella minoriteter till majoritet och de institutionella strukturerna i samhället, den bidrar med nya insikter om orsaker till och logiken i etnisk ojämlikhet och är oumbärlig för att förstå etniska förhållanden i samhället. Ingen samhällsvetare kan på allvar bortse ifrån att individer är strukturellt positionerade i sociala, ekonomiska och kulturella system som är organiserade hierarkiskt och horisontellt.

Inte desto mindre behövs en teoretisk utveckling och nyansering. Vaksamhet över att inte falla i verifikationshypotesfällan behövs, det är lätt att finna mångtliga exempel och bevis på strukturell diskriminering. Men hur hanteras exempel som pekar på motsatsen? Är de undantag som kan bortses ifrån eller är de besvärande anomalier som inte kan gömmas undan och snarare kan användas för teoriutveckling? Det är också viktigt att vara vaksam över att teoretiska ansatser inte övergår till dogmer vilka reciteras rituellt i olika undersökningar, utan att kritiskt diskuteras och prövas mot empiriska förhållanden. En ständigt levande kritisk rationalism är lika viktig här som inom övrig vetenskaplig verksamhet.

I antologin råder enighet om att verkligheten inte svarar mot vare sig i lag kodifierade, eller ideologiskt och kulturellt artikulerade ideal och värden om jämlikhet, solidaritet osv. Vi är helt enkelt inte så demokratiska och humanistiska som vi i en akt av självkärlek och narcissism tror oss vara. För att insikten om denna kluvenhet inte ska stanna vid ett mantra, behöver den analyseras och förklaras.

Ansatsen med strukturell diskriminering ser knappast tjänstemännen som demokratins väktare utan som personer som pliktskyldigt och omedvetet reproducerar exkludering av medborgare med utländsk bakgrund genom att följa sin organisations regelverk, rutiner och kultur. Även om ansatsen betonar att tjänstemannens agerande måste förstås utifrån den organisatoriska och kulturella kontexten, elaboreras inte tillräckligt med en diskussion om strukturer och framförallt samspelet med aktörerna. Både struktur och aktörsbegreppen är outvecklade. Risker är att vi hamnar i en återvändsgränd: kulturella stereotyper och institutionell logik leder obönhörligt till stigmatisering och exkludering av individer med utomeuropeisk bakgrund, det lämnas inget utrymme för teoretiska öppningar att destabilisera och förändra dessa förhållanden.

En sådan teoretisk öppning möjliggörs genom att ett struktur- och aktörsperspektiv sätts i rörelse mot varandra. Hur får man till institutionella förändringar? Vad bör tjänstemän med civilkurage göra för att gå emot en organisationskultur som är etnocentrisk? Hur kan tjänstemän fostras till demokratins väktare? Vem ska fostra dem?

Fuat Deniz

Sociologiska institutionen, Örebro universitet

Åsa Lundqvist (2007) *Familjen i den svenska modellen*. Boréa.

Det är dags igen: remisstiden för förslaget att införa ett vårdnadsbidrag till juli 2008 går (i skrivande stund) snart ut. Om vårdnadsbidrag är aktuellt idag var det istället moderskapspenning som stod i centrum för ett antal decennier sen. Då var det kvinnor och mödrar man diskuterade, män nämndes inte. Diskussionen var ambivalent: å ena sidan handlade det om att uppvärdera hemarbetet, å andra sidan om att möjliggöra för kvinnors förvärvsarbete. Idag talar man inte längre om insatser för kvinnor, istället använder man den könsneutrala termen "föräldrar". Men utifrån den reella politiska utkomsten (vårdnadsbidraget kommer, som det förutspås, framförallt att ut-

nyttjas av kvinnor) så är det inte utan att man kan dra paralleller tillbaka i tiden.

I *Familjen i den svenska modellen* tar sociologen Åsa Lundqvist ett ordentligt grepp om familjen i politiken och analyserar hur ”familjepolitiska idéer, förslag och reformer skapades, etablerades och förändrades” (s. 16) under åren 1930–1975. Det var en period som karaktäriserades av stora förändringar och familjepolitiska reformer, vilka bland annat kännetecknades av att man gick från en manlig enförsörjarmodell till en tvåförsörjarmodell. Familjefrågan är idag en del av politikens centrala områden men så har det inte alltid varit. Lundqvist visar genom sin studie att familjepolitiken var en fråga som förflyttade sig från politikens utkant till dess mitt under 1900-talet. Genom utredningar och propositioner förenades politiken med vetenskapen i syfte att reformera den familj som ansågs vara i kris. Därmed markerades också slutet för politikens stopp vid hemmets dörr. Nu skulle politiken istället in i hemmet och den intima sfären. Samhället skulle i takt med urbaniseringen moderniseras, men ambitionen var större än så; det handlade om att skapa ”den svenska modellen”. Men hur skapades den familjepolitik som vi idag ser resultatet av? Vilka visioner rådde, hur drevs familjepolitiska reformer igenom och vilka argument var det som användes?

Det material som har använts för studien är ett urval av motioner som behandlar familjerelaterade frågor och (i de fall där så skedde) efterföljande propositioner. Därutöver granskas också ett antal olika debatter i riksdagens båda kamrar. Genom att analysera familjepolitikens framväxt visar Lundqvist på hur förändringar skett över tid, hur förslag togs emot och förkastades under olika tidsperioder, det vill säga hur olika idéer och tankemönster växte fram.

Teoretiskt utgår Lundqvist från ett historiskt-institutionellt perspektiv genom vilket hon försöker förstå institutioners betydelse för politikens praktiska utkomst. Perspektivet kompletteras med ett kritiskt-feministiskt förhållningssätt genom Mary Daly. Det innebär att familjen analyseras dels som en institution, dels som en relationell plats; fokus riktas mot såväl arbete och arbetsdelning som relationen mellan system och familjemedlemmar. På så vis sätts den komplexa relationen mellan olika politikområden under lupp. De tre sfärer som främst berörs är (välfärds)staten, familjen och marknaden. De reformområden som fokuseras är det arbetsmarknadspolitiska och ekonomisk-politiska området samt social- och familjeområdet.

Det var med befolkningsfrågan allt började. Makarna Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* var en ett av startskotten. Genom politiska ingripanden skulle familjen göras mer ”jämlig och demokratisk” och på så sätt bidra till att fler barn föddes. Befolkningsfrågan gav därmed upphov till en mängd andra frågor och reformer. Barnfamiljernas villkor skulle förbättras och därmed också kvinnornas, i hemmet såväl som på arbetsmarknaden. Socialpolitiska och arbetsmarknadspolitiska förslag kom så att föras samman. Många idéer drevs och debatterades, varav en del blev till reformer och andra lades till handlingarna. Utredningarna blev med Lundqvists terminologi en ”arena för konsensuskapande”. Debatten och förhållningssätt kom under 40- och 50-talet att präglas av en ambivalent inställning: å ena sidan stöttades kvinnors arbete utanför hemmet, å andra sidan betonades kvinnans roll i hemmet. Synen på könen var komplementär: kvinnans roll var den omsorgstagandes, mannen den försör-

jandes. Under 60- och 70-talet etablerades däremot nya föreställningar om relationer mellan könen. Förståelsen av kön som en social konstruktion växte sig starkare och så även förståelsen av kvinnors underordnade position. Utredningarna blev också mer könsneutrala. Istället för mödrar började man att tala om föräldrar och jämställda relationer.

I *Familjen i den svenska modellen* är det ingen entydig bild av idén av den svenska familjen som presenteras. Tvärtom visar Lundqvist på komplexiteten, på hur olika föreställningar om familjen och kvinnans roll kastats mot varandra och vilken betydelse utredningsväsendet och vetenskapen spelade för den rådande politiken, som i slutändan inte sällan präglades av konsensus. Och – det bör poängteras – det är imponerande att Lundqvist har bringat reda i allt detta material. Samtidigt finner jag texten ibland något snårig med olika turer, vändningar och debatter. Men i analyserna av relationerna mellan arbete, kön och familjepolitik bränner det till och en djupare förståelse skapas.

Samtidigt som fokus i Lundqvist bok är riktat mot hur konstruktionen av familjen etablerades väcker texten också intressanta frågor om vad, eller snarare vilka, det är som utelämnas i utredningar, motioner och propositioner. Lika mycket som jag läser texten och ser hur föreställningar om kön och familj etableras i utredningar och motioner läser jag hur också konstruktionen av "ras"/etnicitet och den starka relationen mellan familj och nation stärks, något jag gärna hade läst än mer om.

Genom utredningarna framkommer det hur man önskade familjens väl, eller snarare det man *antog* vara dess väl: familjen skulle demokratiseras och göras mer jämlik. På samma gång innebar familjens nyvunna politiska plats att den heterosexuella kärnfamiljen som institution etablerades och den har sedan dess kommit att tas för självklar. En uppluckring har visserligen skett, också inom politiken, men frågan är hur långt vi idag med förslag som vårdnadsbidrag egentligen har rört oss. Lundqvist bok är inte enbart en historisk återblick utan också en viktig text som väcker frågor om den familjepolitik som förs idag. Vem antas göra vad, vem får vara med – och vem lämnas utanför?

Terese Anving

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Patrik Aspers (2007) *Etnografiska metoder. Att förstå och förklara samtiden*. Liber.

Trots ett växande utbud av metodböcker i kvalitativ metod på svenska, har det tidigare saknats böcker av det slag som Patrik Aspers skrivit. *Etnografiska metoder* skiljer sig på ett positivt sätt från många metodböcker genom att Aspers faktiskt beskriver hur forskare gör när de bedriver kvalitativ forskning. Hans förankring i empirisk forskning bidrar till bokens trovärdighet. Istället för de sedvanliga distinktionerna mellan vad som kännetecknar kvalitativa respektive kvantitativa metoder kastas läsaren direkt in i forskningsprocessen. Varje kapitel i boken motsvaras av en fas i forsknings-

processens förlopp, ett förlopp som inleds med formuleringen av en forskningsfråga. Därefter följer valet av teori och metod, följt av insamling och genererande av ett empiriskt material, i sin tur följt av kodning och analys av empirin, samt slutligen författande och presentation av forskningens resultat.

Aspers beskriver en forskning där teorin intar en central roll. Han betonar gång på gång kopplingen mellan valet av kvalitativ ansats och valet av metod och teori. Med exempel från sin egen forskning beskriver han hur man utifrån en vag idé kan utveckla en forskningsfråga. Hans rekommendation att läsaren skall bege sig ut på fältet och lära känna den miljö som skall undersökas är som hämtad från Chicagoskolans "guldålder". De referenser som görs till aktuell forskning täcker dock ett brett fält. En nödvändighet för en bok som vänder sig till verksamma inom så vitt skilda områden som företagsekonomi, socialt arbete, socialantropologi, sociologi och statsvetenskap.

Med förstudien vill Aspers undvika både teorilös och teoristyrd forskning. Forskaren skall istället pendla mellan samspelet på fältet och litteraturen under sina ansträngningar att avgränsa undersökningens frågeställning. "Förstudien" innebär dessutom att forskaren kan undersöka vilken tillgång hon har till informanter och till fältet. Även om förstudien i en uppsats måste begränsas till en dag eller två, har denna sannolikt ändå ett värde genom de impulser denna ger uppsatsarbetet.

Efter förstudien måste forskaren ta ställning till undersökningens utformning. Aspers diskuterar vad som påverkar vårt val av teori, och vilka konsekvenser olika val kan få. Hans utgångspunkt kan närmast beskrivas som pragmatisk. Gäller det att undersöka samspelet på en arbetsplats anpassas valet av teori efter detta. Teorins roll är att ge mening åt det material som skall samlas in och analyseras. När det gäller valet av metoder diskuteras detta i boken utifrån forskningsetiska överväganden, anpassningen efter fältets förutsättningar, kraven på undersökningens kvalitet, tillgången till ekonomiska resurser och forskarens kompetens.

Det är främst mellanmännsliga metoder, där forskaren samspelar med aktörerna på fältet som uppmärksammas i boken, vilket är en avgränsning som underlättar för författaren att fördjupa sig i hur man kan generera ett empiriskt material, koda och analysera detta. Aspers beskrivning av den kvalitativa analysen har för övrigt något att ge såväl forskare, forskarstuderande som studenter på grundläggande nivåer. Ambitionen att tillgodose läsare på olika nivåer är annars både en styrka och en svaghet hos boken. Författaren är dock medveten om detta och råder läsare som stöter på problem att inte stanna upp i läsningen, utan att fortsätta denna, för att sedan gå tillbaka och läsa om den svårbegripliga passagen. Många gånger kan ytterligare läsning underlätta förståelsen av de resonemang som utgör hinder. Det finns omvänt inslag i boken som kan upplevas som alltför elementära. Det gäller till exempel översikten av tidsåtgången inom ett projekt som återfinns på sidan 85. Den anger det antal dagar, veckor eller månader som måste avsättas för varje aktivitet under ett projekt, avseende kortare uppsatser om femton dagar, C-uppsatser om tio veckor, doktorsavhandlingar eller andra större projekt. Det är handfasta råd som sannolikt tas emot med tacksamhet av uppsatsskrivande studenter. Schabloner av det slaget fyller dock sällan någon funktion för större projekt. Planering och tidsplaner måste vid större projekt anpassas

efter en rad omständigheter. Det bör dock betonas att författaren aldrig nöjer sig med några enkla råd. Råden är snarast något läsaren får köpet. Kopplingen till teori är alltid närvarande. Aspers menar själv att enbart praktiska råd och tumregler, utan ingående teoretisk kunskap, riskerar att befästa slentrianmässiga val av metoder.

För många studenter och andra läsare öppnas med *Etnografiska metoder* en dörr till forskarens verkstad. Det gäller i synnerhet beskrivningen av analysarbetet i kvalitativa studier. Aspers klargör, med illustrativa exempel, för läsaren vad koder är, och hur forskare kan bygga upp kodscheman samt hur kodning går till i praktiken. Han förordar en analys som tar sin utgångspunkt i en totalempiri, där data från skilda källor kan läggas samman. De metoder för kodning som redovisas är marginalmetoden, där skilda koder markeras med olika färger i marginalen av de utskrivna intervjuerna eller observationerna, och en metod där datorprogram används för kodning och analys. För den som är särskilt intresserad av analyser med hjälp av Nudist eller andra program är boken alltför översiktlig för att ge någon vägledning. De diskussioner som förs mera allmänt kring kodning och analys är dock användbara oavsett vilka metoder man väljer.

Aspers menar att empiriska material skall ses som forskarens "skapelser". De växer fram i ett bestämt teoretiskt sammanhang, och har föga gemensamt med slumpmässigt insamlade data. Det samma gäller för kodningen och analysen av de material som samlas in. De kodar och analyserar inte sig själva. Teorin har även där en central roll, men denna kan samtidigt komma att korrigeras när den konfronteras med empirin.

Med analysen försöker forskaren skapa en djupare förståelse av de fenomen som studeras. Aspers beskriver denna process och de tekniker som bidrar till detta. De tekniker som beskrivs innefattar: statisk och dynamisk analys, komparativ analys, narrativ analys, relationell analys, idealtypscentrerad analys, analys av negativa utfall samt kodningsanalys som utgör en induktiv teknik.

Aspers framhåller vikten av att empiriska material och teori verkligen kopplas till varandra. Med stöd i Howard Beckers bok *Outsiders* (1963) diskuterar han kraven på bevis och hur författare kan söka stöd för sina argument. Han noterar att Beckers teoretiska resonemang drivs framåt med stöd av citat ur empirin. Men, påpekar han, det är minst lika viktigt för studiens trovärdighet att kunna redovisa hur det empiriska arbetet bedrivits. Det är helheten som bedöms och inte enskilda citat.

Ove Svensson

Sektionen för Hälsa och Samhälle (Sociologi), Högskolan i Halmstad

Oscar Andersson (2007) *Chicagoskolans urbansociologi: Forskare och idéer 1892–1965*. Égalité.

Chicagoskolans urbansociologi är en bearbetning av författarens egen avhandling i socialantropologi från 2003, med tillägg av två helt nya kapitel. Det första tillägget, kapitel 1, är en historisk tillbakablick på Chicagos exempellösa snabba utveckling, ekonomiskt och befolkningsmässigt, under 1800-talets senare hälft och under de första

decennierna av 1900-talet. Kapitlet är en viktig bakgrund för att förstå hur Chicagosociologernas fascinerades av den myllrande storstaden omkring och som de betraktade som sitt "sociala laboratorium". Kapitel 2 är en omarbetning av vad som var ett appendix i avhandlingen. Det är en ganska omfattande genomgång av tidigare studier av Chicagoskolan. Kapitel 3 behandlar bildandet av University of Chicago 1892 och etableringen av den akademiska världens första sociologiinstitution vid densamma. Kapitel 4 beskriver idétraditionerna som påverkade Chicagosociologin. Influenserna kom från pragmatismen, från socialevolutionismen, från "den tyska traditionen" (främst Simmel) och från Cooleys socialpsykologi. Även inflytandet från "kulturantropologins fader", Boas, bör nämnas i detta sammanhang. Kapitel 5 redogör för vad som kallas Chicagoskolans "urban- och humanekologiska forskningsprojekt mellan 1915–1935", alltså perioden då Chicagosociologin var den helt dominerande riktningen inom sociologi överhuvudtaget. Det är då Thomas, Park och Burgess sätter sin prägel på forskningen och då de nu klassiska urbanstudierna producerades av deras adepter. Kapitel 6, som jag betraktar som bokens viktigaste, beskriver och analyserar Chicagoskolans teoretiska och metodologiska grundvalar och dess forskningspraxis. Kapitel 7 är bokens andra tillägg i förhållande till avhandlingen. Det behandlar Chicagoskolans öde efter 1935 och frågan varför skolan tappade i betydelse. I kapitel 8 slutligen, sammanfattar och diskuterar slutsatserna i boken.

Syftet med boken sägs vara "att placera in forskarna vid den sociologiska institutionen i Chicago 1892–1965 och deras idéer i sitt historiska sammanhang". Det kan kanske synas märkligt att en socialantropolog ger sig i kast med detta ämne men faktum är att sociologi och socialantropologi hade en gemensam institution vid University of Chicago ända fram till slutet av 1920-talet och att de bedrev gemensamma forskarkurser långt fram på 1930-talet. Ännu viktigare för att motivera ämnesvalet är dock att det som frambringades i den forskningsmiljö som präglade den sociologiska institutionen vid Chicagouniversitet under ca 20 år, räknat från mitten av 1910-talet, betydde oerhört mycket för både sociologins och socialantropologins utveckling.

För socialantropologins del betydde arvet från Chicago att även samhällen i de västerländska, "utvecklade", länderna nu blev legitima objekt för empiriska studier med antropologiska metoder och referensramar. Att den "deltagande observationen" här kunde göras direkt och utan mellanhänder i form av informanter, introducerade också en ny problematik inom ämnet liksom införandet av livshistoria som metod att studera hur människorna själva uppfattade och påverkades av sin sociala omgivning. Inspirationen kom, kan man tänka sig, från de många, numera klassiska fältstudier av Chicagos brokiga stadsmiljöer som vi förknippar med chicagosociologerna t.ex. Trasher (*The Gang*), Zorbaugh (*The Gold Coast and the Slum*), Shaw (*The Jack Roller*), Cressey (*The Taxi-Dance Hall*), Wirth (*The Ghetto*) och Anderson (*The Hobo*). För införande av livshistoria som en av standardmetoderna för sociologer, socialpsykologer och för socialantropologerna utgör naturligtvis Thomas den viktigaste referensen. Främst bland de socialantropologer som skulle komma att förvalta arvet från Chicago bör väl Robert Redfield och William Lloyd Warner nämnas men det bestående inflytandet går mycket längre än så. Det är ingen överdrift att påstå att Chicagosociolo-

gins influens medverkat till att socialantropologin kunnat befria sig från stämpeln av att vara västerländskt etnocentrisk i sitt perspektiv på kulturer och samhällen i "främmande" världsdelar.

För sociologins del är det lätt att förbise allt det som ämnet fått av den forskning och tänkande som utvecklades och frodades vid den sociologiska institutionen i Chicago mellan 1915 och 1935, eftersom det numera ingår som självklara och sällan ifrågasatta beståndsdelar i vad som är ämnets grundvalar. Vem ifrågasätter idag att sociologisk forskning bör vara empirisk, att förstahandskällor är att föredra, att kvalitativa metoder som levnadshistoria, samtalsintervjuer och deltagande observation är bland de viktigaste sociologiska instrumenten för att nå sociologiska insikter, att hur människor uppfattar den kontextuella situationen omkring dem betyder mycket för deras handlande eller att sociologisk forskning bör stå fri från bindningar till filantropiska intressen? Allt detta och mycket mera ingick nämligen i Chicagosociologernas arsenal av vad man uppfattade som fruktbar sociologisk forskning. Före Chicagosociologin var allt detta långt ifrån självklart. Till de stora förtjänsterna hos Oscar Anderssons bok är att den gör det tydligt hur mycket som modern sociologi har att tacka Chicagosociologerna för.

Oscar Anderssons ambition är inte minst att göra det begripligt för sig själv och för läsaren varför sociologin i Chicago fick det höga anseendet och dominerande ställningen inom ämnet som den hade under flera decennier. Han ger, anser jag, en lägmäld men övertygande beskrivning av de bakomliggande faktorerna däribland att den sociologiska institutionen i Chicago var den första av sitt slag som inrättades i hela världen¹ och att man begåvades med karismatiska ledarprofiler som Thomas, Park och Burgess vilka satte upp en forskningsagenda som stimulerade till fältstudierna i den våldsamt växande storstaden.

Beskrivningen av den sociologiska institutionen i Chicago under sin storhetstid föder hos mig reflektioner om hur svårt det är att få till stånd kreativa forskningsmiljöer, inte minst vid svenska universitet. Är det överhuvudtaget möjligt att få till stånd sådana miljöer när anställning av forskare främst måste göras på grundval av en formell meritprövning och i mindre utsträckning genom aktiv rekrytering av personer som har intressen och egenskaper som passar in i en bestämd forskningsstrategi? Redan detta utgör en begränsning här hemma. Vid den sociologiska institutionen vid Chicagouniversitet bedrevs ingen grundutbildning vilket bidrog till att man kunde fokusera på ett långsiktigt forskningsprogram. Något liknande skulle knappast vara möjligt i den svenska universitetskontexten.

Det som stör mig i boken är två saker. För det första ogillar jag att Oscar Anderson ger boken titeln *Chicagoskolans urbansociologi*. Det hade varit bättre, anser jag, att ge den titeln *Chicagoskolans sociologi*. Genom att trycka på beteckningen "urban" un-

---

¹ Visst fanns det sociologer före Chicago men i den mån de hade akademiska positioner var det alltid som specialiteter inom andra discipliner som filosofi eller nationalekonomi. För Sveriges del skulle det som bekant dröja ända fram till 1947 innan en sociologisk institution inrättades vid ett svenskt universitet (Uppsala).

derbyggs vad jag tror är en vanlig men falsk föreställning om att forskningen vid institutionen enbart hade relevans för det vi brukar förknippa med just urbansociologi samt kanske specifikt med problem som var utmärkande för situationen i Chicago under den aktuella epoken. Som jag antytt ovan och som Andersson behandlar utförligt i sin text ligger Chicagoskolans storhet i vad den betytt för utvecklingen av den allmänna sociologin.

Min andra invändning gäller hur Andersson själv beskriver sitt syfte med boken. Nog är det blygsamt i överkant att säga att syftet blott är ”att placera in forskarna vid den sociologiska institutionen i Chicago 1892–1965 och deras idéer i sitt historiska sammanhang”. I verkligheten har Andersson haft ambitioner som sträckt sig betydligt längre. Han har velat visa vad Chicagoskolans sociologi betyder för dagens sociologi och socialantropologi. Jag anser att han lyckats bra med denna uppgift.

Göran Lindberg

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Sociologförbundet har ordet

Sociologins kärna och framtid

När jag 1995 blev den först anställda sociologilektorn i Halmstad förändrades min situation (för att använda Sartres stringenta begrepp) och därmed min roll som sociolog på ett ganska radikalt sätt. Från att ha varit en oppositionell marginalsociolog i Lund förvandlades jag till sociologins företrädare i Halmstad, både gentemot alla icke-sociologiska kollegor och gentemot studenterna.

Jag kunde ju inte bygga upp sociologin i Halmstad som en oppositionell marginalsociologi – jag var helt enkelt tvungen att lösa konflikten mellan företrädarrollen och oppositionsrollen. Oavsett om det var rätt eller fel blev jag tvungen att tro på att sociologin hade vad Göran Ahrne kallat för en kärna – för min del en kärna med en oppositionell potential för att ha en viss återkoppling till min tidigare sociologidentitet. Och jag vill i detta inlägg utifrån någon typ av generalisering av mina personliga erfarenheter hävda att denna tro på sociologins fruktbara kärna bör vara ett sammanhållande kitt i Sociologförbundet. Vi kommer naturligtvis aldrig att komma överens om vad denna kärna innehåller och hur den ser ut men som Simmel och Bourdieu framhållit kan tron på och striden kring vad det gemensamma objektet innebär fungera som sammansvetsande för en grupp eller ett fält.

För att nu återgå till min lilla story hade jag i Halmstad inte bara problemet att hitta kärnan utan jag tyckte också att jag inför studenterna skulle visa sociologins användbarhet på olika sätt. Mitt sätt att försöka lösa relationen mellan oppositionspotential och användbarhet blev att utgå från en performativ socialkonstruktivistisk tolkning av sociologin, vilket gjorde det möjligt att med hjälp av sociologins arsenal utpeka förändringsmöjligheter i sådana sociala sammanhang där studenterna senare skulle verka och leva. Genom att peka ut förändringsmöjligheter blev det också möjligt att peka ut bevarandemöjligheter för dem som hade en sådan smak. Det blev också möjligt att gömma sig bakom den typ av cynisk distansering som Berger framhåller i *Invitation till sociologi*, vilket om inte annat kunde vara skönt för mig som lärare och också bra pedagogiskt eftersom det tvingade studenterna att själva utveckla sina egna moraliska förhållningssätt.

Oppositionspotential som användbarhet – en ganska snygg lösning – men fortfarande fanns ju problemet att min tro på sociologins kärna inte hade något reellt innehåll. Vad som fanns var i stort sett Marx, Weber och Durkheim och ett antal konkurrerande teorisystem. Och jag vägrade helt enkelt att definiera sociologins kärna utifrån dessa tre giganter; dels därför att jag tyckte att det var pinsamt att sälja ut teorier från förra sekelskiftet och förförä seklet som huvudinnehållet i dagens sociologi, dels

därför att giganterna själva presenterade sina teorier som sammanhängande och i stor utsträckning varandra uteslutande teoretiska system.

Men vad som tidigt stod klart för mig var att klassikerna fortfarande hade ett antal begrepp och perspektiveringar som i högsta grad var användbara för att förstå olika aspekter av dagens samhällsliv och detta gav ju en viss trygghet i kärnsökandet. Men detta löste inte problemet mer än att peka ut en riktning för att lösa det. Man skulle kunna förstå sociologins kärna som ett antal begrepp och perspektiveringar kännetecknade av vad Wittgenstein benämnt som familjelikhet – en sociologisk verktygslåda med verktyg som var för sig, men framförallt i väl avvägda kombinationer, är användbara för att på avtäckande sätt förstå olika aspekter och områden av dagens samhällsliv.

Ett stöd för denna uppfattning fick jag förutom hos C Wright Mills hos Blumers artikel om "sensitizing concepts". I min variant blev detta en form av kantiansk realism (alltså en kombination av epistemologisk idealism och ontologisk realism) som hävdade att olika former av samhällslighet existerar som ting-i-sig, som har sin samordnande kraft (vilket innebär både tvång och "enablement") oberoende av vilka sociologiska åskådningsformer vi använder för att förstå denna bakomliggande kraft (utom i speciella ögonblick, de speciella ögonblick då den sociologiska kunskapen genom att på något sätt bli gemensam kan användas för att skapa nya former av samordningskrafter). Vi kan emellertid bara förstå den samhällsliga kraften genom våra sociologiska åskådningsformer i form av "sensitizing concepts" och teoretiska perspektiveringar – vi kommer aldrig åt denna märkliga företeelse i sin rena form – det går aldrig att skala löken färdigt om man vill ha kvar någon lök. Vi kan på förhand bara delvis avgöra vilka av dessa infallsvinklar som är relevanta för att förstå det speciella fenomen vi studerar. En mer utvecklad förståelse bestäms av en kombination av det motstånd hos studieobjektet som utgår från dess verkliga samhällsliga objektivitet samt den sociologiska uppfinningsrikedom som enligt denna metaforik bör vara någon form av utväxt från sociologins kärna.

Så här långt verkar kanske detta bra. För mig uppstod det emellertid (utifrån mitt fasthållande vid kärnmetaforiken) ett problem. Det som man skulle kunna kalla efterkrigssociologin verkade inte ha mycket att bistå med vad det gäller kärnbegrepp och kärnperspektiveringar. OK Goffman, men det skulle ju vara torftigt om det bara var Goffman. Jag blev emellertid på olika sätt varse att detta var en blind fläck hos mig, men inte bara hos mig utan också hos mina sociologiska generationskamrater (och då är det viktigt att påpeka att som sociolog är jag yngre än vad mina identitetspaper anger – jag blev doktorand -83 strax efter att jag blivit klar med min C-uppsats). På olika sätt upptäckte jag att det fanns ett antal användbara begrepp och infallsvinklar i nordamerikansk efterkrigssociologi som jag och mina sociologiska generationskamrater inte hade fått lära oss.

En viktig grund för denna min upptäckt var utifrån att jag som handledare av C- och D-uppsatser använde mig av vad jag skulle vilja kalla min sociologiska blick för att hjälpa studenterna att sociologisera sina problem och iakttagelser. Detta var emellertid litet bekymmersamt eftersom jag hade svårt att tro att ingen på mera string-

enta sätt använt sig av begrepp som liknade mina ad hoc-sociologiseringar (och den grundläggande akademiska dygden är ju att ange sina föregångare). När jag började söka systematiskt efter föregångare så hittade jag i stor utsträckning vad jag sökte efter i nordamerikansk efterkrigssociologi. (Kanske gavs min möjlighet att hitta detta av att min sociologiska generationsbestämning var splittrad – jag läste 2 betyg sociologi i mitten på 60-talet, alltså innan 60-talsrevolten förvandlade sociologin, för att sedan komma in igen i den då förvandlade sociologin via en C-kurs på distans 1981.) Jag tyckte mig också se att *roller* var det centrala begreppet i denna fruktbara nordamerikanska efterkrigssociologi. Genom att utgå från att rollbegreppet utpekar relationen mellan rollpositionalitet och rollutförande som sin centrala motsättning (vilket redan Linton gjort och som Goffman senare gjorde till en central del i sin sociologi) tyckte jag mig också kunna på fruktbara sätt lösa upp den idiotiska motsättning mellan struktur- och aktörssociologi som jag och mina sociologiska generationskamrater blivit uppfostrade med.

Alltså: nordamerikansk efterkrigssociologi kan berika vårt förråd av sociologiska begrepp och perspektiveringar och denna sociologi pekar ut begreppet roll som sociologins nyckelbegrepp, det vill säga det begrepp som kan kommunicera med alla sociologins begrepp och perspektiveringar, vilket därmed gör det möjligt att förstå den gemensamma familjelikhet som kännetecknar sociologins kärna (begreppet roll är kärnan i kärnan, om man vill överdriva metaforiken). Ett kraftigt stöd för denna min sent utvecklade sociologiska grundtro fick jag genom att jag fick tillfälle att tillsammans med Antoinette Hetzler, som utbildats på nordamerikanska elituniversitet under den tid då det begav sig, genomföra en doktorandkurs där texturvalet i stor utsträckning bestämdes av denna sociologiska trosuppfattning. Alltså: Antoinette Hetzlers kompetens och erfarenheter var en viktig del av det utökade stödet men detta hade också sin grund i hur doktoranderna tog emot texturvalet; till exempel den något nedslående reaktionen att detta borde vi ha lärt oss redan på grundutbildningen.

Utifrån denna lilla berättelse vill jag kristallisera ut några personliga generaliseringar som jag tror kan ha betydelse för Sociologförbundet.

Att bedriva det som kallas "public sociology" tycks enligt många bli en allt viktigare uppgift för sociologin. Jag vill hävda att den viktigaste delen av "public sociology" utgörs av elementär grundutbildning i sociologi med sin bas i sociologins med nödvändighet kritiska kärnbegrepp och att Sociologförbundet därför bör verka för att kärn-sociologi blir ett viktigt gymnasieämne.

Att Sociologförbundet via framförallt sina arbetsgrupper arbetar för att utveckla begrepp och perspektiveringar som kan kommunicera med och befrukta sociologins kärnsystem.

Att Sociologförbundet arbetar för att sprida och förankra en sociologidentitet genom att knyta an till yrkesverksamma som har sociologi i sin utbildning och i någon mån använder sig av sociologiska förhållningssätt i sina livsverksamheter. Att hävda kärn-sociologin som identitetsbildande är emellertid viktigt inte bara för att bredda oss utan också för att hålla fast vid alla de sociologer som är verksamma inom andra områden än de som kan benämnas som strikt sociologi.

Att använda våra årsmöten, arbetsgrupper och *Sociologisk forskning* för att bredda och utvidga den svenska sociologins identitetsbas.

Att breddandet av identitetsbasen omedelbart påbörjas genom att dra in master- och magisterstudenter i förbundets verksamhet och kanske också kandidatstudenter (som ett experiment med lyckat resultat skickade jag till föregående årsmöte i Lund två B-studenter som uppträdde med två bearbetade examinationspapers som de skrivit utifrån en 5-veckors kurs i vad som kallades modern teori på B-nivå, delvis uppbyggd enligt ovanstående principer).

Att Sociologförbundet utifrån ett kärnsociologiskt förhållningssätt arbetar för att utveckla relationen mellan grundutbildning och forskning, kanske genom att inrätta en speciell arbetsgrupp för detta ändamål.

Till sist, för att undvika missförstånd: vad jag har skrivit om här är inte på något sätt institutionaliserat utan i stort sett enbart förankrat i mig själv som social och förkroppsligad aktör som kan kommunicera med sig själv med hjälp av roller och rollmodeller som man i någon bemärkelse själv väljer. Utförandet av rollen måste i normal-fallen hålla sig inom de strukturerande ramar som ges av "rollpositionaliteten". *Men* trots denna determinering har den förkroppsligade aktören möjlighet att inom dessa ramar spela rollen på sitt speciella sätt med sina speciella motiveringar. *Men* ibland kan gnisslet mellan strukturerande rollpositionalitet och tendentiellt överskridande rollutförandemotiveringar bli för stort. *Men* däremot kan intet sägas – i alla fall inte i detta sammanhang.

Per-Olof Olofsson

Ledamot i Sociologförbundets styrelse

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla engelskt abstrakt med engelsk titel samt ca fem key words.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Fotnoter ska läggas på sidan där noten förekommer, d.v.s. ej slutnoter.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor – ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285–308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning

c/o Sociologiska institutionen

Lunds universitet

Box 114

221 00 Lund

Historia och etnografi

Den fattige och förnöjsamme

Sportdykaren och den ”rätta” manligheten

Den skickligt inkompetente chefen

Det akademiske selvtilitsprosjekt

Recensioner

Sociologförbundet har ordet